

શ્રી
લોલિવરાજ કૃત.

વિષ્ણુવાત લોલિવરાજે પોતાના ભૈરવેને બોલેલું હિતાર્થ
સંસકૃત શ્લોકોથી વૈદ્યનું જ્ઞાન આપ્યું તેનું
મુદ્રરાતી ભાષાંતર.

આવૃત્તિ પેટેલી.

Registered according to Act XXV of 1867 and
Right of Translation Reserved.

તકલ ૧૦૦૦

છપાવનાર અને વેચનાર
મુંબઈ કાળિકાદેવીને રસ્તે રામલાડી પાસે
ઈશ્વરદાસ લાયબ્રેરીવાલા.

મુંબઈ, આંગ્લો વ્રન્યામુલર પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

હિંમત છં આના.

મંગલાચરણ.

શ્રીગણેશાયનમઃ॥ પ્રકૃતિ સૂભગ ગાત્રં પ્રિતિ પાત્રં રમાયા દિશતુ
કિમપિ ધામ સ્થામલં મંગલંવઃ॥ અરૂણ કમલ લીલાં યસ્ય પાદૌ દધાતે
પ્રણત હરજટા લીલાં ગારિં ગત્તરંગે॥ ૧ ॥

જેના ચણેની હમેશા પ્રાર્થના કરવાજોગ મહાદેવજી, તેની
જઠામાં જે ગંગા વહેછે તેની અંચળ લેહર મધ્યે, લાલ કમળ જેવા
આકાર, અતિ સુંદર સોમેછે; તે અને લક્ષ્મીજીને પ્રીય જે
સ્થામવણે અને અનિર્વાચ્ય વિષયુરૂપ તમારું કલ્યાણ કરે.

રત્નં વામ દશાં દશાં સુલકરં શ્રીસત્ત શૃંગાસ્પદં સ્પષ્ટાષ્ટા દશત્રાહુ
તદ્ભગવતો ભર્ગસ્ય માગ્યં ભજે ॥ યદ્ભક્તે નમયા ઘટસ્તન ધટો મધ્યે સમુ
ત્પા દ્યતે પદ્માનાં શતમંગના ધરસુધા સ્પર્ધા વિધાનો હ્લુરં ॥ ૨ ॥

ઓ સુંદરી જેના પ્રતાપે હું એક ધડીમાં કાનને પ્રિયે અને
મધુર લાગે તેવા એકસો શ્લોક રચું છઉં. જેમ ઐશીઓના રત્ન તેના
બકતોને, દેખાતા આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરનારા, સખત શૃંગ નામે પરવત
ઉપર રહેનારા અને આદાર ભુજાએ સોભીતા જે શંકર અને પારવતીને
નમસ્કાર કરેછઉં.

દિવાકર પ્રસાદેન રોગ્યારોગ્ય સમીહયા ॥ સમાર્તેન વયંકર્મઃકાવ્યં
સદ્વૈદ્યજીવનમૂ ॥ ૩ ॥

દીવાકર બાપ અને સૂર્યદેવના પ્રતાપે, રોગીઓ નિરોગી થ-
વાને કવીતામાં વૈદ્યજીવન નામે ગ્રંથ કુકામાં રચુછઉં.

(૨)

તથાપી ક્રિયતે ગ્રંથઃ સતિયદ્યાપિ દુર્જનાઃ ॥ નહિદસ્યુ મયા
હ્યોકો દૈન્યવાને વ વર્તતે ॥ ૪ ॥

અંથને દોષ મુકનારા પૃથિવ ઉપર દુર્જનો હાલ ધણાકે;
તેની દરકાર નકર્તા આ બધું અંથ હું રચુંછઁ. જેમ ચોરની ધાસ્તીથી
માણસો પોતાની માલમીલકત છુપાવી, બિપ્પાડીની ડીતે ફરતા નથી.

યેષાં નચેતો લલના સુલગ્નં મગ્નં નસાહિય સુધા સમુદ્રે ॥
જ્ઞાસ્યંતિતે કિંનુ મમ પ્રયાસાનં ઘાયથા વાર વધૂ વિલાસાન્ ॥ ૬ ॥

જે પુરુષો અંતઃકરણથી બેચેન ઉપર મોહી પડતા નથી; અથવા
જેને મૃગાર રસની મીઠાસ નથી. તેવા માણસો આ અંથ રચવાની,
મેહનત મહારી થું બાણથે? જેમ આંધળા સાંભે નાચનારી, ધણાક
હાવબાવ બતાવી નખરા કરે તો, સર્વે ફાકટ બધ.

ગદગંજનાય ચતુરૈશ્ચ રકાદૈર્મુનિ ભિર્નૃણાકરૂણયા કથિતં યત્ ॥
અલિલં લિલ્લામિ લલુ તસ્ય રહસ્યં સ્વકપોલ કર્ણપિત મિહાસ્તિ
નંકિંચિત્ ॥ ૬ ॥

વપ્પણ્યેલા ચરક, સુમુત, વાંબડ, બોજ, બેડ, બૂગુ, અગ્નિવેશ
હત્યાદિક રૂપીઓને સર્વે પ્રાણી માત્રની દયા ઉપજ્યાથી; રોગ નિવાર્ય
ઓષડોની જોડણીના અંથો રચેલાકે. તેનો સારાંશ આ અંથમાં હું
લખુંછઁ. થોડું કે ઘણું સ્વકપોળ અથવા બતાવક એટલે પોતાનું
ડહાપણ ડહોલું નથી.

(૩)

વૈદના લક્ષણ.

ગુરો રાધિતા ચિલ્લ વૈદ્ય વિદ્ય : પીયૂષ પાણિ : કુશલ : ક્રિયાસુ ॥
ગતસ્પૃહો ધૈર્યધર : કૃપાલુ શૂદ્ધોધિકારીભિષગી દૃશઃસ્વાત્ ॥૭॥

અરુ પાસેથી વૈદક શાસ્ત્ર સારી રીતે શિખેલા; નેના હાથે
પર્મ્મ રેખા હોય, ને ઉલટી આડ ઇલાદિ ઓષડોની ક્રિયામાં પ્રવિશ્ણ
હોય, ને નિર્લોભી, ધીરજવાન, કૃપાળુ, પવીત્ર નિબંધપટ્ટી, સાચું
ખોલનાર. એટલા સુપાત્ર ગુણે ને હોય, તે વૈદ ઓષડ આપવાને
લાયક ગણાય.

આદૌ નિદાન વિધિના વિદધ્યા વ્દ્યા ધિ નિશ્ચયં ॥

તતઃ સાધ્યં સમીક્ષે તપશ્વાદિષ્ઠ ગુપાચરેત્ ॥ ૮ ॥

વૈદ પ્રથમ ઝીણી નજરે અથવા લાંબા વિચારે, રોગની પરિક્ષા
કરી રોગનું મૂળ, એટલે કહ્યા રોગમાંથી કહ્યો રોગ ઉપજ્યોછે.
તેનું નિસ્ત્રે થવા પછી ગુણપડતા ઓષડ આપવાનો વિચાર કરવો.
તે સાધ્ય એટલે રોગ ઝીતી શકાય; તે યાખ્ય એટલે રોગ મૂળથી
નબળાય; પણ થોડાધણે ઓછી થતો જાય, તેટલા રોગીનો ઉપાય
કરવો; પણ અસાધ્ય એટલે ઓષડોનો ઉપાય નચાસે; તેવા રોગીને
ઓષડ આપવું નહીં.

મૂર્ખ વૈદનું ઓષડ લેવું નહીં.

ઓષધં મૂઢ વૈદ્યાનાં સ્વજંતુ જ્વર પીડિતા : ॥

પરસંસર્ગ સંસક્ત કલત્ર મિવ સાધવઃ ॥ ૯ ॥

રોગીઓએ મૂર્ખ વૈદોનું ઓષડ લેવું નહી. (મૂર્ખ વૈદ કોણ સંસ્કૃત વૈદક સારી રીતે શિખેલો અથવા લેખાગ્ર હકીમ; કાનકા વૈદ કાવડવાળા કે અહિંતહિંથી મેળવી ઉભું કરેલું અંગ્રેજી) મૂર્ખ વૈદથી ગુણ થવાને બદલે નુકસાન થાયછે. માટે કુળિન શતપુરુષ વ્યભિચારણી યૌરીનો જેમ ત્યાગ કરેછે, તેમજ મૂર્ખ વૈદનો ત્યાગ કરવો.

ઓષડોનો વિચાર.

હરેક રોગ ઉપર સર્વે કાષ્ટાદિ ઓષડો નવા વાપરવા; પણ વાવડીંગ, પિપર, ગોળ, ધાણા, મધ એટલી જાણસો એક વરથ અગાઉના લેવા. ગુગલેલ અથવા ગરોળ, કુડાળી છાલ, અડુલસો, ભિંચકોહણુ, શતાવરી, આસંદ, કોહોરાટો, વરીયાળી, આંદવેલ; એટલા ઓષડો હમેશા તાજા અને લીલા સરખે વજને વાપરવા; બમણા વજને લેવા નહી. એ ઉપરાંત ખીજી જાણસો લીલી હોય તો બમણા વજને લેવી. જે ઓષડોનું આંગ કહેલું નહોય તેનું મૂળ લેવું.

ઓષડ ખાવાનો વખત.

જે ઓષડ ખાવાનો વખત કહેલો નહોય તે સહવારે ખાવું. ઉકાળા, ચુર્ણુ ઇત્યાદિક સહવારેજ ખાવું જોઈએ. આડા ઉલટીનું ઓષડ પણ સહવારેજ ખાવું જોઈએ. તે ઉપર તરત ભોજન કરવું નહી, કેમકે તેના કામનો અટકાવ થાયછે. આડા ઉલટી થઈશ્ચકા પછી સેકેલા ચોખ્ખા કે મગની રાખડી અથવા બાતદાલ કે ખીચડી ખવાડવી. ચઠતા અપાનવાયું ઉપર ઓષડ જમવાની ઘડીક

(૫)

અગાઉ આપવું. મોહડાની અરચી માટે અનેક સવાદીઠ ચટણીઓ
અથવા મુરબાનું ઓષડ જમવાના ભોજન સાથે ખવાડવા. નાભિ
સ્થાને બંધાયેલો સમાન વાયુનો કોપ થવાથી, ભુખ ખેસીજી
મંદાગિત થવાથી ભુખ લાગવાને, ઓષડ ભોજન સાથે મેળવીને ખ-
વાડવું વ્યાનવાયુંનો કોપ થવાથી ભોજન કર્યા સેવટે ઓષડ ખવાડવું.
હેડકીનો આક્ષેપકવાયું અને ધુળરાનો કંપવાયું ઉપર ભોજનની
અગાઉ અને પાછળ ઓષડ ખવાડવું. ગળામાંથી નિકળતો શબ્દ
અટકાવનાર સ્વર ભેદાદિવાયું અવાજ ખેસાડનાર ઉપર સાંત્રનાં ભો-
જનમાં દર કોળીએ અથવા એક ભોજનનો અને એક ઓષડનો
કોળીઓ ખાવો અથવા ઓષડનો ઘુટડો પીવો. છાતીના ક્ષયસ્થ
અથવા પ્રાણવાયુના કોપ ઉપર સાંત્રના જમવા પછી ઓષડ આપવું.
પાણીનો શોષ અથવા તૃષ્ણ, ઉલટી, હેડકી, ડચકીઆ, દમ, ચઢવા
સાંસ, ઝેરીવસ્તુ ખાધાનો રોગ એટલા રોગ ઉપર વારંવાર ઓષડ
ભોજન સાથે, આગળ પાછળ ખવાડવું. કાનના, આંખના, નાકના,
મસ્તક દુઃખવાના ઇલાદિક ઉપર, ક્ષીણતા માટે પાચન અને શ્વેતક
ઓષડો જમવાની અગાઉ અને પાછળ રાતના ખાવું.

ઓષડમાં ફેરફાર કરવાનો વિચાર.

• ઉકાળા ચુર્ણ ઇલાદિક હરેકમાં એકાદું ઓષડ રોગને વધારનાર
અથવા મળવું નહી હોય તો તેને બદલે ગુણકર્તા િશિષ્ટું મેળવવું.
જેમ અતિ વિષને બદલે નાગરમેથ; અમળવેત્સને બદલે ખાટી
ભાજી. કસ્તૂરીને બદલે જાવંલિ વાપરવાને નિઘટમાં લખેલું છે.

(૬)

ચુરણાદિકનું વજન.

જે ઓષડોનું વજન લખેલું નહોય તે સરખે ભાગે સર્વે લેવા. જે ઓષડોનો અંગ રસ પીવાનો કહેલો હોય તે આખા દિવસમાં જે તોલાની માત્રા પુષ્ટ મોટા માણસને આપવી. તેમાં શાકર, મધ, ગોળ, ઇત્યાદિક મેળવવાનું કહેલું હોય તો અર્ધાં તોલા સુધી લેવું. પુટપાકોની માત્રા આખા દિવસમાં ચાર તોલા સુધી આપવી. તેમાં મધ મેળવવું હોય તો એક તોલા મેળવવું. ઓષડની ચટણી અથવા ચુરણાદિક હોય તો અર્ધાં તોલા સુધી મેળવવું.

ઉકાળા ઈત્યાદિક.

ઉકાળાના સર્વે ઓષડો સરખે વજન મળીને ૪ તોલા સર્વે લઈ દરરોજ છુંદવા. તેમાં ૧૬ ઘણું એટલે ૧૪ તોલા પાણી નાખી હલકી અગ્નિએ માંટીમાં ઉકાળવું. સર્વે પાણી બળતાં ૮ તોલા બાકી રહેયાથી ઊંચ ભરેલું ગર્મ પીવાડવું. તેટલું નપચે તો ચાર તોલા પાવું. નહાના છોકરાને ૦ તોલાથી એક તોલા સુધી શક્તિ પ્રમાણે આપવું. ઉકાળામાં શાકર નાખવા કહેલું હોય તો વાકુડોપ ઉપર ચોથેભાગે પિત્ત ઉપર આઠમે; અને કફ ઉપર સોલમેભાગે એટલે આઠ તોલા ઓષડમાં અરધાંતોલા નાખવું. અગર મધ મેળવવા કહેલું હોય તો ઉપલા વજનથી ઉત્કૃં; એટલે કફ ઉપર ચોથે ભાગે, પિત્ત ઉપર આઠમે અને વાકુડઉપર સોલમેભાગે નાખવું. જીર, યુગળ, જવખારાદિક, શિળાજીત, હિંગ ઈત્યાદિક ઓષડો મેળવવા કહેલા

હોય તો ના તોલા સુધી મેળવવા. દુધ, ઘી ગોળ, તેલ, ઓષડની ચટણી, ચુર્ણ મેળવવા કહેલું હોય તો હરેક ઉકાળામાં એક તોલા સુધી મેળવવા. (કાંટ અને હિમ) ઓષડો સરખાભાગે ચાર તોલા રાતના ભીંજવી સવારે ઉકાળવા તે કાંટ અને શિતળજી પીવા તે હિમ જાણવા. (કલક) લીલા અથવા શુકા ઓષડો સરખા વજને લઈ, પથ્થરના પાટલા ઉપર વાટવા તે સર્વેનું વજન, એક તોલા સુધી જાણવું. તેમાં મધ, ઘી, તેલ ઇત્યાદિક મેળવવું હોય તો બે તોલા સુધી, અને શાકર ગોળ હોય તો એક તોલા; પણ પાણી અથવા દુધ મેળવવું હોય તો ચોખ્ખું મેળવવું. (ચુર્ણ) શુકા ઓષડો સરખેભાગે લઈ તડકે સુકવી ઝીણા ખંડાવી કપડાના કરવા તેને ચુર્ણ કહેછે. તે મોઠા માણસે અર્ધાથી એક તોલા સુધી અને બાળ કોને ત્રણ વાનથી ના તોલા સુધી શક્તિ પ્રમાણે આપવું. ચુર્ણમાં ગોળ મેળવવા હોય તો સરખે ભાગે. શાકર, ઘી, મધ ખમણા વજન. હિંગ મેળવવી હોય તો શેકીને થોડીક. ચોમણા વજને પાણી લઈ તેમાં ચુર્ણ ડાહીને પીવું. ચુર્ણ, પાક, ચિરૈ, માવો, મોળી, ચટણી, ચાટણ ઇત્યાદિક ઓષડ ઉપર દુધ અથવા પાણી પીવાનું લખેલું હોય તો; વાધું ઉપર ચાર તોલા, પિત્ત ઉપર આઠ તોલા અને કફ ઉપર ચાર તોલા પીવું. એટલે જેમ પાણીમાં તેલનું ટીપુ પડતા ચારેખાતુએ પસરેછે; તેમ અનુપાનના જોરે ઓષડ પણ આખા શરીરની નસોમાં પસરેછે. એકાદ ચુર્ણને લીંબુ ઇલાદિના રસની ભાવના અથવા પુટ આપવા લખેલું હોય તો, ચુર્ણનો ભુકો જેટલા રસમાં ભીંજાય તેટલાનેજ તડકે શુકવું,

ઉપર લખેલા ઓષડોનું વજન કહેલું છે; તોપણ દેશની હવા, રૂતું, રોગીની શક્તી, તખ્તીયત, ઊંમર, કોઠાની અગ્નિ ઇત્યાદિનો પૂરતો વિચાર કરી લાંબેક ઓષડ આપવું.

સ્નેહપાક વિધી.

ઓષડના ભુકા કે ચટણીના વજનથી એમણું ધી અથવા તેજ મેળવી; તેથી એમણા વજનને પાણી અથવા દુધ જેવી પાતળી વસ્તુ મેળવીને મંદ અગ્નિ ઉપર રાંધવું. પાણી અળીજતા ફક્ત ધી અથવા તેજ બાકી રહે તે સિદ્ધ થએલી માત્રા જાણવી. તેમાંથી ૪ તોલા સુધી પીવાને કહેલું છે. જે ઓષડો અથવા સુધડીનું તેજ અથવા ધી કહાડવું હોય, તે નખળા ઓષડોથી એમણું અને શષ્ઠ ઓષડો હોયતો આઠઘાણું, અને અત્તિ શષ્ઠ હોય તો સોળઘાણું પાણી કે દુધ નાખવું. તે બળતાં એથે હિરમે રહે તેની બરાબર તેજ, ધી મેળવીને સીદ્ધ કરવું. દુધ, ઢાંડી, સ્વરસ, છાસ સાથે ઓષડો સિદ્ધ કરવા હોય તો, આઠમેભાગે ઓષડો લેવા; અને તેનો સારો પાક થવાને એમણું પાણી નાખવું. ફક્ત ઉકાળાના ઓષડોમાં સ્નેહ સિદ્ધ કરવું હોય તો; એથાભાગે ધી, તેજ લેવું. જ્યાં હુધ ઇત્યાદિમાં સ્નેહ સિદ્ધ કરવું હોય તો, ઓષડથી આઠઘાણું દુધ અને તેથી એમણું પાણી મેળવી રાંધવું. સ્નેહપાક બરાબર થવાની પરિક્ષા કરવાને તે પકમાંથી એક ટીપ્પુ અગ્નિ ઉપર મુકીને જોવું કે તડતડ થવા લાગે તો સિદ્ધ થયેલું જાણવું; પણ તે ઉપર શીઘ્ર આવવા લાગે તો તેજ સિદ્ધ થયું; અને શીઘ્ર ન આવે તો ધી તૈયાર થયેલું જાણવું.

(૬)

રશાયણવિધી.

—: ૦૦:—

પારાની મુદ્દી કરવા—ખડાયા હિંગળો લઇ, ડમર યત્રેથી પારો ખેંચીલેવો. અથવા હલદ, ઘેર, મેળવીને લગુ ઘડી સુધી પારો ખસવો અગર ઇંટના ચુર્ણ સાથે ખળવાથી મુદ્દ થાયછે. તે પછી કપડાંડ કરવું. ગંધકનું શોધન કરવા—આમળમારો ગંધકનું ચુર્ણ અને થ્રી સરખે વજન લઇ લોહોદાની કહડાઇમાં અગ્નિ ઉપર મુકી પાતણું પાણી નેવું થયાથી, ગાયના દુધમાં મેળવવાથી મુદ્દ થાયછે. હિંગળાનું શોધન કરવા—મંડીના દુધમાં અથવા લીંબુના રસમાં ખગવું; અને તડકે મુકવવું. એવીરીને સાત પૂટો આપ્યાથી શુદ્ધ થાયછે. હરતાલનું શોધન કરવા તેનું ચુર્ણ એવડા કાપડમાં પોટલીઆંધી ગાયના મુતરમાં અથવા કાજીમાં ત્રણ દિવસ રાંધવાથી શુદ્ધ થાયછે. મનરીળનું શોધન કરવા તેનું ચુર્ણ એવડા કાપડમાં પોટલી આંધી અકરીના મુતરમાં ત્રણ દિવસ રાંધવાથી શુદ્ધ થાયછે. આપરીઆના નહાના નહાના કકડા કરી કાપડમાં આંધી ઘોડા અથવા ગાયના મુતરમાં એ પંદર રાંધવા અથવા સાત દિવસ ભીજાવાથી શુદ્ધ થાયછે. સોમલની શુદ્ધીકરવા તેના ત્રીણા કકડા કરી કાપડમાં આંધવા, તેપછી તાંદલખની બાજીનો રસ કહાડી, ડોળાઅંતમાં ઉપલી પોટલી મુકી રાંધવી એટલે શુદ્ધ થાયછે. વચનાગની શુદ્ધી કરવા ત્રીણા બુકો કરી કાપડમાં આંધી ગાયનાં મુતરમાં સાતદિવસ ભીજવવો. જિપાળાની શુદ્ધી કરવા તેના બી કહાડીનાખી આક્રીનાને કાપડમાં આંધી ભેંશના છાણમાં રાંધવું; તે પછી ગર્ભ પાણીમાં ભીજી ફળમાંથી

જામીનું જાડું પડ કહાડીનાખીને ઓપડમાં વાપરવા. ઝેરકચુરાની શુદ્ધી કરવા તેને ઘી ઓપડી અગ્નિ ઉપર સેકવાથી શુદ્ધ થાય છે. ધંતુરાના ખીજની શુદ્ધી—ખીજને ચાર પહોર ગાયના મુતરમાં રાંધવાથી શુદ્ધ થાય છે. અક્રીણની શુદ્ધી કરવા તેને ઉપર લખેલી રીતે આદાના રસના ૨૧ પુટા આપવાથી શુદ્ધ થાય છે. ભાંગની શુદ્ધી કરવા લોહાની કહડાઈમાં સેકીને કાપડમાં બાંધી પાણીમાં ધોઈ સફાઈદાર પાણી નિકળે તેટલી વખતે ધોવાથી શુદ્ધ થાય છે.

નાડી પરીક્ષા.

જમણા હાથના અંગુઠાના મૂળની આજતી નાડી, જે આખા શરીરના સુખ દુઃખની શાક્ષી ભુત છે. તે મધ્યે પ્રથમ વાડું તેમાં પિત્ત અને છેલ્લો કફ હોય છે. વાંકી સર્પની રીતે આજતી હોય તો વાડુંનો કોપ. જે નાડી જલદ ચાલે તે પિત્તનો કોપ, અને હલવે મંદ આજતી નાડી કફકોપ જાણવો. ત્રણે રોગોના કોપ હોય તો હળવે હળવે આજતાં ફરી જલદ ચાલે છે. એવી રીતે ત્રણે રોગોની આજતાથી સન્નિપાત નાડી જાણવી.

પિશાબની પરીક્ષા.

સહવારના રોગીને પિશાબ ગલાસમાં કરાવી; તેમાં મિકા તેલનું ટીપુ નાખવું. તે પડતાં જ પસરવું તો વાડું કોપ જાણવો; પણ તે રક્ત વર્ણ અને શિત્તળ હોય છે. પિત્તનો કોપ હોય તો તેલનું ટીપુ પડતાં શીણ આવે અને પાળા રંગે ગર્ભ હોય છે. કફ કોપ હોય તો તેલ પડતાં સરખું અને દેખાવ બદલે અને સફેદ બરફ

(૧૧)

જેવું દેખાય. સન્નિપાતનાં વાયું, પિત્ત અને કફ ત્રણે રોગોનો કોષ હોય તે પિથામ કાળો, લાલ, પીળો અનેક રંગે મળેલો દેખાય. તેમાં તેલનું ટીકુ પડતાં તળીએ ગયું તે અસાધરોગ જાણવો.

ઝાડાની પરીક્ષા.

વાયુના કોષથી ઝાડો શીઘ્ર ભરેલો, રક્ત કળાસનો અને ઓથાપાણી થાય. પિત્ત કોષે લીલો પિળો દુર્ગંધી ભરેલો હોય. કફ કોષે સફેદ, જરા શુષ્કો, જરા ભીંજાયેલો હોય; એ રોગ અથવા ત્રણ રોગનો કોષ હોય તે તેના રંગો મળેલા હોય.

જીભની પરીક્ષા.

વાયુ કોષથી જીભ ખડખડડી કાઢેલી થાય. પિત્તરોગે લાલ અને જરાક કળાસ રંગે હોય. કફ રોગે સફેદ ચિકાસ ભરેલી થાય.

નેત્ર પરીક્ષા.

વાયુ કોષે આંખો રક્ત, ધુસવર્ણ, બળતર સહિત અને ચંચળ થાય. પિત્ત કોષે પીળી હળદ જેવી અથવા લાલ બળતર સહિત અને તડકા અથવા અજવાળા સાંભે જોઈ ન સકાય. કફ કોષે આંખો સફેદ તેજ વિનાની, ગમતી અને ચિકાસ ભરેલી હોય.

ચેહરાની પરીક્ષા.

સહવારે રોગીને જોતા નિસ્તેજ, જરા કળાસનો હોય તે વાયુ કોષ જાણવો. પિત્ત કોષ હોય તે પિળો અને જરા સુન્દેહી થાય. કફ કોષે કળાહીણ અને ચિકાસ ભરેલો હોય.

(૧૨)

શબ્દ પરીક્ષા.

ગળામાંથી શબ્દ નિકળતા ઝીણો હળકો હોય તો વાયુ ડોપ જાયવો. તિક્ષણ નિકળે તો પિત્ત ડોપ. બારી અને ખોખરા નિકળે તો કફ ડોપ જાયવો.

સ્પર્શ પરીક્ષા.

વાયુના ડોપે શરીર અરબચડું ધામ પિત્ત ડોપે ગર્મ. અને કફ ડોપે શિતળ અને બિનાસનું હોય.

પરેહુજી કરવાની જરૂર.

પથ્યે સતિ ગદાર્તસ્ય કિમૌષધ નિષે વ ણમૂ ॥ પથ્યે ડ સતિ ગદાર્ત સ્યકિ મૌષધ નિષે વણમૂ ॥ ૧૦ ॥

રોગીએ જરૂર પરેહુજી કરવી જોઈએ, રોગ વધારનાર જાયસો નખાધીતો આયેગજેગે પોતાની મેળે સાફ થાયજે. પરેહુજી નહી કરનારને ઓપડ આધાથી પણ કાપેદો થતો નથી; માટે તેને ઓપડ આપવું નહી.

ખારના ગુણ વીશે.

મહાંદ્ર મહિલા ત્રપાપ્રદ પદારવિદે તથા પયોનિધિ પયસ્ત તિર્જલ ધૈરૂ રૂપાયા તથા ॥ અપિ પ્રકૃતિ નીરસા નૃપ મિષગિલિ રંગા કૃતા ભવિષ્યતિ સરશ્વતી રસવતી મુરાસા પતે : ॥ ૧૧ ॥

ઓ સુંદરી—જેમ ખારાદિકને, વરસાદે કપ્પૂત રાખ્યાથી, મધુર ગુણ તેમાં થાયછે. મહાર ઓતવું સ્વભાવે, ઘણું શક્ત અને ખરાયછે; તોપણ વૈદ્યએ ઓપડો કપ્પૂત રાખી તેનો ઉપયોગ કીધાથી ધણે! ગુણ થાયછે.

વૈદે તજવીજ રાખવાની જરૂર.

इह गमिष्यति वैद्यमतिः श्रमं प्रथमं मेव पुरस्कृतं महत्सूखम् ॥
प्रियतमस्य मृगाक्षि समागमे नवकर ग्रहणा गृहिणी यथा ॥ १२ ॥

ઓ સુંદરી—વિદ્વાન વૈદે પોતાની ઇચ્છાથી જવું, ખતતી મે-
હનતે સર્વે ઉપાય કરવા; જેથી રીતે રોગીને મહાસુખ ઉપજે તેમ
વહાલી જણસ ઓપડની આપવી. ગ્રહણીક, સ્વભાવ, અવસ્થા
પ્રમાણે નવું નવું ઓપડ બદલી પોતને હાથે આપવું અને સર્વે
સાધવું; પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મેળવવું.

इतिजर चिकित्सा.

તાવની પરીક્ષા.

यतः सर्वेषु रोगेषु प्रायशो बलवान् ज्वरः ॥ अतस्तस्य प्रतीकरं
प्रथमं ब्रूमहेवयम् ॥ १३ ॥

ઓ સુંદરી—સર્વે રોગોમાં પ્રાયશઃ તાવ ધણે! બળવાન રોગછે.
માટે તેની પરીક્ષા બીસ્તારથી પ્રથમ કહુંછું.

(૧૪)

તાવ પાકો કર્યાનો પ્રથમ ઉપાય.

દેવદારૂ ધના વિશ્વા વૃહતિ દ્વય પાચનમ્ ॥ જ્વરે પૂર્વ પિત્તેચ્ચારૂ
પયોધર ધરાધરે ॥ ૧૪ ॥

આ સુંદરી—તાવ પાકો થવો જોઈએ, માટે પ્રથમ દેવદારૂ,
ધાણુ, સુંઠ, શીંગણીમુળ અને ડોરલીનો ઉકાળો પીવાડવો.

વાયુ, પિત્ત અને કફના તાવ ઉપર.

છિન્નીષધાં મોધર ધન્વયાસૈઃ કિરાય તિક્તાં બુદ રેણુ યાસૈઃ ॥
વિશ્વા વૃષાંમો ધર ધન્વયાસૈઃ ક્ષાયાન્મરૂત્પિત્ત કફજ્વરેષુ ॥ ૧૫ ॥

ગરોળ, સુંઠ, નાગરમોય, ધમાસાનો ઉકાળો કરી પીધાથી
વાયુનો તાવ જાય. કરિયાવું, કડું, નાગરમોય, ધાસીઓ પિત્તપાપકો,
ધમાસાનો ઉકાળો પીધાથી પિત્તનો તાવ જાય. સુંઠ, અડુંશાના
પાંત્રા, નાગરમોય, ધમાસાનો ઉકાળો પીધાથી કફનો તાવ જાય.

વાયુના તાવ ઉપર.

ઉશીર કલશી મહૌષધ કિરાતકાં મોધર સ્થિરા વૃહતિકા
દ્વયા મૃતલતાત્રિકંટકૈઃ કૃતમ્ ॥ કષાય કમમું પિત્તે સવન જ્વર
વ્યાકુલઃ પુમાન્દશ શત છદ છદ મદગ્રસહ્યોચને ॥ ૧૬ ॥

આ સુંદરી—વાજો, પિઠવણુ, સુંઠ, કરિયાવું, નાગરમોય, સાળવણુ,
શીંગણીમુળ, ડોરલીમુળ, ગરોળ, ગોખરનો ઉકાળો આપવો.

(૧૫)

બીજે ઉપાય.

પીયૂષ લોક પાંચાલીચરણાનાં કષાયકઃ ॥ પીયમાનઃ પ્રિયેહંતિ
હનુમજ્જનક ચ્વરમ્ ॥ ૧૭ ॥

આ પ્રિયે - ગરોળ, સુંઠ, પિપળીમુળનો ઉકાળો પીવાડવો.

વાયુ પિત્તના તાવ ઉપર.

છિન્નોદ્ભવા પર્યટ વારિવાહ ભૂનિંબ શુઠો જનિતઃ કષાયઃ ॥ સમીર
પિત્તજ્વર. જર્જરાણાં કરોતિ ભદ્રં કિલ પંચભદ્રઃ : ॥ ૧૮ ॥

ગરોળ, પિત્તપાપડો, નાગરમેથ, કરીયાતું, સુંઠનો પંચબદ્રા નામે
ઉકાળો વાયુ પિત્તના તાવે તવાછગએલા રોગીએ પીધાથી ક્ષાયદો થાય.

પિત્તના તાવ ઉપર.

एक एव खलु पौत्तिक ज्वरं हन्ति पर्यट कृतः कषायकः ॥
ચંદનોદક મહૌષધાન્વિત શ્વેત્તદા કિમુ પુનર્વિચારણા ॥ ૧૯ ॥

ફક્ત ધારયા પિત્તપાપડાનો ઉકાળો પીધાથી પિત્તનો તાવ જાય.
રતાંજળી, વાળો, સુંઠ ત્રણેનો ઉકાળો પીધાથી જર તાવ જાય.

બીજે ઉપાય.

मानं त्यज प्रेयसि मंदवायु लल्लता संघम नर्घ्यहारे ॥ रेवातटं
પશ્યરમસ્વ વેણુ ક્રાણોયતો ત્રાસ્તિ નિરસ્તપાંથઃ ॥ ૨૦ ॥

આ શ્લોકમાં આંર્લાંપિકાએ. માટે આ પ્રિય ગરવ છોડ અને
જ્યાહ મંદવાયુ આવતો હોય, એવો રમણી નમદ કીતારે નજર કર

કે જ્યાહ કોઈ માણસ નથી, અને વેણાનો મંજૂળ શબ્દ સંભળાય છે. તેથી જગામાં રહેવાથી અને ચાલવાથી પણ તાવ જાય છે. આ શ્લોકમાં (માધુજ્યવરે રેણુકયાય) એટલે પિત્તજ્વરો ઉપર પિત્ત-પાપડનો ઉકાળો આપવાને દરશાવેલું છે.

ત્રિજે ઉપાય.

આરોગ્ય લક્ષ્મી રૂપયાતિ પિત્તજ્વરાતુરં રેણુકષાય ભાજમ્ ॥
ભાવં યથા રત્ન કલે સ્મરાર્તે રુત પ્રકોપ શમાસસ્વીભિઃ ॥ ૨૧ ॥

એ રત્નકળા—પિત્તના તાવે પીડાયલા રોગીએ પિત્તપાપડનો ઉકાળો પીધાથી તેના શરીરનો રોગ જઈ આરોગ્ય સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ચોથો ઉપાય.

દ્રાક્ષા પર્પટ રાજવૃક્ષ કટુકા મુસ્તાભયાનાં જલં મૂર્છા શોષ
નિદાઘતૃટ પ્રલપનશ્રાં ત્યાઘ્ય પિત્તજ્વર ॥ ૨૨ ॥

કાળી દરાખ, પિત્તપાપડે, ગરમાળાની શીંગનો ગર, કડું, ના-ગરમોથ, હરડેનો ઉકાળો પીધાથી પિત્તનો તાવ, મૂર્છા, પાણીનો શ્વે.પ, તલખી, તૃણ બડબડ, બેમુદ્ધિ દૂર થાય.

પાંચમો ઉપાય.

દુસ્યર્શ પ્રમદા કિરાત કટુકા સિંહાસ્ય રેણૂદ્રવઃ ક્વાથઃ શર્કર-
યા ન્વિતો હરતિ તૃટ્ દાહાસ્ર પિત્તજ્વરાન્ ॥ ૨૩ ॥

ધગાસો, અતલચળી કળી, કચીયાતું. કડું, અકુલશેના પાંત્રા, પિત્તપાપડના ઉકાળામાં ચાકર મેળવી પીધાથી તૃપા, દાહ, લોહી ઉકાળાનો રક્તપિત્ત જ્વર નાશ પામે.

(૧૭)

છડેલા ઉપાય.

અહો કિમર્થં બહવઃ કષાયાઃ પરાશરાદૈર્ મુનિભિઃ પ્રદિષ્ટાઃ ॥
ઢિન્ના શિવા પર્યટ તોયપ્પાના ત્પિત્તજ્વરઃ કિન્નુ સરી સરિતિ ॥ ૨૪ ॥

પાસ શરાદિકે એટલા ઉકાળા શ્યા માટે કહ્યા હથે ? ગરોળ,
હરડે, પિત્તપાપડાના ઉકાળાથી પિત્તજ્વર જતો નથી કે શું ?

સાતમે ઉપાય.

જલજલજલવાહ રેણુવિશ્વૌષધશિ શિરૈઃ સહિતં ષડંગ મેતત્ ॥ શૃત
હિમ મિવ ગાંગમબુ તૃષ્ણા જ્વર શમનં સ્વલુપીત માશુકૂર્યાત્ ॥
પયઃ શૂઠી પયઃ શીતં પયોરેણુપયોમુચં ॥ ષડંગં શૃતશી તંસ્યા
ત્સદ્યસ્તૃષ્ણાં વિના શયેત્ ॥ ૨૫ ॥

વાળો, કાળો વાળો, નાગરમાથ, પિત્તપાપડો, શુંક, લાળ અંદનનો
ઉકાળો ગંગા નદિના પ્રવાહ પ્રમાણે તૃષા, તાવળી શાંતી કરેછે.
તેસાથે નવ જવરો પણ દુર કરેછે; તેને ષડંગ કહેછે.

પિત્ત કફના તાવ ઉપર.

લોહિતચંદન પદ્મક ધાન્યશ્વિન્ન રુહાપિતુ મંદ કષાયઃ ॥ પિ-
ત્ત કફ જ્વર દાહ પિપાસા વાંતિ વિનાશ હુતા શકરઃ સ્યાત્ ॥ ૨૬ ॥

લાલ અંદન, પદ્મકાષ, ધાણા, ગરોળ, કડવા લિંબડાગી છાલનો
ઉકાળો પીધાથી પિત્ત કફનો તાવ જતો રહેછે; અને શરીર બળતર,
તૃષા, ઉલટી બંધ કરી બુખ ઉધડેછે.

(૧૮)

પિત્તના તાવમાં અત્તિ શરીર બળતર ઉપર લેય.

સહસ્ર ધૌતેન ઘૃતેન કર્તુરલ્યંગમોષઃ કશતાં ત્રિમાર્તે ॥ અન્યા-
ગના સંગમ સાદરસ્ય સ્વીયેષુદારેષુ યથા ત્રિલાષઃ ॥ ૨૭ ॥

હજાર વખતે પાણીથી શ્રી સારીપેઠે બાંધને સાત દિવસ શરીરે
મરદન કરેથી પિત્ત દ્રોપ શાંત થાય. જોવી રીતે છીનાળવા પુરૂષની
પ્રીતિ પોતાની બેરી ઉપર ઓછી થાયછે તેમ.

બીજે લેય.

તૃટ દાહ મોહાઃ પ્રશમં પ્રયાંતિ નિંવ પ્રવાલો ત્યિત ફેનલેપા-
ત્ ॥ યથાનેરાણાં ધનિનાં ધનાનિ સમાગમા દ્વાર વિલા સિનીના-
મ્ ॥ ૨૮ ॥

કડવા લિંબડાના પાંત્રાનો રસ શરીરે ચોળવાથી, તૃષા, દાહ,
મોહની શાંતી થાય. જોવી રીતે અભિચારી સ્ત્રી, પુરૂષોની સંગતે
કેટલાકનો નાશ થાયછે તેમ.

ત્રિજે લેય અને જળક્રિડાનો ઉપાય.

આમલૈઃ કમલૈ રથા નિલૈરલસૈઃ પુષ્પરજઃ સમન્વિતૈઃ ॥ જલ-
કેલિ કથા કુતૂહલૈરપિ પિત્તજ્વરજારુજોજયેત્ ॥ ૨૯ ॥

સફેદ કમળો; કુલો ઉપરથી સુધંદી ભરેલો આવતો મંદ વાયું,
અને કુલા તલાવ કે નદીમાં નહાવાની જળક્રીડા કરાવી; વૈદ
પિત્તજ્વર રોગ છુટવો.

(૧૬)

કામાતુરના તાવનો ઉપાય.

શ્રીચંદ્ર મંડિત કલેવરવલ્લરીણાં મુક્તા ફળા કુલ વિલોલ
કુચ સ્થલીનામ્ ॥ વૈદગ્ધ્યમુગ્ધ વચસાંસુવિલા સિની નામા લિંગનં
સકલ દાહમપા કરોતિ ॥ ૩૦ ॥

મુગંધી ભરેલા ચંદનાદીક લેપો આપ્યા શરીરે ક્રીધાથી મુક્તા-
હારે; ગસિક બાષ્પો અને ગાયેન સાંભળવાથી; અથવા પુષ્પસુરત પ્રીય
બૈરીને ભેટવાથી કામાતુરનો તાવ શાંત થાય.

ખીખે ઉપાય.

શય્યા પલ્લવ પદ્મપત્ર રચિતા વાસો વયસ્યૈઃ સમંકાંતારે કુસૂમ સ્ફૂર
ત્તરુવેરે વાપીજલા લોકનમ્ આલાપાશ્ચ શૂકાલિ કોકિલ કૃતાઃ
કાંતાશ્ચકાંતાઃ કથા વાતાશ્વામ લલાલકવ્યજનજા દાહાંનિરા કુર્વતે ॥ ૩૧

કમળ ઇત્યાદિ શીતળ ઝાડોના ફુમળા પાંચાળી, ચેત્ર ઉપર
નિદ્રા ક્રીધાથી; પુષ્પીની વાતો મિત્રો સાથે ક્રીધાથી; બગીચામાં
ફરવાથી; કુવા તલાવ કે નદીને કીનારે બેઠાથી; સુસ્વર ગાયેન
સાંભળવાથી; પોપટ ઇત્યાદિકની મધુર બાષ્પ સાંભળવાથી; પ્રિય સ્ત્રી
અથવા બાળકના રશિક બાષ્પોથી; વાળાળી મુગંધી ભરેલા પાંખળા
નો પવન લીધાથી; એટલા ઉપાયે કામજ્વર શાંત થાયછે.

શરીર બળતરનો ઉપાય.

અયિનિતંત્રિનિ ગાયન લાલસે મધુરવાણિ નિકામ મદાલસે ॥
નપુષિદાહવતાં વિહિતં હિમાંહિમ હિમાં શુજલૈ રેનુલેપનમ્ ॥ ૩૨ ॥

ઓ ખાગી—સફેદ ચંદન, કપુરકાચલી અને વાળાનું ચુર્ણ પાણી સાથે કાલથી લેપ કરવો.

ગુરુશો કે સંતાપનો ઉપાય.

શૂભાશ્ર વિશ્ર મધરે શશાંક કરસુદરો॥ ચંદનૈશ્વ ચિંતે હર્મ્યસ્વા
પસ્તાપ મપોહતિ॥ ૩૩ ॥

મેઘ જેવો સફેદ ચંદ્ર પ્રકાસેલો હોય તેવા ચાંદણામાં, બગીચા અથવા અગાશીએ નિદ્રા ગ્રીધાથી તત્પ્રકાળ સંતાપ દૂર થાય.

કાઠાની બળતરનો ઉપાય.

યદિપર્યુષિતં ધાન્ય સલિલં સિતયાસહ ॥

પ્રભાત સમયે પીત મંતર્દાહં વિના જાયેત્ ॥ ૩૪ ॥

ગરમ પાણીમાં ધાણાનું ચુર્ણ નાખી રાતના બીજવી રાખવું; સવારે પાણી ગાળી લેવું. તેમાં ખડીયાકરનું ચુર્ણ મેળવીને પીધાથી અગ્નિ કે દાહ, અકળામણ થતી હોય તેો કાયદો થાય.

પિત્તજ્વર અથવા કામજ્વર વિશે.

પિત્તજ્વરે કિરસ ફાંટલેપૈઃ કિંવા કષાયૈરમૃતેન કિંવા ॥

પેયંપ્રિયા યા મુલ્લમેકમેવ લોલિંચ રાજેન સદાનુભુતમ્ ॥ ૩૫ ॥

પ્રાણપ્રેય સિમા પિંબંતુ પુરુષાઃ પિત્તજ્વર વ્યાકુલા નાનાવલ્લિજલં
વિલંબિત ફલ્લંપાને વિષાદપ્રદં ॥ તત્તૈઃ કિં ક્રિયતાં ચિકિત્સકપતે
મુગ્ધેસુલ્લંસેવ્યતાં સદાસ્તાપહરઃ સુધાધિકતરઃ કાંતાધરઃ કેવલમ્ ॥ ૩૬

આ સખી—પિતૃજવરો ઉપર અથવા કામાતુરોના તાવો ઉપર
 વનસ્પતીનો અંગરસ; ઓષડોનું ચુર્ણ પાણીમાં ડોહી ગાળીને; ઓષ-
 ડોના લેવો; ઉકાળા ઈત્યાદિક બતાવેલાછે; તે વિષે લોલિખરાજ કેદે-
 છે કે કામાતુરનો રાગ આશક માશુકને જોતા કે યાદ પડતા ઉપજેછે
 તેને અમૃત પીવાડયું તો શું ફાયદો થાય? તેની ધ્યાત્રીનું મુખમુખન
 કરવું જોઈએ. તેના રોગ માટે પુરતો અનુભવ મેં લીધોછે; અને
 ગ્રંથોમાં કહેલુંછે તેનો સ્થાક નિચે લખેલોછે.

આશક માશુકની ઈચ્છાનો ઉપાય.

કાંતા કટાક્ષ દગ્ધાનાં વદવૈદિકિમૌષવમ્ ॥

દૃઢમાલિંગનં પથ્યંકાથશ્ચા ધરચુંવનમ્ ॥ ૩૭ ॥

કામાતુર રોગીને એજ ઓષડ ઉપયોગીછે કે ધ્યાત્રી યિત્રીના
 હોઠનું ચુંબન તે ઉકાળો અને આનિંગન એટલે બેઠવું તે પરેહજી.

વાયું પિત્તના તાવ ઉપર.

પંચ મૂલિમૃતા મુસ્તા વિશ્વાભૂર્નિવસાધિતઃ ॥

કષાયઃ શમયત્યા શૂ વાયૂ માયુભવંજ્વરમ્ ॥ ૩૮ ॥

જધુ પંચમુળમાં રીંગણી, ડોરલી, સાળવણુ, પીઠવણુ, ગોખરૂ;
 તથા ગરોળ, નાગરભોય, સુંઠ, કરીયાતુ એટલાનો ઉકાળો પીધાથી
 તાકીદે ફાયદો થાયછે.

દમ, સાંસ, ખાંસી સાથે કફના તાવ ઉપર ચાટણ.

શૃંગી કળા કટૂફલ પૌષ્કરાણાં ક્ષૌદ્રાન્વિતાનાં વિહિતોવલેહઃ ॥

શ્વાસેન કાસેન યુતંબલાસ જ્વરંજયેદત્રનકાપિ શંકા ॥ ૩૯ ॥

કાકડશિંગ, પિપર, કાયકળ, ઉપલેટનું ચુર્ણ મધમાં આટવું.

દમ, તાવ, અને ભુખ લાગવા ઊપર.

માર્ઝીંગુડૂચીઘન દારૂ સિંહી ગૂંઠીકળા પુષ્કરજઃ કષાયઃ જ્વરં

નિહંતિશ્ચ સનં ક્ષિણોતિ ક્ષૂધં કરોતિપ્રસ્થિતનોતિ ॥ ૪૦ ॥

ભારંગમુળ, ગરોળ, નાગરમોથ, દેવદાર, ડોરલી, મુંઠ, પીપર, ઉપલેટનો ઉકાળો પીધાથી દમ ખેસે, તાવ જાય; અને ભુખ લાગે. મોહડે રૂચી આવે.

તાવ અને અરૂચી ઊપર.

મમદ્રવ્યં વિસ્મય માતનીતિ તિક્તા કષાયો મુખ તિક્તાઘ્નઃ ॥

નિપીડિતો રોજકોશાયોષા પ્રમોદં પ્રચુરંપ્રયાતિ ॥ ૪૧ ॥

આ પ્રિયે—કડુંનો ઉકાળો પીધાથી, તાવની કસર જાય, મોહડે રૂચી આવે.

ખાસી, દમ, મુખનો રોગ, તાવ, વાયુ અને કફના

રોગ, રાળકમ, કંઠમાં થતા ગળાના રોગ ઊપર.

કટૂફલ કટૂતૃણાબ્દ ધનિકા શૃંગ્યુગ્રગંધામયામાર્ઝીપર્પટ વિશ્વદેવ તરુજોવાલ્હીક મધ્વન્વિતઃ ॥ કાસશ્વાસ મુખા મયજ્વર ચલ શ્લેષ્મ પ્રકોપંહેરેત્તદ્વત્કોમલકાંઠે કંઠજનિતાંપીડાંચજે જીયતે ॥ ૪૨ ॥

આ કોમળકંઠી—કાયકળ, ધાસના ફુલ, નાગરમોથ, ધાણા, કાકડશિંગ, ઘોડાવજ, હીમજ, ભારંગમુળ, પિત્તાપાપડો, મુંઠ, દેવદારનો ઉકાળામાં શેકેલી હિંગનું ચુર્ણ તથા મધ નાખીને પીવું.

अ३थी ७५२.

गभ्यतेकेगज गामिनित्व यामद्वचः शृणुकवींद्र कथ्यताम् ॥
साज्य सैधव मरोच पंहमातु लिंग फलकेसरं स्मृयम् ॥ ४३ ॥

ओ गन् गामिनी—पुं उहिं नम्येय ? म६३ संभन. सिंधा-
लुलु, धी अने आनरा इणनुं अमलु भेणयी आवुं.

भीमे ७५५.

अरुचिं दातिलुंग केसरं सघृतं सैधव चूर्णं चर्चितम् ॥
रुचिमं वुरुहस्यत न्वितेन यनं सज्जन गंजनं यथा ॥ ४४ ॥

आनेशइणनुं अमलु, धी, सिंधालुलु भेणयीने आवुं.

तीमे ७५५.

शमयति केसर मरुचिं सलवण माशू मातु लिंगस्य ॥
दाडिमचर्वण मथवा चरको रुचिकारि सूचया मास ॥ ४५ ॥

आनेशाना अमलुने थोडुं निमअ लगाडी आधाथी इयइ
थाय. तेमन् यरइधीमे दाउमना दाया आवाने इहेछुं छे

सन्निपातनो ताव नामुर् धत्यादि ७५२.

ग्रंथिंद्रजामर पुर रुमि शत्रूभार्जि भृंग त्रिकटु नल कटू फल
पीष्कराणाम् ॥ रास्ना भया बृहतिका द्वय दिप्यभूत केशी किरात
कवचा चविका वृकीणात् ॥ ४६ ॥ काथा हन्यात्साले पातान्समग्रान्
बुद्धिभंशं स्वेद शैत्य प्रलापान् ॥ शूलध्मानं विद्रधि श्लेष्मा वातान्वात
व्याधी न्मूर्तिकानां च तद्वत् ॥ ४७ ॥

પિપલીમુળ, ઇંદરજ, દેવદાર, તથા વાવડીંગ, ભારંગમુળ, ભાંગરાનાં પાંત્રા, સુંઠ, મરી, પીપર, ચીત્રકમુળ, કાયકળ, ઉપલેટ, રાસના, હરે, રીંગણીમુળ, આજમો, નધોડના પાંત્રા, કરીઆતું, ઘોડાવળ, ચવક, પહાડમુળ; અને હસ વાલ સુધી યુગળ એટલા ઓષડોનો ઉકાળો કરી પીધાથી સર્વે પ્રકારના સન્નિપાત, બુદ્ધિભ્રમ, શરીરે પરસેવો ઘણો થતો હોય તે, શરીર પાણી જેવું શિતળ થતું હોય તે, બડબડાટ, શુળરોગ, પેટકુગો, નાસુરનો રોગ, કફરોગ, વાયુરોગ, સુતિકારોગ એટલા રોગો દૂર થાયછે.

ભયંકર સન્નિપાત, ખાંશી, દમ, શુવાવડીના

ઘંત્યાદી રોગો ઉપર

અર્કાનંતા કિરાતા મરુ તરુ રસના સિંદુવારોઘ્ર ગંધા તર્કારી શિશ્રુયુ પંચોષણ દયિતા માર્કવાણાં કષાયઃ ॥ સદ્યસ્તીવાન્ ત્રિદોષાન પહરતિ ધનુર્મારુતાન્દંતં વંધં શૈલ્યં ગાત્રેષુ ગાઢં શ્વસનકં સૂતિકા વાત રોગાન્ ॥ ૪૮ ॥

આકાશના મુળ, ધમાસો, કરીયાતું, દેવદાર, રાસ્તા, નધોડનો પાલો, ઘોડાવળ, ટાહાકળ, શેઠાની ઘાત, સુંઠ મરી, પીપર, પીપલીમુળ, ચિત્રકમુળ, અતલસળી કળી, ભાંગરો એટલા ઓષડોનો ઉકાળો પીધાથી ભયંકર સન્નિપાત તરત દૂર થાય. ધનુર વાયુ, દાંત-ખીલી ખેંડેલી, શરીરે શિતળી થતું પડવાને, દમ, ખાંશી, શુવાવડીને વાયુ થાય તે ઘંત્યાદી રોગોને અર્કાદિ ઉકાળો દૂર કરેછે.

(૨૫)

વાયુ, પિત્ત, કફનો સન્નિપાતનો તાવ,
સર્વે પ્રકારના દમ ઊપર.

તિક્તા તિક્તક પર્યટા મૃત શઠી રાસ્ના કળા પૌષ્કરં ત્રાયંતી
બૃહતી સુરૌષધ શિવા દુસ્પર્શ ભાર્ગી કૃતઃ ॥ કાથો નાશયતિ ત્રિદોષ
નિકરં સ્વાપં દિવા જાગરં નક્તં તૃષ્ણુલ શોષ દાહક સન શ્વાસાન
શોષાન પિ ॥ ૪૯ ॥

કફ, કફીઆતુ, પિત્તપાપડો, ગરોળ, કચેરો, રાસ્ના, પિપર,
ઉપજેટ, ત્રાયમાણ, રીંગણીમુળ, દેવદાર, મુંઠ, હરડે, ખમાસો, બા-
રંગમુળ; એટલા એપડોનો ઉકાળો પીધાથી ત્રણે દોષનો સન્નિપાત
જવર, દિવસે નિદ્રા, રાતે જાગરુ, તૃષ્ણા, મુખે શેષ, શરીરે ઘટ,
ખાંસી, સર્વે પ્રકારના દમનો રોગ દુર થાય.

ત્રણે દોષ બેળા થયેલા સન્નિપાત વિશે.

સન્નિપાતસ્ય કાલસ્ય કશ્ચિદ્વેદોન વિદ્યતે ॥ ચિકિત્સકો
જયેદ્યસ્તં તસ્માત્કોસ્તિ પ્રતાપવાન્ ॥ ૫૦ ॥ સન્નિપાતો દધૌ
મગ્નાનુદ્ગ્રેહઃ રુપાકરઃ ॥ તસ્મૈ કિંકિન દેયં સ્યાદ્વદકો વિદ
નંદિની ॥ ૫૧ ॥ ત્રિદોષ જાગરગ્રસ્તા ન્મોચયેદઃ સર્વૈદરાટ્ ॥ આ-
ત્મા પિતસ્ય દાતવ્યઃ કિં પુનઃ કનકા દિકન્ ॥ ૫૨ ॥

વાયુ, પિત્ત, કફ ત્રણેનો કોપ વધ્યાથી ખીજ તાવો ઉપજેછે.
તેમાંથી રોગી મરણ પામે, તેના સંદેહ નહી. એવા રોગીને ને
વેદ જાણે, તેના નેવો પરાક્રમી ખીજો કોણ ગણાય ?

(૨૬)

ઓ પંડિત કન્યા—આ સન્નિપાત સમુદ્રમાં જુડેલા રોગીને ને કહાડેછે; તેના ઉપકારનો બદલો ફેડવાને સર્વે માત્ર મીનકતનું દાન કીધું તો પુર નગણાય ! ધણું થું કહીએ પણ ત્રણે દોષ રૂપ, અનગરના મોહડામાં ફસાવેલાને ઝોડાવ્યા પ્રમાણે; સન્નિપાત રોગ દુર કરવા બગેજરહે. તેવા રોગીએ પોતાનું ચરીર વૈદને અર્પણ કરવું નોંધએ; તે પછી ગ્રીમંતોની થું કયા ?

કાન પાછળ થતી કર્ણમુળની ગાંઠા ઊપર.

યઃ શોથઃ શ્રુતી મૂલજ્ઞઃ સકઠિણઃ શાંતે ત્રિદોષ જ્વરે રક્તં તત્રજ લૌકયા પરિહરે ત્સર્પિઃ પિવેચ્ચાતુરઃ ॥ રાસ્ના નાગર લુંગ મૂલ હુતમુક દાર્વ્યગ્નિ મયૈઃ સમૈ લેપસ્યા દરાવિંદ વંદ્ય વદને શોથ વ્યથા ધ્વંસનઃ ॥ ૫૩ ॥

સન્નિપાતનો તાવ ધીમા પડ્યાથી કાન પાછળ મુળમાં મોટા બળકર સેઝે થઇ ગાંઠ બંધાયછે. તે રોગમાંથી વિરણા સારો થઇ બંધેછે. તેમાં તાવ અગાઉ સેઝો આવ્યો હોય તો તે અસાધ્ય; તાવની વચ્ચે થઇ તો કૂચ સાધ્ય; અને તાવ ઉતરી ગયા પછી થઇ તો સુખ સાધ્ય એટલે તે રોગી સારો થાયછે. એવી રીતે રૂપીઓએ કહેલુ છે. તેથી ગાંઠોને પ્રથમ જગો લગાડી લોહી કહાડવું. લોહી કહાડવાથી ઘણી નળગાંઠ રોગીને થઈ તો થોડુંક ધી પાવું. તે પછી ચોથે દીવસે રાસ્ના, સુંઠ, ખીજોરાનું મુળ, ચિત્રકમુળ, દાર હલદ, ગ્રાહકળ એટલાં ઓષડો પાણીમાં ધસીને ગાંઠને લેપ કરવો. એટલે ઓ કમળવદને— તે સોઝાની ગાંઠમાં થતો હલુકો બંધપડી મેસેછે.

(૨૬)

ખાંસી, શુળ, દમના હાડદગી તાવ અને કૃમિ રોગ ઊપર.

શૂલાત્પાર્શ્વ શિરસ્થિતાત્કસનતઃ શ્વાસાન્ન જીર્ણ જ્વગન્
મુક્તસ્યા ત્પુરુષઃ પયઃ પરિપિવન્ પંચા ધ્રિણા પાચિતમ્ ॥ એકાસૌ
ગુડાપિષ્પલી વિજયતે જીર્ણજ્વરા જીર્ણક્ષુન્માદ્યા રુચિ પાંડુજંતુક
સન શ્વાસાન્કિમન્યૌષધૈઃ ॥ ૬૪ ॥

(પૃહ્લપંચમુગોનો ઉકાળો) એટલે ખાંસીમુળ, શિવણુમુળ, ટાકળી
મુળ, પાડળીમુળ, ટેટુમુળ; એટલાનો ઉકાળો પીધાથી પગની ટોડ,
મસ્તકથુળ, ખાંસી, દમ, હાડદગીનો જીર્ણજ્વર દૂર થાય. એકભાગ
પીપરનું ચુર્ણ અને બેભાગ ગોળ મેળવીને ગાળી આધાથી જીરણ તાવ
અગ્નિમંદ, લુપ્ત બેસીગયેલી, અશ્વી, પાંડુરોગ, કરમનો રોગ,
ખાંસી, દમનો નાશ થાય; ત્યારે ખીખ આપડોની જરૂર થાશે.

કફ સહિત હાડદગી ઊપર.

જીર્ણ જ્વરં કફ કૃતં કળયા સમેત ચિચ્છન્નોદ્ભવોદ્ભવ કષાયક
એવહંતિ ॥ રામો દશાસ્ય મિવગમ ઇધપ્રલંબં રામોયથા સમરમૂર્ધ
નિકાર્તવીર્ષમ્ ॥ ૬૫ ॥

ગરોળના ઉકાળામાં પીપરનું ચુર્ણ નાખી પીધાથી જીમ રાત્રે
રાત્રણને અને બળીરાત્રે પ્રત્યાસુરને અને ફરશરાત્રે કાર્તવીર્યોને
એટલે બળીઆને માર્યા તે પ્રમાણે રોગનો નાશ થાયછે.

ખીખે ઊપાય.

પંચમૂલી કષાયસ્ય સકૃણસ્ય નિષેવણાત્ ॥

જીર્ણજ્વરઃ કફોદ્ભૂતો વિદધાતિ પલાયનમ્ ॥ ૬૬ ॥

ઉપર શ્લોકમાં લખેલા (પૃથ્વ્યમુળ)ના ઉકાળામાં પીપરનું ચુર્ણ નાખીને પીધાથી હાડકાની નસાડાશે.

સંનિપાતનો તાવ, રાત દીવસમાં એક ઘે ત્રણ ચાર વખતે આવતો અથવા એકાંતરે, ત્રિએ અને ચોથીએ તથા હાડકાની તાવ ઊપર.

સઠી શૂઠી રેણુઃ સુરતરૂ રનંતા બૃહતિકાધન સ્તિક્તા તિક્તં ચલુનવ
ભિરેમિર્વિરચિતઃ॥ કષાયઃ પીતોયં મધુકળવિમિશ્રઃ શમયતિ ત્રિદોષંનિઃ
શેષં વિષમ મપિજીર્ણ જ્વરમપિ ॥ ૬૭ ॥

ક્યોરો, સુંઠ, પિત્તપાપડો, દેવદાર, ધમાસો, રીંગણીમુળ, નાગરમાય, કડું, કરીઆવું; એ નવ ઓષડોનો ઉકાળો કરી તેમાં મધ અને પીપરનું ચુર્ણ નાખીને પીધાથી મુગમાંથી તાવ જાય.

એક વખતે અથવા એકાંતરે તાવ ઊપર.

વાસાપટોલ ત્રિફલા દ્રાક્ષા શમ્યાક નિંબજઃ ॥ સમધુઃ સસિતઃ
કાથો હન્યાદેકા હિકંજ્વરમ્ ॥ ૬૮ ॥

અડુશાના પાંચા, કડવું પંડોળું, હરડા, મેહડા, આમળા, કાળી-દરાખ, ગરમાળાનો ગર, કડવા લીંબડાની છાલ; એટલા ઓષડોના ઉકાળામાં ખડી શાકર અને મધ નાખી પીધાથી તાવ દૂર થયાય.

ઊપલા તાવ ઊપર દુધડો.

તન્વાંગિંગોત્તર તીર ભૂમૌમમારહા કોપ્ય સુતસ્તપસ્વી ॥ જલાંજલિં
તસ્ય તસ્ય કૃતે દદાતુસૈકા હિકઃ સ્યાદ્ય દિતેનુજન્યા ॥ ૬૯ ॥

આ કામળાંગી—જો તારો નહાનો બાપ એકાંતરા તાવે પીડાતો હોય તો, એક દુઃખકો તને કહું છઉં કે કાલે એક વગર છોકરાનો તપેસરી ગંગાના ઉત્તર તીરે મરણ પામેલો હોય; તેની મરણ કીરયા તેણે કીધાથી એકાંતરા તાવના રોગથી છુટશે.

ખીજે જપ કરવાનો દુઃખકો.

સમુદ્રસ્યોત્તરે તિરે દ્વિવિદોનામવાનરઃ ॥

તસ્ય સ્મરણ માત્રેણ જ્વરોયાતિ દિગંતરં ॥ ૬૦ ॥

ઉપલા સ્લોકનો એકથો આઠ વખતે દરરોજ જપ કરવાથી તાવ દૂર થાય; એ પ્રમાણે ગ્રંથોમાં ઘણાક દુઃખકા લખેલા છે; પણ આ પુસ્તકમાં ઘણાં કરવાથી વધોપડે માટે લોહિંબરાને લખ્યા નથી.

ત્રણ વખતે અથવા ત્રિજે દિવસે આવતા તાવ ઉપર.

સશિ શિરઃ સઘનઃ સમહૌષધઃ સનલદઃ સકળઃ સપયોધરઃ ॥

સમધુ શર્કરં ઇષ કષાય કોજયતિબાલમૃગાક્ષિતૃતીયકમ્ ॥ ૬૧ ॥

આ બાળ મૃગાક્ષી—લાલ ચંદન, ખાણા, સુંઠ, વાળો, પીપર, નાગરભોય; એટલા ઓષડોના ઉકાળામાં મધ અને શાકર નાખી પીધાથી ફાયદો થાય.

ચાર વખતના કે ચોથીયા તાવ ઉપર.

ચાંતુર્થિકો ગચ્છતિ રામઠસ્ય ઘૃતેન જીર્ણેન યુતસ્ય નસ્યાત્ ॥

લીલાવતીનાં નવયૌવનાનાં મુલાવલોકાદિ વસાધુભાવ : ॥ ૬૨ ॥

જીના ધીમાં હિંગ ધસીને નાકમાં ટીપા નાખ્યાથી એથે દિવસે
આવતો તાવ અથવા રાત દીવસમાં ચાર વખતે તાવ આવતો જતો
હોય તો જોવી રીતે ખુબસુરત જીવાન બેસીનું મુખ જોઈ સાધુભાવ
જાયછે તેમ દુર થાય

બીજો ઉપાય.

અર્ધાંકિત શરત્કાલ કલ્પા નિધિ સમાનને ॥

ચાતુર્થિકહરં નર્યં મુનિદ્રુ મદલાંતુના ॥ ૬૩ ॥

એ શરદાસીન ચંદ્રાનને—અગતીયાના પાંત્રાનો રસ નાકમાં
નાખ્યાથી ચતુરથિકિ તાવ જાયછે.

ત્રિજો ઉપાય.

સૂર દારુ શિવા શિવા સ્થિરા વૃષવિશ્વૈઃ કથિતઃકષાયકઃ ॥

મધુનાસિ તયાચ સંયુતઃ પરિપીતઃ શમયે ચતુર્થિકમૂ ॥ ૬૪ ॥

દેવદાર, આંબળા, હરડે, શાળવણ, આડુંજસાના પાંત્રા, મુક;
એટલાના ઉકાળામાં મધ અને ખડીયાકર નાખીને પીધાથી ચતુર્થિક
તાવ સમાયછે.

ચોથો ઉપાય.

સુરદારુ શિવાવૃષ વિશ્વશિવા સ્થિરવારિ શ્રુતં સિતયામધુના ॥

આપહંતિ ચતુર્થ દિન પ્રભવં જ્વરમાશુ કુમ્ભસ્ય ઇવાધિ પાતિમૂ ॥ ૬૫ ॥

દેવ, દેવદાર, હરડે, અડથો, સુંઠ, આમલીનું મુળ, પીઠવણુ, પાણીમાં ઉકાળી તેમાં શાકર અને મધ મેળવી પીધાથી નદીના પ્રવાહની રીતે ચાર દિવસમાં દુર થાયછે.

ટાહાડીયા તાવ ઉપર.

તત્ક્રંચુષણ ચુર્ણ યુક્ત મથવા મદ્દં હસંતિ સતિં તદ્વત્કંબલ રહ્યકાનથ
કુયાન્ શીતા તુરઃ શીલયેત્ આલિંગે યુરમુંદિમાવંધિ દદં તારુણ્ય દર્પા
લસાઃ કાશ્મીરા ગરુ લિપ્ત પીવર કુચાઃ કાર્મ્ કુરં ગીદશ ॥ ૬૬ ॥

સુંઠ, મરી, પીપરનું સૂર્ય છાસમાં ડોહી પીધાથી અથવા દારૂમાં પીધાથી તાવ જાય. શપ્ત અગ્નિનો થેક ક્રીધાથી તાવ જાય. કામળો, રચાણ છત્વાદી ઉનનું ગર્ભ અથવા રેશમી કાપડ હોડવાથી તાવ જાય. જે સ્ત્રીએ કેશર અગર છત્વાદી સુગંધીના લેપ સ્તનનાં કરેલા હોય; તેને તાવની થંડી ઉડીજાય ત્યાહમુધી આલીગણુ એટલે મેટવાથી ફાયદો થયે; પણ તેની સાથે સંગ કે મધુન ક્રીધાથી નુકસાન થાય.

બીજે ઉપાય.

શક્રા વ્હદદ્રુઘ્ન વિષા મૃતાનાં નિર્ગુંડિકા મૃંગ મહૌષધાનાં ॥
ક્ષુદ્રાયવાની સહિતઃ કષાયઃ શીતજ્વરારણ્ય હિરણ્યરેતાઃ ॥ ૬૭ ॥

હંદરજવ, તરવડ કે તીવરનો પાળો, અતલસની કળી, ગરોળ, નધોડનો પાળો, ભાંગરાનો પાળો. સુંઠ, ડોરલીમુળ, અજમા; એ-ટલાનો ઉકાળો પીધાથી જેમ અગ્નિ જંગલ બાળીનાબેઠે તેમ ટહા-ડીઆ તાવને આહજાયે.

એકાંતરે, બીજે, ત્રિજે, ચોથીઆ તાવ ઉપર.

વાઙ્માધુર્ય જિતામૃતે મૃતલતા લક્ષ્મી શિવાભે શિવા વિશ્વા વિશ્વરે
ઘનૌ ઘનકુચે સિંહીચ સિંહોદરે ॥ એભિઃ પંચભિરૌષધૈર્મધુ કળાયુક્તઃ
કષાયઃ કૃતઃ પીનશ્ચેદ્વિષમજ્વરઃ કિમુત્તાતન્વં ગિનક્ષિયતે ॥ ૬૮
અસ્મિન્નર્થે તાત્ત્વચરણાઃ ॥ લોલિવરાજ પિતા દિવાકરઃ ॥ સનાગરાયાઃ
સપયોધરાયાઃ સસિંહિકાયાઃ સગુહ્ચિકાયાઃ ॥ ધાત્ર્યાઃ કષાયો મધુના
વિમિશ્રઃ કળા વિમિશ્રો મધુના જ્વરઃ ॥ ૬૯ ॥

આ સિંહોદર—ગરોળ, આમળા, યુંદ, નાગરભાથ, ડોરલીમુગ;
એકલાના ઉકાળામાં મધ અને પીપરનું ચુરણ નાખી પીધાથી
વિષમજ્વર ક્ષોણ થનાર નહીં કે શું ? આ સ્લોકનો અર્થ લોનિંબ-
રાજના આપ દીવાકરે કીધાછે.

શાખત વાયુ તથા વિષમજ્વર ઉપર.

નાન્યાનિ માન્યાનિ કિમૌષધાનિ પરંતુ કાંતે નરસેન કલકાત્ ॥
તૈલનયુક્તા દપરઃ પ્રયોગો મહાસભિરે વિષમજ્વરેચ ॥ ૭૦ ॥

આ કાંતે—મહા વાયુના રોગ અને વિષમજ્વર લગ્યથુની ચટ
હીમાં તલનું તેલ મેળવી ચાટવા જેવો સારો ઉપાય બીજો નથી.

એકાંતરે, ત્રીજા તથા ચોથીયા તાવ ઉપર.

ભવાતિ વિષહંત્રી ચતકી ક્ષૌ દ્રયુક્તા ભવાતિ વિષમ હંત્રી પિપ્પલી
વર્ધમાના ॥ વિષમ રુજમજાજી હંતિ યુક્તા ગુડેન પ્રશમયયતિ તથાગ્ર્યા
સેવ્યમાના ગુડેન ॥ ૭૧ ॥

૧ હરડેનું ચુર્ણ મધમાં આપવું. ૨ વરધમાન પીપરનો ઉકાળો કચી-
ને આપવો. ૩ જીર અને તેથી બમણો જીરો ગોળ મેળતીને ગોળી
બનાવી. ૪ હરડે, પેહડા, આમળાના ચુર્ણમાં ગોળ મેળતી તેની ગોળી
બનાવી. એ ચાર ઉપાય વિષમજ્વરનો નાશ કરેછે.

વિષમજ્વર ઉપર બીજો ઉપાય.

સ્વકાંતિ જિત રોચનેચ પલ્લોચને માલતિ પ્રસૂન નિકર સ્કુર
ત્કવરિ પંચવક્રો દરિ ॥ પટોલ કટુ રોહિણી મધુકચેતકી મુસ્તકપ્ર
કલ્પિત કષાયકા વિષમ માશૂજે જીયતે ॥ ૭૨ ॥

આ ચપળ લોચની—કડવું પંડોળું, કડું, જેઠીમધ, હરડે, નાગર
મોચનો ઉકાળો પીધાથી વિષમજ્વર તાકીદે બપડે.

ઘણા દિવસના વિષમજ્વર ઉપર.

કિમુ ભ્રમયસિ પ્રિયે કુવલયં કરામ્યા મિદં મદીય વચનં
સુધારસ સમં સમાર્કણય ॥ પુરાણ વિષમજ્વરે કુલક નિંવ સિંહીંદ્રજા
મૃતા કૃત કષાયકો મધુ યુતો વરી વર્તતે ॥ ૭૩ ॥

આ પ્રિયે—હાથમાના કમળો સ્વા માટે ફેરવેય ? અમૃત નેવા
મહારા વાક્ય સાંભળ. ઘણા જીરના વિષમજ્વર ઉપર કડવું પંડોળું,
કડવા ત્રિંબડાની છાલ અથવા તેની સળીઓ, ડેરલીમુળ, ઇંદર-
જવ, ગરોળના ઉકાળામાં મધ નાખીને પીધાથી ઘણો યુગ્ય પડેછે.

(૩૪)

બીજે ઉપાય.

યો ભજેત્સમધુ શ્યામાંહે હેમ કલશ સ્તાનિ ॥ વિષમેષુ

વ્યથા સ્તસ્ય ન ભવંતિ કદાચન ॥ ૭૪ ॥

ઓ! હેમ કમળાશ સ્તાની—જે પુરુષ કાળીકા દેવીની આરાધના કરીને મધુપાન કરેછે, તેને શંકટની વાપતે કંઈપણ પીડા થતી નથી. જે પુરુષ દારૂનો અને જીવાન ઝિનો ઉપભોગ કરેછે, તેને મદતની પીડા કદી થતી નથી. તેમ પાપર અથવા નિશ્ચેતરનું ચુર્ણ મધમાં મેળવી આટવાથી વિષમજ્વરની પીડા કદાપી થતી નથી.

ત્રીજે ઉપાય.

ક્ષણમાપિ ચલતાં જહીહિ મુગ્ધે શૃણુ વચ્ચનં મમ તન્વિ સાવધાના ॥
વસતિ શિરાસિ મેઘનાદ મૂલે વ્રજતિ તરાં વિષમો વિશાલદૃષ્ટે ॥ ૭૫ ॥

ઓ મુગ્ધા પગવાર અંચળતા છોડી સ્વસ્થપણે મહારા વાક્ય સાંભળ. તાંદળજાની ભાજીના મુળોયાં આશીને વરાળીયા મસ્તકે આંધવાથી વિષમજ્વર નહાસી જાયછે.

ચોથો ઉપાય.

વિષમ મપહરત્ય સૌ કષાયો મધુ મધુરો મધુરા મૃતા શિવાનામ્ ॥
અહ મિવતવ કાર્મિનિ પ્રકોપં ચરણ સરોરુહયો લુંઠન્હટેન ॥ ૭૬ ॥

જેવી રીતે મહારા કાળાવાલાથી તારી રીથ જાયછે. તેમ—કડવા લિંબડાની છાલ, ગરોળ, આંમળાના ઉકાળામાં મધ મેળવી પીધાથી વિષમજ્વર જતો રહેછે.

(૩૫)

પાંચમે ઉપાય.

અવલે કૃત કામ વનેચલ દૃકમલે કમલ્યા તનુરત્નકલે ॥

અમૃતા વદ શિવં મધુ મદિષ્ણયે વિષમે શુ વિલાસ રતે સૂતનુ ॥ ૭૭ ॥

નાગરભાય. ગરોળ, આંમળાના ઉકાળામાં મધ મેળવો પીધાથી
વિષમજ્વર જાયછે.

તાવ ઉપર ધુરીના ઉપાય.

અયિકુશાગ્ર સમાન મતે મતે માતિ મતા મતિમન્મથ મંથરે ॥

જ્વર હરં રૂ ગરિષ્ઠ શિવા વચાય વહ વિર્જતુ સર્ષ પ ધૂપનમ્ ॥ ૭૮ ॥

આ કૃશાગ્ર બુધ્ધે—કાઠ, લીંબડાના પાંચા, હરડે, ઘોડાવજ, જવ, ઘી, લાખ, સફેદ રાઈ; એટલા આપડો અગ્નિ ઉપર બાળી તેના ધુવાડાની રોગીને ધુડી આપેથી સર્વે તાવ જાય.

ગએલો તાવ પાછો આવે તેના ઉપાય.

તિક્તો શિર વચ્ચે ધાન્ય પર્યટાંભો ધૈરઃ કૃતઃ ॥

કાયઃ પુનઃ સમાયાતં જ્વરં શિષ્રં નિવારયેત્ ॥ ૭૯ ॥

કડું, વાળો, ચિકણામુળ, ધાણા, પિત્તપાપડો, નાગરભાયનો ઉકાળો પીધાથી ફરી આવેલો તાવ જાય.

વિષમજ્વર, ક્ષય, આથા અને પાસ્તાનો શુળ, અડચી,

મુછી, શોષ અને સાંધાનો, ઉણવાયુ ઉપર.

ગોપિંડયા મલ કીસ્થિ રામ ગધજા તિક્તકા પયઃ પાલિનિ દ્રાક્ષા
શ્રીફલ ધાવળી હિમ વિષા મુસ્તેદ્રજૈઃ સાધિતમ્ ॥ સ્યા દાઝ્યં વિષમ-

જ્વર ક્ષય શિરઃપાર્શ્વ વ્યથા રોચક છાર્દિ શોષ હલિમક પ્રશમનં
લીલાલતા મંજરિ ॥ ૮૦ ॥

ઓ લીલાવતી—ઉપજસરી, બાયઆંમળા, આંમળા, સાળવણુ,
પીપર, કડું, વાળો, તેડ, કાલી દરાખ, ખીજફળ, શીંગણીમુળ, રંતા-
જળી, અતગસળી કળી, નાગરભોય, ઇંદરજવ; એટલા એપડોને
ઉકાળનાં ચોથો ભાગ રહ્યાથી, તેટલું તેમાં ઘી નાખીને ફરી
ઉકાળવું, પાણી બદલાથી ફક્ત ઘી રહે તેમાંથી એ તોલા સુધી પીવું
અને શરીરે ચોળવું એટલે ઉપજા રોગ નિસચે બપડે.

આઠ પ્રકારના તાવ ઊપર.

ચલ દલ તરુસેવા હોમ મંત્ર સ્ત્રિ નેત્ર દ્વિજ જન ગુરુ પુજા કૃષ્ણ
નામ્નાં સહસ્રમ્ ॥ મણિ ધૃતિ રપિ દાના ન્યાશિષ સ્તાપસાનાં
સકલ મિદ મરિષ્ટં સ્પષ્ટ મષ્ટ જ્વરાણામ્ ॥ ૮૧ ॥

પિપળાના ફેરા, હેમ, મંત્રજપ, શિવ, ખામણુ, યુરની પુળ, વિજયું સહસ્ત્રનામ, નડતા ગ્રહોના મણી પેહેરવા. તપેસરીના આ-
સરવાદ ઇત્યાદિ ઉપાયે તાવની શાંતિ પાવડે.

ખીજ ઉપાય.

ચલ દલ તરુ સેવા વિપ્ર દેવાર્ચનંચ ગ્રહભજન મજસં વિષ્ણુ
નામ્નાં સહસ્રમ્ ॥ હરતિ સુમણિ મંત્રા ધારણં ચૌષધીનાં સકલ મિદ
મરિષ્ટં સ્પષ્ટ મષ્ટ જ્વરાણામ્ ॥ ૮૨ ॥

વડ, પીપળાના ફેરા, આમણ અને હજદેવની પૂજા, ગ્રહોની પૂજા, ગ્રહોના મંત્રોના જપ, શિવ વિષ્ણુની પૂજા અને સહસ્ત્રનામ, ગ્રહોના મણી પેહેરવા, અને સર્વે આયોગોનો ઉપયોગ કરવાથી તાવ જાય.

તાવના રોગીએ સાંઝના ભોજન કરવા વિશે.

આયે રત્ન કલે કલ્યાણિઘે કુશલે કોકિલ કોમલ જ્વરે ॥ જ્વરવાન જ્વર વર્જિતો થવા લઘુ કુર્યાં દંશનં દિનાત્યયે ॥ ૮૩ ॥

આ રત્નકથા—તાવનાજો રોગી હોય અથવા જોના તાવ ગએલો હોય તેવા રોગીએ સાંઝના કઝાક પાંચને અમલે મગ કે આખાનું હાકું ભોજન ખાજીપાજા સાથે કરવું.

જ્વરાતિસાર ચિકિત્સા.

તાવ સાથે અતિસારના ઝાડા ઉપર.

અમૃતા તિ તિષ્ઠા સૂર રાજ યવ સ્તન યિત્તુ કિરાત કવિ શ્વપયઃ ॥ અતિસાર હરં જ્વરનાશ કરં શૃણુ નિર્જિત નિર્જર કુંભકુચે ॥ ૮૪ ॥

ગરંગ, અતળસની કર્ણી, હંદરજવ, નાગરમોથ, કરીઆનું, મુંડનો ઉઘાળો પીધાથી ફાયદો થાય.

ખળતર, શોષ, ઉલટી, ઝાડા સાથે તાવ.

શીતો શિરક યુગ્મ વત્સર વૃકો પદ્માવ્હ ધાન્યા મૃતા મુ નિર્ઘ્રાં
બુદ્બાલ બિલ્વક વિષા વિશ્વૌષધૈઃ સાધિતઃ ॥ કાથો માક્ષિક શાક્ષિકો
વિજયતે હ્ર્લ્લાસ તૃષ્ણયા વામે દાહા રોચક સંઘ મંગ ચતુરઃ સર્વાતિસાર
જ્વરાન્ ॥ ૮૫ ॥

રંતાનજી, સફેદ વાળો, કાળો વાળો, કુડાની છાલ અથવા
હંદરજીવ, પહાડમુળ, પર્ણકાઠ, ધાણા, ગરોળ, કરીઆતું, નાગરમોથ,
ખીતફળ, અતલસની કળી, સુંઠ; એટલા આપડોના ઉકાળામાં મધ
મેળવોને પીધાથી ઉપલા રોગો તાકીદે દૂર થાય.

તાવ, ઝાડા, ઉત્તરી, ખારી, દમ, શુળશોગ ઉપર.

પંચાંધ્રિ વૃક્ષવદ્ બલેદ્ર વિજ ત્વક્સેવ્ય તિક્તા મૃત વિશ્વ ત્રિલ્લૈઃ ॥
જ્વરાતિસારા ન્સવમિ ન્સકામા ન્સશ્નાસ શૂલાનુ શમયે ત્કષાયઃ ॥૮૬॥
કફાધિકેવા પવના ધિકેવા દ્વયાધિ કેવા ગુરુ પંચ મુલમ્ ॥ પિત્તાધિ-
કેસ્યા હ્રુષ્ણુ પંચમૂલં પુનઃ પુનઃ પૃચ્છસિ કિં મૃગાક્ષિ ॥ ૮૭ ॥

ખીજમુળ, શિવણુમુળ, શકલીમુળ, ટેંદુમુળ, પાડલમુળ, એ
મોઠા પંચમુળ તથા પહાડમુળ, એખરો, હંદરજીવ, કુડાની છાલ,
વાળો, કડું, ગરોળ, સુંઠ, ખીતફળ; એટલાનો ઉકાળો પીવો.

ઓ મૃગાક્ષિ ધડી ધડી શું પૃચ્છેય ? કફ અથવા વાયુ અગર
મેહનો કોપ હોય તો ઉપલા મોઠા પંચમુળનો ઉકાળો આપવો;
પણ પિત્તનો કોપ હોય તો લઘુ પંચમુળનો ઉકાળો આપવો.

સોઝા સાથે તાવ અને ઝાડા ઉપર.

સદેવ દારુઃ સવિષઃ સપાઠઃ સજંતુ શત્રુઃ સઘનઃ સતીક્ષ્ણઃ ॥
સવત્સકઃ કાથ ઋદાહતોયં શોફાતિ સારાં બુધિ કુંભજનમ્ ॥૮૮॥

દેવદાર, અતલસની કળી, પહાડમુળ, વાવડિંગ, નાગરમોથ, મરી,
કુડાની છાલ; એટલાનો ઉકાળો પીધાથી જીમ અગરથ રૂપીએ સ-
મુદ્રનું શોષણ કીધું હવું, તેમ અતિસારાદિ રોગનું શોષણ થાય.

(૩૬)

તાવ અને આડાની સર્વે થીડા ઉપર.

અયિ પ્રિયે પ્રીતિ મૃતાં મુરારૌ કિંવા લક્ષ્મી ધન ધાન્ય વિશ્વૈઃ ॥
યસ્યાપ્યતી સાર રુજોન તસ્ય કિંવા લક્ષ્મી ધન ધાન્ય વિશ્વૈઃ ॥૮૯॥

ઓ પ્રિયે—ભગવત ભક્તોનો વાલી; કે જેને લક્ષ્મી, પરજન્ય
લોકની ગરજ નથી. પણ અતિસારના પીડાયલા રોગીને, વાળો,
ખીલફળ, નાગરભોથ, ધાણા, મુંઠ; નો ઉકાળો આપવાથી જરૂર
ફાયદો થશે કેમકે તેને ધાન્ય પંચક કેહેછે

પિત્તના તાવ અને આડા ઉપર.

પિત્તાતિ સારો ધાન્યાંત્રુ ત્રિલવા વ્દાનાં નિરુદ્ધયતે ॥

કેનાત્ર જાયતે કર્તા પંડિતેન ત્વયા વિના ॥ ૯૦ ॥

ધાણા, વાળો, ખીલફળ, નાગરભોથનો ઉકાળો પીવાથી ફાયદો થશે.

શષ્પ્ત અતિસાર અને તાવ ઉપર.

ઈંદ્રજ મેઘ મદા કુસૂમ શ્રી લોધ્ર મહૌષધ મોચ રસાનાં ॥

ચુર્ણ મિદં ગુડતક નિપીતં હંસ ચિરા દતિસાર મુદારં ॥ ૯૧ ॥

હંદરજ્ય, નાગરભોથ, ધાન્યોના ફુલ, ખીલફળ, લોધર, મુંઠ,
સાવરીનો ચુંદર એટલા ઓષધોનાં ચુર્ણમાં ગોળ મેળવી છાસમાં
ડોહી પીવાથી અતિસાર તરત દૂર થાયછે.

તાવ સાથેના અતી ભયંકર આડા ઉપર.

કલ્યાણિકાંચ નલતા લલિતાં ગ યષ્ટે તાંબુલ શાલિ લપને લલને

શૃણુત્વમ્ ॥ શૂઠી મદા કુસૂમ મોચરસાજમોદા સ્તકા ન્વિતાઃ
પ્રશમયં ત્યતિસાર સારમ્ ॥ ૯૨ ॥

ઓ કલ્યાણી—સુંઠ, ધાવડીના ફૂલ, અજમો; એટલાનું ચુર્ણ
છાસમાં ડોહી પીધાથી ફાયદો થશે.

તાવ અને આડા બાંધ થઈ ભુખ ઉધડવા ઉપર.

અતિસાર પ્રશમની ચિત્ર પત્રક શોભિતા ॥

વૃદ્ધિદા તનુ વન્હેશ્વ શ્યામા શ્યામેવ રાજતે ॥ ૯૩ ॥

ચિત્રદ્રુમળ, તમાકુપત્ર; એ બેહુનું ચુર્ણ છાસમાં ડોહી પીધાથી
ફાયદો થશે.

તાવ અને લોહી આડાને રક્તાતિસાર.

બાલે બાલ લતા પ્રવાલ લતિકા કારાંધ્રિ હસ્તા ઘરે મલ્લિ માલ્ય
લસત્કુચ ક્ષિતિધરે રત્નોજ્વલ ન્મેશ્વલે ॥ ચંચત્કુંડલ મંડલે વિજયત
રક્તમ શૂળાન્વિતાતિસારં કુટજાબ્દ વિલ્વક વિષોદિચ્યૈઃ
કષાયઃ કૃત ॥ ૯૪ ॥

ઓ આયુર્વેશ—કુડાની છાલ, તાગરમોથ, ખીજફળ, અતપસનો
ફળી, અને વાળાનો ઉકાળો પીધાથી લોહી સાથે આમશુળ સંક્રાંત
અતિસાર અને તાવને છોટે છે.

જીનું અતિસાર અને તાવ ઉપર.

ધાતકયા મલકી પયોધર વૃકી કટુંગ યષ્ઠી મધુ શ્રી જંબામ્ર

फलास्थि नागरविषा द्विवेरोध्रेद्रजे : ॥ तुल्यांशं विहितं सतंदुल जलं
गंगाधरारव्यं महच्चूर्णं तूर्णं मपा करोति सकलं जीर्णं सारं परम् ॥ ९५

धायडीना कुल, आंभणा, नागरमेथ, पहाडमुण, टेढमुण,
नेहीमथ, गीलइण, गज्जुतो इगीयो, आंभानी गोठली, सु०, अ-
तणसनी इणी, वाणा, लोघर; अेटजां ओषडो सरणे वलने लक्ष
तेनुं सुणुं तोला ०१ थी ०१ ओप्पा पाशीने तेना ओशाभणुमां डोली
पीधायी उपलो रोग दूर थाय

ताव साथे लोढी आडा उपर.

अयि कंदुक निंदुक स्तनि प्रमदा रूप मदा पहारिणि॥ रुधिराति
सुनौ कषायकः समधु दाडिमवत्सकत्वचः ॥ ९६ ॥

अः प्रेमदा—लोढी आडासाथे ताव उपर दाडमनी छात्र. अने
कुजानी छात्रना ड्राणामां मध भेजनीने पीधायी तुरत युयु पडेय.

ताव, लोढी आडो, शोप, तलभी, मुछी उपर.

चंदनं विमल तंदुलां नुना संयुतं सिताश्वितं ॥

तद्विषंडन मसृग्वि खंडनं खंडनं प्रचुर दाह मोहयोः ॥ ९७ ॥

रतानगनीने पाइजा ओप्पाना निर्भग ओशाभणुमां ध्रसीने तेमां
अडी शाकर अथवा मध भेजनी पीधायी उपजा रोग दूर थाय.

ताव, शुण साथे लोढी आडो, पांसणाना

शुण धृत्यादी रोगो उपर.

कुक्षि शूलाम शूलघ्नं विबंधा स्नाति सारजित् ॥ सेवेत सगुडं
बिल्वं बिल्व तुल्य पयोधरे ॥ ९८ ॥

(૪૨)

ખીવફળનું ચુર્ણ ગોળ સાથે મેળવી ખાધાથી રોગો દૂર થાય.

તૃપા, આશી, દમ, તાવ, સોઝો, મુછાં, હેડકી,

અન્નદેશ, ઉલટી, શુળ રોગ ઉપર.

તૃટ્ કાસ શ્વાસ જ્વર શોથ મૂર્છા હિકાન્ન વિદ્રેષણ વાંતિશૂલૈઃ ॥
યુક્તોત્તિ શારી સ્મરતુ પ્રસદ્ય ગોવિંદ ગોપાલ ગદાધરેતિ ॥ ૯૯ ॥

ઉપજા રોગે જે દુઃખી હોય તેણે જે ગોવીંદ, જે ગોપાળ, જે
ગદાધર, હાવાદી હશ્વરનામનું સ્મરણ નિરંતર કરવું, કેમકે એવા
અસાધ્ય રોગીને હશ્વર સ્મરણ જેવો ખીજો ઉપાય સારો નથી.

ગુનેા અત્તિસાર, લોહી સાથે રાત્ર આમશુળ ઉપર.

જાતીફલં નાગર સર્પકેનોં સ્વર્જૂફલં ભિન્ન મિદંચ નિયમ્ ॥ યોજ્યં
દ્વિનિષ્કંચ કરીષજાતા દરણ્ય જાદ્વસ્મ સમંચ સર્વેઃ ॥ ૧૦૦ ॥
નિષ્કાર્થ માત્રં મિષજા પ્રયોજ્યં દ્વિવારમેત ચ્છુભ દંડુ લોદકૈઃ ॥
બીર્ણાતિ સારે રૂધિરા મયુક્તે હિતઃ સશૂલે વહુવેગ યુક્તે ॥ ૧૦૧ ॥

ખીવફળ, મુંઠ, અશીચુ, આરક; એ ચારે જલ્દીએ અરધો અરધો
તોલો અને જંગલી છાંણાની રાખ એ તોલા એકઠી ખલીને ચુર્ણ
કરવું તેમાંથી પાંચ વાત્ર સુધી એખાના એખામણમાં ડોહી
સહવાર અને સાંઝ ખીધાથી ઉપજા રોગો દૂર થાય.

—

સંગ્રહણી ચિકિત્સા. આડાની પરીક્ષા.

ઉપલા રોગીનું મુખ્ય કરી ભુખ બેસીજીલ દોડાની અગ્નિ મંદ પડેછે, માટે તેની ભુખ ઉઘડવાને દીપન પાચન ઓષધો આપવા પ્રથમ લખેલાછે.

યવાને નાગરો શિર ધનિકાતિ વિષાધને: ॥

લાલ વિલ્વ દ્વિપર્ણીભિ દીપનં પાચનં ભવેત્ ॥ ૧૦૨ ॥

અજમા, સુંઠ, વાળો, ધાણા, અવત્રસની કળી, નાગરમાથ, ખીતકળ, શાળવણુ અને પીઠ્ઠાણુનું ચુર્ણ દરરોજ ના તોલાને આસરે ભોજન કીધા પછી ખાવું, એટલે 'આધેલુ' પાચન થાય.

હરશ, આડા, પેટમાં ચડતા ગોળા ઉપર.

પુનર્નવા વાલ્કિજવાણ પુરવા વિશ્વાગ્નિ પથ્યા ચિર વિલ્વ વિલ્વૈ: ॥

કૃતઃ કષાયઃ શમયેદ શેષા ન્દુર્નામ ગુલ્મ ગ્રહણી વિકારાન્ ॥ ૧૦૩ ॥

શાટોડીના મુળ, મરી, કાળો દેરેટો, સુંઠ, ચિત્રકમુળ, હરડે, કરંત્રની ઘાસ, ખીતકળ; એટલાનો ઉકાળો પીનાથી ફાવેલો થશે.

કોડાની મંદાગ્નિ, કલેજનો, આમવાયુ, આડા ઉપર.

શૂંઠિ લિલ્લરૂહા વિષાજલયરૈ સ્તલ્ભૈઃ કષાયઃ કૃતો મંદાગ્નૌ ગ્રહણિ ગદોપિ સતતં સામાનુ વંધેહિતઃ ॥ શૂંઠિ કલ્ક શૃતં ઘૃતંપ્રપિ-
વતઃ પ્લીહામ વાતા પહં સ્યાદ્વાયો સ્તુલોમનં ગ્રહણિકા વેગેનજં
ગમ્યતે ॥ ૧૦૪ ॥

સુંઠ, અતલસળી કળી, ગરોળ, નાગરમોચ; સરખા વજને લઇ ઉકાળો પીધાથી મંદામિ, આડા, અને આમવાયુનો રોગ નશો.

પેટમાં જમણી આજીએ કલેજની કોયલી છે તેને કવણું કેહેછે, તેના દુઃખાવા ઉપર સુંઠનું ચુર્ણ તોલા ૪ માં સોલ તોલા પાણી ઉકાળવું; પાણી બળતાં ૪ તોલા રહે એટલે ચાર તોલા ઘી નાખી ફરી ઉકાળવું, ફક્ત ઘી રહે તે અંકેક તોલા પીધાથી રોગ દુરથાય.

સંઘ્રહણી, અતિસારનાં બેદબ્રવાહિકાનો આડો,

લોહી આડો, આડા માર્ગે પીડા, હરશ ઉપર.

પાઠા વિષા કુટજ વૃક્ષ ફલત્વ ગબંદ તિક્તા મદાર્ સજ નાગર ત્રિલ્વ ચુર્ણમ્ ॥ સક્ષૌદ્ર તંદુલ જલં ગ્રહણી પ્રભાવ રક્ત પ્રવાહ ગુદરુ ગુદજેષુ દદ્યાત્ ॥ ૧૦૬ ॥

પહાડચુળ, અતલસળી કળી, હંદરજ્ય, કુડાની છાત્ર, નાગરમોચ, કડું, ધાયટીના કુત્ર, આંબાહળદને બકરીના દુધમાં રાંધેલી, સુંઠ, ખીતકળ; એટલાનું ચુર્ણ તેને પાઠાદ્ય કેહેછે, તેમાંથી ચુર્ણ આફેલા ચોખાના એશામણ અને મધમાં ડોહીને પીધાથી ઉપલો રોગ દુરથાય.

શરીર પીણુ થવાનો પાંડુરોગગ્રસ્તાય, અતિસારના આડા,

અરૂચી, કમળો, સંઘ્રહણીના આડા, પેટમાં

ચઢતોગોળો, પરમા ઉપર.

તુલ્યાંશં સકલં કિરાત કટુકા મુસ્તેંદ્રજ ઝ્યૂષણં ભાગા શ્વંદ્રકલા મિતાઃ કુટજતો ભાગદ્વયં ચિત્રકાત્ ॥ ચૂર્ણ રત્ન કલા મિ ધંગુડપયો

યુક્તંચ પાંડુજ્વરા તિસારા રુચિકામલ્યા ગ્રહણિકા ગુલ્મ પ્રમેહા
પદમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

કરીઆતું. કડું, નાગરમોષ, હાંદરજવ, મુંઠ, મરી, પીપર;
એટલી જાણુસ અદ્રેક ભાગ; કુડાની છાલ સોતભાગ; ચીત્રકમુગ
એ ભાગ; મેળવી ચુર્ણ કરવું, તેને રત્નકળાખ્ય ચુર્ણ મેલેછે. તેમાંથી
ચુર્ણ અને તેથી અમણા વજને ગોળ તથા તેના ચોમણા વજને
પાણીમાં ડોહી પીવાથી ઉપલા રોગ દુર થાય.

પેટમાં ચડતો ગોળો, ઝાડા, આમવાયુ, હૃદય ઉપર.

અજા જિકા હિંગુ પટુ ત્રયાણાં ક્ષાર દ્વયમ્નંથિ પટુત્રયાણામ્ ॥ ચવ્યા
જમોદા મિશિ ચિત્રકાણાં ચુર્ણં સમાંશં વિદધીત ધીમાન્ ॥ ૧૦૭ ॥
કોણાં તુના કોલ રસેન યુક્તં તકા નિવતં કાંજિક મિશ્રિતંવા ॥
પેપિય માનં સૂક્ષ્મં નૃણાંસ્યા દુલ્મગ્રહણ્યામ ગુદાં કુરેષુ ॥ ૧૦૮ ॥

ગ્રહ, સેકેલી હાંગ, સિંધાલુણ, સંચળાપ્પાર, ખીડાપ્પાર, જવ-
પ્પાર, સાંજાપ્પાર, પિપળીમુગ, મુંઠ, મરી, પીપર, ચવક, અજમો,
વરીઆળી, ચિત્રકમુગ; એ સર્વેનું સરખે વજને ચુર્ણ કરી તેમાંથી
દર વખતે ૧૦ તોલાને આસરે ગર્ભ પાણી અથવા બોરડીની
છાલના ઉકાળામાં, અગર છાસમાં ડોહી પીવાથી ઉપલા રોગ દુર થાય.

ખીંબે ઊપાય.

ક્ષાર દ્વંદ્વ પટુ ત્રિક ત્રિકટુ કૈશ્વ્યાજમોદા નલૈઃ કૃષ્ણા મુલક
હિંગુ જીરક મિશી મિસ્તુલ્યૈ વિધયં રજઃ ॥ પીતં કોણ જલે નકોલ

પયસા તક્રેણ વાન્યોષધા દક્ષુ દુલ્મ ગુદાંકુર ગ્રહણિ ષુ પ્રાયઃ પ્રિયં
પ્રેયાસિ ॥ ૧૦૯ ॥

જવખાર, સાજીખાર, કડવું પંડોલું, પીપર, મરી, મુંઠ, અવક,
અજમા, પીપળીમુળ, સેકેલી હીંગ, જીર, વરીઆળા; એટલાનું ચુર્ણ
કરી તેમાંથી ના તોલા સુધી ગર્ભ પાણીમાં, અથવા ખોરડીની છાજના
ઉકાલામાં કે, ગર્ભ પડે તો છાસમાં ડોહી પીધાથી ઉપજા રોગ દુરથાય.

કફ વાયુકોપની સંગ્રહણી ઊપર.

દ્વિક્ષાર ષટ્ કટુ પટુ વ્રજ હિંગુ દીપ્ત્યૈઃ સ્વાતસાર લુંગ વદરે
કર સેન યુક્તઃ ॥ શ્લેષ્મા નિલ ગ્રહણિકા સુ ગુડઃ પ્રશસ્તાં નક્ષત્ર
મુખ્ય મુખિ દીપન પાચનોલં ॥ ૧૧૦ ॥

એ સંદ્રમુખી—સાજીખાર, જવખાર, મુંઠ, મરી, પીપર,
ચીત્રક, અવક, પિપલીમુળ, સિંધાણું, સંચલ, ખીડખાર, મીઠું,
ખાગડખાર, હીંગ, અજમા; એટલા એકઠાનું ચુર્ણને દાડમના કે
ખીન્નેશના રસમાં અથવા ખોરડીની છાજના ઉકાળામાં ગોળીએ
ખાંધથી, તે ખાંધાથી કફ અને વાયુનો આડો અંધયષ્ઠ ભુખ બધારછે.

રાખત સંગ્રહણીના આડા ઊપર.

ચુર્ણ ચિત્રક ચલ્ય શ્રી વિશ્વ ભેષજ નિર્મિતમ્ ॥ તક્રેણ સહિતં
હંતિ ગ્રહણીં દુઃખ કારિણીમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

ચિત્રક મુળ, અવક, ખીત્રકળ, મુંડનું ચુર્ણ દરરોજ છાસમાં
ડોહી પીધાથી રાખત દુઃખ દેનાર સંગ્રહણીના આડા થતા અંધ થાયછે.

(૪૭)

આડા, પેટના રોગ, ગોળાનો, હરશ, ભુખ
એસીજવાનો, ડાઘા પડખાના રોગ ઉપર.

રૂચ કાગિન મરિચાનાં ચૂર્ણ તક્રેણ સેવિતમ્ ॥ ગ્રહણ્યુદર
ગુલ્માશઃ ક્ષુન્માંદ પ્લિહ નાશનમ્ ॥ ૧૧૨ ॥

સંચલ, ચિત્રકમુળ, મરી; ત્રણેનું ચુર્ણ છાસમાં ડાહા પીધાથી
ઉપલા સર્વે રોગ દુર થાય.

લોહી સાથે આમના સંગ્રહણી ઉપર.

આજં પયો જલધરેદ્ર જવાલ યિલ્વ હીવેર મોત્તરસ કલ્ક યુતં વિપક્કં ॥
આમાનુ બંધ સહિતં રૂધિરાન્વિતંચ સદ્યોનિ હંતિ ગ્રહણિ ગ્રહણી
વિકારમ્ ॥ ૧૧૩ ॥

નાગરમેાથ, ઇંદરજવ, ખીલકળ, વાળો, સાવરીનો ચુંદર; ની
ચટણી વાટી તેથી આઠધણ્યું બકરીનું દુધ. તેથી આઠધણ્યું પાણી
મેળવી રાંધવું. પાણી ખાલીને દુધ પીધાથી રોગ દુર થાય.

કાસ શ્વાસ ચિકીત્સા—ખાંસી અને દમ ઉપર.

અતઃ પરં કોમલ વાણિ કાસ શ્વાસ પ્રતીકાર મુદીરયામ : ॥

નિહંતિ કાસં ગુલ્મ પંચમુલી કૃતઃ કષાયઃ શ્વપલા સહાયઃ ॥ ૧૧૪ ॥

એ મધુર ભાષણી—લઘુ પંચમુળમાં રીંગણીમુળ, ડોરલામુળ,
શાળવણુ, પીઠવણુ, ગોખરનો ઉકાળો કરી તેમાં પીપરનું ચુર્ણ નાખી
પીધાથી રોગ જશે.

(૪૮)

બીજો ઉપાય.

घन विश्व शिवा गुडजा गुटिका त्रिदिनं वदनांबुज मध्यधृता ॥
हरति श्वसनं कसनं ललने ललने वहि मंहदयोप गता ॥ ११५ ॥

નાગરભે.ય, સુંઠ. હરડે; એટલા એપડેનું ચુણ કરી તેથી
બેવડો ગોળ મેળવી પોરના ઠલીઆ જેટલી ગોળી કરી. તેમાંથી
અંકેક માહમાં રાખેથી ત્રણ દિવસે ક્ષયદો થાય.

ત્રીજો ઉપાય.

आजस्य मूत्रस्य शतंपलानां शतं पलानांच कलि द्रुमस्य ॥
पक्वं समध्वा शुनिर्हति कासं श्वासंच तद्वत सत्रलं बलासं ॥ ११६ ॥
अकरीनुं मुत्र ४०० तोला, भेड्डानुं सुर्णं ४०० तोला भेजवी रांधवું.
मुत्र બળીને પાક થાય તેમાંથી ત્રણદિવસ આધારી ઉપસો રોગજન્યકં.

આંરી, હરડા, તાવ, સળકમ, ગોળો, ક્ષય ઉપર.

आर्द्रा दर्ध तुला गुडा दपि तथा हार्द्रांच कुस्तुंवरी ॥ दीप्या
योज रण त्रिजात जलदा देत तपदेवुक्तितः ॥ लेहो रत्न कले
तवैव कथितः प्राण प्रिया यामया कासाशोर्ज्वर पीनस इव थुरुक
गुल्म क्षय ध्वंसन ॥ ११७ ॥

આદુ અને ગોળ બસો બસો તોલા; ધાણા, અજમા, લોહ-
ભસ્મ, જીરું, તજ, જાવંત્રી, એલચી, નાગરભાથ; એ તપ જાણસો
અમે તોલા લઈ સર્વેથી ચામણા વજન પાણી નાખી ઉકાળવું પાણી
બળવાથી પાક થયે. તેમાંથી દરરોજ ખાવું. એ રત્નકળાવંત્રી,

(૪૯)

૬ મને પ્રાણથી વધારે પ્રિયછે, મોટે આ આર્દ્રકાવલેહપાક તને હું
ખતાવું હજી તેથી ઉપજા રોગનો જરૂર નાથ થાયછે.

ખાંરી, દમ ઉપર.

રાસ્ના વલ્લ પદ્મક દેવદારુ ફલત્રિક ટ્ર્યૂષણ વેલ્લચૂર્ણ ॥ ચિંતામણિઃ
ક્ષૌદ્રયુતો પપ્ત્તઃ શ્વાસાંશ્ચ કાસાંશ્ચ નિરાકરોતિ ॥ ૧૧૮ ॥

ચિંતામણી ચુરણમાં રાસ્ના, ચિકણામુળ, પદ્મકાષ્ઠ, દેવદાર,
હરડે, ખેહડા, આમળા, મુંઠ, મરી, પીપર, વાવડિંગ; એટલાનું ચુ-
રણ મધ અને ઘીમાં કાલરીને ચાટવાથી કાવદો થાયછે.

શખ્ત દમ ઉપર.

વાસા હરિદ્રા ધાનિકા ગુડૂચી ભાર્ગી કળા નાગર રિંગળીનામ્ ॥
કાથેન મારીચ રજોન્વિતેન શ્વાસઃ ક્ષયં યાતિન કસ્યપુંસઃ ॥ ૧૧૯ ॥

અડુંલસો, હલદ, ધાણા, શુભવેલ, બારંગમુળ, પીપર, મુંઠ,
રીંગણામુળ; એટલા એપડોનો ઉકાળો કરી તેમાં મરીનું ચુરણ
ત્રણતાલ મેગરીને પીધાથી સર્વેનો દમ ખેસશે.

એક પહોરમાં ખાંરી બંધ થશે,

તુલ્યા લવંગ મરિચા ક્ષફલ ત્વચઃ સ્યુઃ સર્વેઃ સમોનિ ગદિતઃ
લ્હદિરસ્ય સારઃ ॥ વઢ્વુલ વલ્કલ કષાય જુષંચ તુર્ણાં લસા નિહંતિ
વટિકા ઘટિકાષ્ટકાંતિઃ ॥ ૧૨૦ ॥

લવંગાદિ યુટિક્રામં લવંગ, મરી, એલેડા; એટલા ઓષડોનું ચુરણ
સરખે ભાગે કરી, તેને ખેર અને આવળની છાલના ઉકાળાના સાત
પુટ આપી સુકવવું. છેલ્લો પુટ આપી વટાણા જેટલી ગોળીઓ બાંધી
મોઢમાં અડેક રાખી રસ ગળવાથી ખાંસી તુરત બંધ થશે.

સલકમ, આંખના રોગ, કાંતિનાશ, હુઈઆનો રોગ,

ઝાડા, ભુખ બેસીજવાનો રોગ, ખાંસી, દમ ઉપર

વાતં નિર્દલય ન્કફં કવલય નુન્મૂલ યન્પીનસં દષ્ટિ નિર્મલય
નપ્રમાં પ્રવલય ન્દ્રોગ મુત્સારયન્ ॥ નિઃશેષં જઠરા મયં પ્રશમ
યન્નુદિપય ન્પાવકં કાસ શ્વાસ નિરાસજા ધનમસૌ વિશ્વા કષાયઃ
સ્મૃત : ॥ ૧૨૧ ॥

ઓ. સુંદરી—સુંઠનો ઉકાળો પીધાથી વાધુ, કફ, ઇલાદી ઉપલા
રોગ દૂર થાયછે.

ઉપલા રોગ વિશે બીજી ઉપાય.

રૂપં કીટક્ કમલ વદને નુઃપુરસૌ ગિરે સ્થાત્સંબુદ્ધિઃકા મધુર
વચ્ચને કાગ્નિ વ્રીજસ્ય પથિ ॥ કસ્યક્રાથઃ શ્વસન શમનો વલમે નેતિ
પૃષ્ઠા વિદ્વદ્વંદ્યા કૃતમ વિદત્સોત્તરં નામરસ્ય ॥ ૧૨૨ ॥

ઓ. કમળવદને—સુંઠનો ઉકાળો પીધાથી રૂપ અને શબ્દોનું
સંબોધન કેલેવું થાય ? ખુબસુરત સરખું રૂપ, સંબુદ્ધિ, મધુર બાવણ
થાય, કેમકે તેમાં અંતર્બાવીકા યુણ્ણછે.

(૫૧)

ખાંસી, દમ ઉપર.

કટુ તૈલેન સંયુક્તો ગુડાયાવન સેવિતઃ ॥ તાવન શ્યતિ કિં
શ્વાસઃ પીયૂષ મધુરાધરે ॥ ૧૨૩ ॥

ઓ પીયુષ મધુરાધરે—જ્યાંસુધી રાધ, તત્તનું તેજ અને ગોળ
સરખા વજને મેળવીને આટ્યુંનથી લાહસુધી શ્વાસ જન્ય કે સું ?

ખીંજે ઉપાય.

સેવિતં મધુ खंडाम्यां चूर्णं मरिचं जंयादि ॥

किमर्थं क्रियतेचिंता श्वास कास पराजितैः ॥ ૧૨૪ ॥

મરીનું ચુગલુ, મધ, ખડી શાકરનો બુદો; એ ત્રણે સરખા વજને
મેળવીને ખાધાથી દમના દુઃખે કંઠાળેના માણસે રોગ ન જવાની
ધારતી ર્યા માટે રાખવી.

તીંજે ઉપાય.

अयि रत्नकले नील नलिन लुदने क्षणे ॥

सिंहीं कषायः सकणः कासप्रासकरः क्षणात् ॥ ૧૨૫ ॥

ઓ રત્નકળા—ડોરલીના ઉદાળામાં પીપરનું ચુરલુ મેળવી પીધાથી
એક પળમાં ખાંસી દુર થાયજે.

ચોથો ઉપાય.

पिप्पली पिप्पलीमूल विभिन्नक महोपधैः ॥

मधुना सवितैः कासः प्रशाम्यति क्लृप्त्यात् ॥ ૧૨૬ ॥

પીપર, પીપરીમુળ, બેહડા, મુંક; એ સર્વેનું ચુરલુ મધમાં આટવાથી
સેહેજ ખાંસી દુર થાય.

(૫૨)

પાંચમો ઊપાય.

રાવણસ્ય સુતો હન્યા ન્મુલ્લ વારીજ ધારિતઃ ॥

શ્વાસનં કસનં વાપિ તમિવા નિલ નંદનઃ ॥ ૧૨૭॥

ઓ સુંદરી—જેમ હરમાને અક્ષ નામે રાવણનો છોકરો મારયો તેમ
અક્ષ નામે બેહેડું મોહમાં રાખી તેનો રસ ગળવાથી ક્ષાયદો પાયછે.

છઠ્ઠો ઊપાય.

અયિ પ્રાણ પ્રિયે જાતિફલ લોહિત લોચને ॥

શૂંઠી માર્ઝી કૃતઃ કાથઃ શ્વાસ ત્રાસાય પાયયેત્ ॥ ૧૨૮ ॥

ઓ પ્રાણ પ્રિયે— સુંઠ, બારંગમુળનો ઉકાળો પીયો.

સાતમો ઊપાય.

અસ્તિ પ્રાણપતે મમ પ્રિયતમા કંદર્પ લીલા સર્વો કાસ
કેશવશા દત્તોવ કૃશતાં પ્રાપ્તાસ્તિ સાસાંપ્રતમ્ ॥ તસ્યા સ્ત્વં કથયો
પચાર મધુના ક્ષૌદ્રાનવિતં દીયતં વિશ્વગ્રાંથિ કળા કલિદ્રુમભવં ચુર્ણ
ચકોરે ક્ષણે ॥ ૧૨૯ ॥

ઓ પ્રાણપત્ની—મહારી એક કંદર્પળીલા નામે બહેનપણી આંશીથી
બેભર થઈ તવાઈ ગઈછે, મોટે દોષ ઉપાય કહેા. લોત્રિંબરાને કહ્યું
ઓ અકાર નેણા વાળી સુંઠ, પીપળીમુળ, બેહેડાનું ચુરણ કરી
મધમાં ચટાડ એટલે તરત બેસશે.

(૫૩)

આઠમો ઊપાય.

સેયુક્તં મુઢ સર્પિભ્યાં ચુર્ણં ત્રિકટુ સંભવમ્ ॥
નિહંતિ તરસા કાસાં સ્ત્રાસાનિવ સતાંહરિઃ ॥ ૧૩૦ ॥

સુંઠ, મરી, પીપરનું ચુરણ ગોળ અને ધી મેળવી ચાટવાથી
કાશ દો થાય; જેમ ભગતોનું દુઃખ આપણુ ઇશ્વર હરેછે તેમ.

નવમો ઊપાય.

एक एवार्द्र करसः समधुः श्वासकासजित् ॥
रति वल्लभ चापेय चापचारु कलेवरे ॥ १३१ ॥

ઓ સુંદરી—આદનો રસ અને મધ મેળવી ચાટવું.

દશમો ઊપાય.

शृंगवेर रसो येन मधुना सहसेवितः ॥

श्वास कास भयंतस्य नकादाचि त्कशोदरि ॥ १३२ ॥

આદનો રસમાં મધની ચાશણી કરી ચાટવાથી જડમુળથી
આંશી કે દમ નાથ અને બુખ લાગેજે.

અમીયારમો ઊપાય.

पुलो मजा वल्लभ सुनु पत्नी तातात्मभू शेखर वाहनस्य ॥
सौंदर्य दरी कृत रामरामे कषाय कःकास समीर सर्पः ॥ १३३ ॥

ઓ સુંદરી—પુલોમળ એટલે ઇન્દ્રાણીનો ધણાઇદ્ર તેનો છોકરો
ઉપેન્દ્ર તેની બેગી બદમી તેનો આપ સમુદર તેનો છોકરો ચંદ્ર જેના
મસ્તકે સોમિછે તે મહાદેવ તેનું વાહન (વૃષ) નામે અડુંશાનો ઉકાળો
પીધાથી જેમ સર્પ વાધુ બધેછે તેમ આંશીના નાશ થાયછે.

(૫૪)

પારમેઉપાય.

અયિ તાલફલ સ્તનિ રત્ન કલેવૃષ વારિ પિવે ન્મધુ મત્કસને ॥
નવદામિ કદાપિ વુદ્ધાધિપતે રિદમૌપધ મૌષધિ નાથમુલિ ॥ ૧૩૪ ॥

ઓ રત્નકળા—ખાંસી અને દમ ઉપર અડુંશાનો ઉકાળો અથવા
તેનો અંગરસ પીવો. ઓ અંદ્રમુખી એ ઓપડ હંદ્રાદિકને પણ
કેહેનાર નહતો.

તેરમે ઊપાય.

ફલત્રય છિન્ન રૂઢાહુતા શ રાસ્ના કામિધ્વાંસિ કટુ ત્રયાણામ્ ॥
ચુર્ણં સમાંશં સિતયા સમેતં કાસં જયેન્નાત્ર વિચારણીયમ્ ॥ ૧૩૫ ॥
હરડે, ખેહડા, આંમળા, ગુળવેલ, ચીત્રકમુળ. રાસ્ના, વાવડીંગ, સુંઠ,
પીપર, પીપળીમુળ; એટલાનું ચુરણ સરખે વજને કરવું, તેમાંથી થોડુંક
ચુરણ અને તેથી બમણી શાકર મેળવી ખાધાથી ૧૨૨ કાયદો થશે.

આમવાયુ ચિકિતસા. ઝાડા તથા શુળ રોગ ઊપર.

દશમૂલ કષાય મિશ્રિ જંવાલલન વિશ્વ કષાય મિશ્રિતંવા ॥
પ્રપિવે ત્કટિ કુક્ષિ વસ્તિશૂલે ધ્રુવમેરંડ ડ્વમેક મેવતૈલમ્ ॥ ૧૩૬ ॥
ઓ લલના—સાળવણ, પીઠાણ. રીંગણીમુળ, હોરલીમુળ, ગોખરમુળ,
ખીત્રમુળ, ટાકલીમુળ, ટેડુંમુળ, રીવણીમુળ, પાડમીમુળ; એવો રીતે
દશ મુળોના અથવા સુંઠના ઉકાળામાં એરંડાનું તેલ મેળવી પીધાથી
પાસળા ધલ્યાદી જગાએ થતો શુળાદિ રોગ દૂર થાય.

ખીજે ઉપાય.

રાસના મૃતા નાગર દેવદારુ પંચાધિ યુગ્મેદ્ર યયૈઃ કષાયઃ ॥

રુચુક તૈલેન સમન્વિતોયં મેત્તામ્બેદામ્ સમીરણસ્ય ॥ ૧૩૭ ॥

રાસના, ગરોળ, સુંઠ, દેવદાર, હંદરજવ, અને ઉપર લખેલા દશ
મુળના ઉકાળામાં એરંડાદું તેજ મેળવી પીધાથી ઉપજો રોગ દુર થશે.

તિજે ઉપાય.

વિલાસિની વિલાસેન વિલાસી હૃદયં યથા ॥

તથા ગુડૂચી વિશ્વેન હરે દામ સમીરણમ્ ॥ ૧૩૮ ॥

એ વિલાસની—સ્ત્રીના વિલાસે જ્યેમ વિલાસી પુરવોના મનનું
હરણ થાયછે; તેમજ ગુળવેલ અને સુંડના ઉકાળો રોગ હરેછે.

નેત્ર રોગ ચિકિત્સા. આંખના લોહીવિકાર ઉપર,

સમ્ય કિલ્બિનાશ્ચ ગણજરસે કાનનોત્યાઃ કુલિત્યાશ્ચૈલે લઘ્વા
પરિહત તુષાઃ પ્રોઠ સીમંતિનીભિઃ ॥ સૂક્ષ્મં પિષ્ટાઃ પટુરસ નિશા ચુર્ણ-
પુર્ણાઃ ક્ષપાયાં ચક્ષુર્લિપ્તા રુધિર વિકૃતિં સંહરંતિ ત્ર્યહેણ ॥ ૧૩૯ ॥

કુલિત્યાકે રાત હુલગે અથવા કુલ્યાની પોટલી કપડામાં બાંધી
બકરીના મુલમાં રાંધવી. તે પછી ઓણી વાટી તેમાં મિંધાણુ, બોળ, અને હળદુનું ચુરણ મેળવી રાતના આંખા ઉપર ત્રણ દિવસ
લેપ કરેથી કુપદો થશે.

(૫૬)

ખીજે ઊપાય.

લોલિંગરાજ કવિનાવ નિતાવતંસ શિયોરમુખ્ય કથિતોસ્તિ
કિમૂપયોગઃ ॥ એતસ્ય પલ્લવ રસાત્સમધોઃ કિમન્યત્ દૃગ્વ્યાધિ માત્ર
હરણે મહિલા ગ્રગણ્યે ॥ ૧૪૦ ॥

એક બેરીએ પોતાની બહેનપણીને પુછ્યું કે એ બહેન—લોલિંગ-
રાજ કવીએ શેકટાનો ઉપાય શું બતાવ્યો છે ? તેણે જવાબ આપ્યો કે
એ મહિલાએ ગણ્યે તેના પાળાના રસમાં મધ મેળવી આંખમાં
આંજન કરેથી સર્વે રોગ દૂર થાય છે. ખીજે ઉપયોગ નથી.

તિજે ઊપાય.

જયતિ મારુ ત પિત્તકર્ફેઃ કૃતાંબહ ધામાપિ લોચનયો વ્યથામૂ ॥
નયનયો વિંહિતો મધુના ન્વિતેત્રહલ પલ્લવ પલ્લવજોરસઃ ॥ ૧૪૧ ॥

આગાઉ કહેલા શ્લોકની રીતે શેકટાના પાળાના રસમાં મધ મેળવી
આંખમાં નાખવાથી વાયુ, પીત અને કફના સર્વે રોગ દૂર થાય.

ચોથો ઉપાય.

કુવલય નયને ડર્જુનં કફોબ્ધેઃ સહસિ તયા શુનિશચરી કરીતિ ॥
પ્રિયકર મિવ કામિની ન વોઢા લઘુ કુચશાલિ નિવક્ષસિ
પ્રત્યુક્તમ્ ॥ ૧૪૨ ॥

એ કમળનયેને—સમુદ્રશીશુ અને ખડીશાકર બેહુને ગ્રીષ્મ ખલીને
આંજવાથી કુલાં ઇત્યાદિ આંખના રોગ દૂર થાય.

(૫૭)

રાત આંધલાનો ઊપાય.

નિરાકરોતિ નક્તાંધ્યં ગોશ કૃત્સહિતાક્રુણા ॥

રમણી રમણસ્યેવ બલં ભૂકૃત્વા પુનઃપુનઃ ॥ ૧૪૩ ॥

ગાયના છાણુનો રસ ગાળીને તેમાં પીપર ધસવી તેનું આંજન કરેથી રાતઆંધલાનો રોગ દૂર થાય.

આંખમાં ડુલાં પડવાનો ઊપાય.

શ્યામે શ્યામે પ્રિય શ્યામે શ્યામા બોધિત માનસે ॥

શૂક્લં શમયતિ ક્ષિપ્રં માક્ષિકો માક્ષિકાન્વિતઃ ॥ ૧૪૪ ॥

ઓ શ્યામા— સોનામુખી નામે ઉપધાતું છે તે મધમાં ધસીને આંજન કરેથી ડુલાં દૂર થાય.

આંખોના સર્વે રોગ ઊપર.

इति निगदित मार्यैः सेव्यमाना विधत्ते निशि समधु घृताढया
दृग्विकाराप कर्षम् ॥ अपिनभवति मुग्धे ते स्वसाहो किमद्र्या अंनय
तिव्रति कस्मा द्वैपरीत्यं परंतु ॥ १४५ ॥

ચક્રરાદિકોએ કહેલું છે કે હરડા, ખેલેડા અને આંખનાં ચુરણ મધ તથા ધીમાં મેળવી રાતના આઠવાથી આંખોના રોગ દૂરથાય.

કમળો અને પાંડુ રોગનો ઊપાય.

त्रिफला वृष भूनिंब तिक्ता दाढ्य मृता कृतः ॥

કાથો મધુ સમાયુક્તઃ કામલ્ય પાંડુરોગ જિત ॥ ૧૪૬ ॥

(૫૮)

હરડા, બેહેડા, આંમળા, અડુંશાના પાંત્રા, કરીઆનું, કડું,
દાર હલદ, ગરોળના ઉકાળામાં મધ મેળવી પીધાથી રોગ દુર થાય.
કમળાનો ઊપાય.

દેવદાલી ફલરસો નસ્યતો હંતિ કામલાં ॥

સંદેહો નાત્ર સ પલ્લનીલોત્પલ વિલોચને ॥ ૧૪૭ ॥

દેવડાંગરીના ફળ એટલે ચણોટીના રસ નાકમાં નાખવાથી
પીળો કફ વહીને ઉપલો રોગ જરૂર દુર થાય.

ખીજે ઊપાય.

ગિરિમૃદ્ધા ત્રિરાત્રિણા મંજનં કામલાપહં ॥

ઇદં યદિ ભવેન્મિથ્યા શપથસ્તૂત વાંગને ॥ ૧૪૮ ॥

કૃત્ત્રી અથવા સોનાપેર, આંમળું, હળદનો ગાંધીઆ: એટલાને
પાણીમાં ઘસી આંજન કરેથી તેનો ગુણુ વ્યરથ કદાપી જાય નહીં.

તિજે ઊપાય.

અયે મનોજ્ઞ કુંડલે સ્ફુરન્મુર્તેદુ મંડલે ॥

ગર્વાં પયઃ સનાગરં પ્રિયે નિહંતિ કામલામ્ ॥ ૧૪૯ ॥

આ પ્રિયે—ગાયના દુધમાં સુંઠ કે આંમળાનું ચુરણ મેળવી
પીધાથી ઉપલો રોગ દુર થાય.

સ્ત્રીરોગ ચિકિત્સા.

જૈરીને પિશાબની જગાએ થતા શુળ ઊપર.

પિત્તુ મંદ રસેન મિશ્રિતૈઃ પિત્તુ મંદાનિલ શત્રુબોજકૈઃ ॥

ઘટિતા વટિકા ભગાંતરે ભગશૂલસ્ય શમાય ધારયેત્ ॥ ૧૫૦ ॥

(૫૯)

કડવા લિંબડાના ફળ અને એરંડી બેહુને લિંબડાના રસમાંવારી લિંબુ
નેટલી ગોળી કરી પિચાવળી જગામાં રાખવાથી શુભ દુર થાય.

બીજે ઉપાય.

તરુણ્યુત્તરણી મૂલં છાગી સાર્પિં સમન્વિતમ્ ॥

શીવ શસ્ત્રાભિધાં વાધાં યોનિસ્થાં હંતિ સત્વરમ્ ॥ ૧૬૧ ॥

એ તરુણી—હંદ્રાવળીના મુળ બકરીના ધીમાં ધસીને પિચાવળી
જગામાંહિથી લેપ કરતો શુભાનો રોગ દુર થાય.

બૈરીનું દુધ વાતાદિક રોગે બગડવાથી ઉપાય.

ગોપિ વૃકી દારુ કિરાત મૂર્વા તિક્તા મૃતા વિશ્વ ધનેંદ્ર જ્ઞાનામ્ ॥

કાથોય મુક્તો મૃગલોચનાનાં દુષ્ટસ્ય દુગ્ધસ્ય વિશોધનાય ॥ ૧૬૨ ॥

ઉપજસુજીને શેંઅવળ પશુ કહેછે તે, પહાડમુળ, દેવદાર, કરીયાતું,
તળ, કડું, ગરોળ, સુંક, નાગરમોથ, હંદરજવ; એટલા એપડોનો
ઉકાળો પીધાથી ધાવણાનું દુધ શુદ્ધ થાયછે.

બૈરીને પીરાઅમાં જતી ધાત અથવા

ધુપણીના રોગ ઉપર.

કટં કટેરી રજસાબ્દ વાસા ભુનિન્ન મહ્લી તિલજઃ કષાયઃ ॥

કૌદ્રાન્વિત શ્વંચલ લોચનાનાં નાના વિધાનિ પ્રદરાણિ હન્યાત્ ॥ ૧૬૩ ॥

દાર હલદ, રસાંજન એટલે દાર હળદને બકરીના દુધમાં રાંધેલું,
નાગરમોથ, અડુંશાના પાંત્રા, કરીઆતું, ભીનામો અથવા ચિત્રક,

(૬૦)

તત્ત્વ; એટલા આપડોનો ઉકાળો કરી પીધાથી લાલ અથવા સફેદ
ધુપણી અનેક પ્રકારે હોય તો દુર થાય.

બીજે ઉપાય.

કુલવ યદલ નેત્રે તંદુલિ યસ્યમૂલં રસ જમપિસમાંશં મેષજ દ્વંદ્વ
મેતત ॥ હિમ કરમુલિ યુક્તં તંદુલાં મોમધુભ્યાં પ્રદર દર મુદીર્ણ
સુંદરીણાં નિહંતિ ॥ ૧૧૪ ॥

આ ચંદ્રમુખી—તાદળજાની બાજીના મુળ, રસાંજન એટલે
દારહલદુનું ચુરણ બકરીના દુધમાં રાંધેલું, બેહું સરખે બાગે બાતના
આશામણમાં ધસી મધ મેળવી પીધાથી ધુપણીનો રોગ દુર થાય.

તીજે ઉપાય.

અયિ સરોરૂહ સોદર લોચને રસજ તંદુલ કાંધ્રી ભવં રજઃ ॥
સમધુ તંદુલ વારિણિ વારયે ન્મૃગદૃશાં પ્રદરં પ્રદરં દ્રુતમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

આ પ્રિયે, આ સરોરૂહ સોદરલોચની—બાતનું આશામણ અને
મધ મેળવી પીધાથી દશ તરેહની ધુપણી દુર થાય.

બૈરીના અટકાવ છુટવા અને ગર્ભ

પાડવાનો ઉપાય.

મૂલં ગવાક્ષ્યાઃ સ્મર મંદિરસ્થં પુષ્પાવરોધસ્ય વધં કરોતિ ॥
અમર્તૃકાણાં વ્યભિચારિણિનાં યોગો યમેવ દ્રુત ગર્ભપાતે ॥ ૧૧૬ ॥

કડવા ઇંદ્રાવનનું મુળ પિશાબની જગામાં રાખે તો જે
બૈરીના અટકાવ બંધ થયો હોય તે છુટી દર મહિને અટકાય; પણ
ધણી વગરની કે કસાબ રાખે તો તેને ગર્ભ નાબંધાતાં સેહજાધથી પડે.

બૈરીઆને સેહેલાઈથી જણવા માટે અને ગર્ભવાનને
થતી ઉલટી બંધ થવાનો ઉપાય.

મધ્વા જ્યયષ્ઠીં મધુલુંગ મૂલં નિપીયસૂતે સુમુલ્લી સૂતેન ॥
સતંદુલામઃ સિતધાન્ય કલ્ક પાના દ્વમિર્ગચ્છાતિ ગર્ભિણીનાં ॥ ૧૭ ॥
મધ, ધી, લેહીમધ, ખીન્નેરાનું મુળ; એટલાનું ચુરણ એકઠું મે-
ળવીને ચટાડવું, એટલે ગર્ભવાન સ્ત્રી સુખેથી બાળકનો જન્મ આપે.
ગર્ભવાન બૈરીને ઉલટી થતી હોય તો ધાણા અને ખડીયાકરનું ચુરણ
ખાતના આથામણમાં મેળવી પીધાથી ઉલટી બંધ થયે.

ગર્ભવાન, જણેલીને કે બાળકને લોહી પડવું હોય,
તથા આમાતિસારના આડા, કે ઊલટી,
તાવ, ખાંરી ઊપર.

અલ્પાબ્દાં બુદ્ધ યાલ્વ મૃત વિષવલ્ચ રેણુદુ સ્પર્શ શીતં ગર્ભિણ્યાઃ
સૂતિકાયા અપિ સ્થિર સ્થગામાતિસાર જ્વરઘ્ન ॥ મુસ્તા શૃંગી વિષાળાં
પ્રશમયતિ રજઃ સેવિતં ક્ષૌદ્ર યુક્તં બાલાનાં વાંતિ કાસ જ્વર માતિ
વિષજં ક્ષૌદ્ર યુક્તં રજોવા ॥ ૧૮ ॥

ધાણા, નાગરભાથ, સફેદ વાળો, કાળો વાળો, કુહવાડીઓ, ગરોળ,
અત્રસળી કળો, ચીકણામુળ, પીત્તપાપડો, ધમાસો; એટલાં આપડો
કુટ્ટીને રાતના બીજવીમુકવાં, સહુવારે ચોળી મસળીને વચ્ચગાળ કઢી
તેનું પાણી પીધાથી ગર્ભવાન તથા જણેલીને પડવું લોહી તથા આ-
માતિસારના આડા, તાવ દૂર થયે.

નાગરમેથ, કાંકડશીંગી, અનલસની કળી; એ ત્રણેનું ચુરણ મધમાં મેળવી બાળકને ચટાડવાથી ઉલટી, ખાંશી, તાવ દૂર થાય; અગર અતિવિષનું ચુરણ મધમાં ચટાડવાથી ફાયદો થાય.

બાળકોને અતિશારના આડા ઉપર.

કુમારાતિસારે કષાયઃ સમંગામદા સારિવા લોધ્ર જક્ષોદ્ર યુક્તઃ ॥
મદા ક્ષિલ્વ લોધ્રેમ કૃષ્ણાં બુજો વા કષાયા વલેહૌ તથા ક્ષોદ્ર યુક્તૌ ॥ ૧૨૯ ॥

લાળળું, ધાયટીના ફુલ, શેખવેળ કે કાવળી, લોધ્ર; એ ચાર જાણસો ૧-૧ તોણા લઈ ઉકાળો કરી તેમાં મધ મેળવી પીવો. તથા ધાયટીના ફુલ, ખીલફળ, લોધ્ર, ગજખીપર, વાળો; એટલાનું ચુરણ અથવા ઉકાળો કરી તેમાં મધ મેળવી પીવું.

બાળકોને તાવ, આડા, આફળ, ખાંશી, ઉલટી ઉપર.

કૃષ્ણા રૂણા મુસ્તક શુગિકાણાં તુલ્યેન ચુર્ણેન સમાક્ષિકેણ ॥
જ્વરાતિસારઃ પ્રશમં પ્રયાતિસ શ્વાસ કાસઃ સર્વામિઃ શિશૂનાં ॥ ૧૩૦
પીપર, મજીઠ, નાગરમેથ, કાંકડશીંગી; ચારેનું ચુરણ મધમાં ચાટવું.

વધારે ઊપાયો.

વિદ્વલ્લભ લોલિચનૃપતે વાર્ધિલીશતઃ ॥

ન તૃપ્તિ મધિ ગચ્છામિ પુનઃ કિંચિ નિરુપય ॥ ૧૩૧ ॥

વિદ્વલ્લભ લોલિચનૃપતે આપણી દુર્લભવાણી સાંભળી હું અબ-
જાની તૃપ્તિ નથઈ માટે વધારે ઉપાય બતાવો.

ક્ષય રોગ ઊપર.

ક્ષયોત્પત્તિં વિનાશાય સિંહાસ્યઃ સેવ્યતાં સદા ॥

વહનામસ્ય વિશ્વાસો જાતઃ કમલ લોચને ॥ ૧૬૨ ॥

ઓ કમળ નેત્રે—ક્ષય રોગનો જ્યારે ભાંગવાને અડધાનું સેવન ઉકાળા અથવા અગરસે ધણી દીવરા સુધી કરવું. તેનો અનુભવ ધણીઓએ મેળવી નિરોગી થયાછે. જેમ દલિદ્ર આપ્યાથી નૃસિંહનું સેવન હમેશા કરેછે તેમ.

બીજા ઉપાય.

અયિ સુંદરિ સુંદરાનજે રુચિરાયાં ગત રંગલોચને ॥

નવનીત મધૂ પલાશના હુલુરાજસ્ય ભવે ત્ક્ષયક્ષયઃ ॥ ૧૬૩ ॥

ઓ સુંદરી—માખણ, મધ, ખડીયાકરનું સુરણ મેળવીને આઠવાથી ચંદ્રમાંના પણ ક્ષય જશે ! ત્યારે માણસોનો જન્મ તેમાં થું સંધે તે વિશે (નવનીતમધોઃ પળાશનાત્) રસોડો લખેલાછે. તેનો અરથ માખણ, મધ અને માંસ લખેલુંછે; પણ માંસ કાચું નખવાય માટે સંધિયું માંસ અથવા તેના ઉકાળામાં મેળવીને પીવું.

નાશુર ઇત્યાદી વિધેતા રોગ ઊપર

અયિ કોમલ કુંતલા ક્લેરે દિલસન્માલતિ કામનો હરે ॥

ત્રિફલા જન્નિતઃ કષાયકઃ સાહિતો ગુग्ગુલુના વ્રણ જયેત્ ॥ ૧૬૪ ॥

હરડા, ખેલેડા, આંમળાના ઉકાળામાં શુદ્ધ કરેલો યુગળ મેળવી પીધાથી, નાશુર બગંદરના સર્વે રોગ દુર થાય.

(૬૪)

અતિશી જાડા માણસ થવાના મેદો રોગ ઊપર.

મદરજ્વર કારિના મધેયે રસિકે રત્ન કલે પ્રભાતકાલે ॥

શિશિરાંત્રુ પિવન્મધુપ યુક્તં ગણનાથોપિ ભવેત્કિલાસ્થિ શોષા ॥ ૧૬૫ ॥

આ રસિકા—સહવારે શિતળ પાણીમાં મધ મેળવીને દરરોજ પીધાથી મેદોરોગે માણસ જાડો થયો હોય તો પાતળો થાય.

કર્મના જીવડાનો કૃમિ રોગ ઊપર.

ત્રિકટુ ત્રિફલા કલિંગ નિંબ ત્રિવૃદુ ગ્રાસ દિરોદ્ધવઃ કષાય ॥

પશુ મૂત્ર સમન્વિતો નિપિતઃ કૃમિ કોટી રપિહંતિ હંતવેગાતા ॥ ૧૬૬ ॥

મરી, સુંઠ, પીપર, હરડા, ખેહુડા, આંમળા, ઇંદરજીવ, કડવા લિંબડાની છાલ, તેડ અથવા વાવડીંગ, ઘોડાવજ, ખેરની છાલ; એટલાના ઉકાળામાં ગાયનું મુત્ર મેળવી પીધાથી શરીર કે કોઠામાં થતા કર્મના જીવડાનો રોગ દૂર થાય.

મોહુડું પાકવા ઊપર.

જાતિ પ્રવાલ ત્રિફલાય વાસ દારુ ત્રિયામા મૃત ગોસ્તનીનામ્ ॥

કષાયકઃ ક્ષોદ્ર યુતો નિહંતિ મુલ્ક સ્ય પાકે મુલ્ક પંકજસ્થા ॥ ૧૬૭ ॥

જાડાના પાત્રાં, હરડે, ખેહુડા, આંમળા, ધમાસો, દારૂ હળદ, ગરોળ, કાળી દરાખ; એટલા એપડોના ઉકાળામાં મધ મેળવી કોગળા કરી મોહમાં ફેડકા આવી પાકવાનો રોગ દૂર થાય.

પરમા ઊપર.

સ્ફુરત્સૂદરો દાર મંદાર દામ પ્રકામા ભિરામ સ્તન દ્વંદ્વમધ્યે ॥

(૬૫)

હરિદ્રા રજો માક્ષિકાભ્યાં વિમિશ્રઃ શિવાયાઃ કષાયઃ પ્રમેહા
પહારિ ॥ ૧૬૮ ॥

આમળાના ઉકાળામાં હલદનું ચુરણ અને મધ મેળવીને પી-
ધાથી પરમા દુર થાય.

બીજો ઊપાય.

પત્તમ વર્ણમણોજ્જ વિલોઅણે સહિતિ સહા મળમોહણ જોધણે ॥

જય હમેહ ગણં અમુ આરસો મહુજુઓધ હરી હરિણં પ્રિયેઃ ॥

પદ્મવર્ણ મનોજ્ઞ વિલોચને શસિ સિદ્ધ મનમોહન યૌવને ॥

જયતિ મેહગણં અમૃતા રસો મધુયુત ઇવ હરિ હરિણં પ્રિયેઃ ॥ ૧૬૯ ॥

ઓ પ્રિયે—ગરોળના રસમાં મધ મેળવીને પીધાથી જેમ સિંહ
હરણનો નાશ કરેછે તેમજ પરમાનો નાશ થાયછે.

ત્રિજો ઊપાય.

સમધુ ચ્છિન્ના સ્વરસો નાનામેહ નિવારણમ્ ॥

વદંતિ મિષજ્ઞાઃ સર્વે શર ત્રિંદુ નિમાનને ॥ ૧૭૦ ॥

ઓ સુભાનના—ગરોળના અંગ રસમાં મધ મેળવી પીવું, કેમકે
તે શર્વેશ્વરનું ખીંદુછે.

શરીર સડાના મોટા વાતપિત્ત રોગ ઊપર.

રતિકેલિ કલા કુશલે વિલસ દ્વલયે મલયેન સમાન કુચે ॥

અમૃતા વ્રતતીરુન્વુ તૈલવતી દલયે દાનિલાસ મુદારત્તરમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

ગરોળના અંગ રસમાં એરંડુ તેલ મેળવી દરરોજ પીધાથી
ગમેતેડલો દુઃખદાયક રોગ હથે તોપણ દુર થશે.

બીજે ઊપાય.

મધુત્યારુણા ગોપિકા દેવધૂપૈઃ સૃતં વાત રક્તા પહં પિંડ તૈલં ॥
કષાયઃ સહૈરંડ તૈલેન પીત સ્તથૈરંડ સિંહાસ્ય વત્સાદનીનામ્ ॥ ૧૭૨ ॥

મહવડાના ઝાડ ઉપરનું મીણુ, મજ્જક, ઊપળસુળી અને રાજ;
એટલા એપડોનું ચુરણ તેલમાં રાંધીને મનમ કરવો; તેમાંથી
દરરોજ મરદન કરેથી સડતું શરીર અટકી ચામડી સુદૃઢાળી થાય.
એરંડમુળ, અડુંશો, ગરોળ; એ ત્રણેના ઊકાળો કરી તેમાં એરં-
ડુ તેલ મેળવી દરરોજ પીધાથી ઉપલો રોગ દુર થશે.

તૃપા, શોષ અને ત્રણે રોગની ઉલટી ઊપર.

રુગ્લાજાબદ વટ પ્રરોહ મધુકૈર્મધ્વન્વિતૈ કલ્પિતાં પ્યુગ્રામાશુ
તૃષં મૃશં પ્રશમયે દાસ્યાંતર સ્થાવટી ॥ એલા લાજ લવંગ નાગચપલા
સ્ત્રી કોલ મજ્જાંબુદ શ્રીલ્લંડ મધુલ્લંડ યુક્ પ્રશમયે દ્વાંતિં ત્રિદોષો-
દ્ધવામ ॥ ૧૭૩ ॥

કુલીનજન, ખાતળી ધાણી, નાગરમોય, વડળી જડાના કુમળા
અંકુર, જોડીમધ; એટલી જણસોનું ચુરણ કરી તેની ગોળાઓ
મધમાં બાંધવી. તેમાંથી એક બે માહમાં રાખી રસ ગળવો. એલગી,
ખાતળી ધાણી, લવંગ, નાગકેશર, પીપર, ધડુલા, ખોરના ઢળીઆને
મગજ, નાગરમોય, લાલ ચંદન સર્વેનું ચુરણ કરી તેમાં મધ,
ખડી શાકર મેળવીને ચાટવાથી ઉપજા રોગ દુર થશે.

ભોગ્યીના રોગ ઉપર.

લશુન જીરક ગંધક સૈંધવ ત્રિકટુ રામઠ ચૂર્ણમિદં શુભમ ॥

સપદિ નિંતુરસેન વિષૂચિકાં હરાતિ ભોરાતિ ભોગ વિચક્ષણે ॥ ૧૭૪ ॥

લશણુ, ૭૩, શુદ્ધ કરેલો ગંધક, સિંધાલુણ, મુંઠ, મરી, પીપર, સેંધેલી હિંગ; એટલા એપડોનું ચુરણુ ખલાને ગોળી બાંધવી તે લીંબુના રસમાં મેળવીને ચાટવાથી ગ્રાહ, ઉલટી તથા પેટનો દુઃખાવો શુભા ઇત્યાદિ તરત બંધ થશે.

શરીર બળતરા ઉપર.

રમા રમ્યા કારે ચતુર વચ્ચે ચાલુચિ કુરે વિમૂલ્યા લંકારે
કરતલ લસન્નીલ નલિને ॥ નિદાઘઃ સંજાત સ્તવ કિમુસરોજન્મ
કદલીદલેઃ કૃત્તે તલ્પે સ્વપિષિ યદિ સાહિત્ય નિપુણે ॥ ૧૭૫ ॥

એ રત્નકળા—તારા શરીરે બળતરા થાય ત્યારે કમળતા અથવા કદલીના પાંત્રાગી પથારી ઉપર સુથેતો થાંતો થશે.

અરજના શેડકાનો ઉપાય.

રસ દ્વિજીર દ્વિનિશા મરીચ સિંદૂર દૈત્યેંદ્ર મનઃશિલાનામ્ ॥
ચૂર્ણી કૃતાનાં ઘૃત મિશ્રિતાનાં ત્રિભિઃ પ્રલેપૈ રપવાતિ પામા ॥ ૧૭૬ ॥

પારો, ૭૩, કાળીજીરી, હળદ, આંબાહળદ, મરી, સિંદૂર, ગંધક, મનઃશીળ; તેનો મલમ કરવા પારો અને ગંધક ખલાને કળળી કરવી, તેમાં ઉપલું ચુરણુ મેળવી ઘી સાથે ખલવું એટલે મલમ તૈયાર થશે તે મરદન કરવું. હરતાલ, તરવડાના બીજ, અને

(૬૮)

ચીનીકપાલા મેળવી લોખંડની કઠકમાં લોખંડના ઘાંડાએ ખસીને
મક્કમ કરી મરદન કરેથી પણ ખરજ દુર થાયછે.

બીજે ઊપાય.

નવ્ર મુલ લાલન સુલ્લદા પામા રામા નિતંત્ર વિસ્તારા ॥

સ્નેહ કનક રસ ગંધૈર્ગચ્છતિ પૂર્વા પરાવશં યાતિ ॥ ૧૭૭ ॥

નખેથી ધસેથી સુખ દેનારી અને સાંધે સાંધ પસરનારી એવી જે
(પામા) એટલે ખરજ માટે ધંતુરાનો પાલો, પારો અને ગંધક
ત્રણેને તેજમાં ખસી લગાડવાથી જરૂર જાયછે.

હરશ, પાંડુરોગ, તાવ, શરીર સડો, ખાંસી,

દમ, શ્વેક્ષાના રોગ ઊપર.

પથ્યા તિલારૂપકરકૈઃ સમાંશૈર્ગુંડેન યુક્તૈઃ લ્હુ મોદક સ્યાત દુર્નામ

પાંડુ જ્વર કુષ્ઠ કાસ શ્વાસા ન્જયેત્લી હરજંચ તદ્વત ॥ ૧૭૮ ॥

હરડે, તલ, બીલામાંનું ચુરણ કરી તેથી ખમણો ગોળ મેળવી
ખાવું અને પરેહજ રાખેથી ઉપલા રોગ દુર થાય.

પગને ફાટો પડવા ઊપર.

મદન સૈંધવ ગુગુલુ ગૈરિકાજ્ય મધુરાજ્ય ગુડાં ઘ્રિ વિલેપનાત્ ॥

સ્ફુટિત મપ્ય સ્વિલં ચરણદ્વયં વિક્ચતામરસ પ્રતિમં ભવેત ॥ ૧૭૯ ॥

મિણ, સિંધાલુણ, ગુગળ, ગેર, ઘી, મધ. રાજ અને ગોળનો
મક્કમ કરી પગે મરદન કરેથી કમળ જેવા સુવાળા પગ થાયછે.

(૬૬)

ગંડમાળાની ગળામાં થતી ગાંઠોનો ઊપાય.

મહાત કાશી સહુતાશ દંતી મૂલૈ ગુંડ સ્તુક્ રવિ દુગ્ધ દિગ્ધૈઃ॥
લેપો ચિતૈર્ગચ્છતિ ગંડમાલા સમીર વેગા દિવ મેઘ માલા॥૧૮૦॥

બિલામો, હિરાકસી, ચિત્રકમુળ, ઘંતીમુળ, ગોળ, નધોડનું મુળ;
એટલા એપડોને આકડાના દુધમાં ખલીને લેપ કરવો એટલે ગંડ-
માળા દૂર થાય છે, જેમ વાયુખળે વરસાદને નશાડે છે તેમ.

ગળાના સર્વે રોગો ઊપર.

ગોમૂત્રેણ કૃતઃ કલિંગ કઠુકા પાઠા વિષાબ્દામર ક્ષાયઃ ।

ક્ષૌદ્ર યુતો નિહંતિ સકલાન્કંઠા મયાનુ ઢૂટાન ॥ ૧૮૧ ॥

છંદરજવ, કડું, પહાડમુળ, અતલસગી કળી, નાગરમોષ, ગરોળ; એટ-
લા એપડો ગાયનામુત્રમાં ઉકાળી તેમાં મધમેળવી પીધાથી રોગદૂરથાય.

બીજો ઉપાય.

પાઠા તેજવતી રસાંજન યવક્ષારો પકુલ્યા નિશાદેવ દુર્મધુના કૃતા
મુલ ધૃતા તદ્વદ્વટી પઠયતે ॥ ૧૮૨ ॥

પહાડમુળ, તેલખળ, દારૂહળદને બકરીના દુધમાં સંધિલું રસાંજન,
જવખાર, પીપર, હળદ, દેવદાર; એટલાનું ચુરણ મધમાં કાલવીને
ગોળી બાંધવી, તે મોહમાં હમેશા રાખવાથી ફાયદો થાય.

આમળ પિત્તો ઊપર.

ભુનિંત્ર નિંત્ર ત્રિફલા પટોલ વાસા મૃતા પર્પટ માર્કવાણામ ॥
ક્ષાયો હરે ક્ષૌદ્ર યુતોગ્લપિત્તં ચિતં યથા વાર વધુ કટાક્ષ ॥૧૮૩॥

કરીઆતું, કડવા લિંબડાની છાલ, હરડે, ખેહડા, આંમળા, કડવું પડોળું, અડુંશો, ગરોળ પિત્તપાપડો, ભાંગરો; એટલાના ઉકાળામાં મધ મેળવીને પીધાથી આમળપિત્તના રોગ જાય; જ્યેષ્ઠી રીતે વેસ્યાના કટાસે બલિચારી પુરુષનું ચિત્ત હરેછે તેમ.

શ્રેફડું, હૃદયીનો રોગ, અવાજનો અટકાવ, ઝાડા પીશાબનો અટકાવ, પેટ ફુંગવાનો, હેડકી, ડચકીયા, વધરાળનો, હરશ, પેટથુળાનો, ગાળાનો, શ્રેફસાનો, પીંડરોગ, ખાંસી, દમ, ભુખ ખેસીજવાનો, અડચી ઉપર.

હિંગુક્ષાર દ્વય સૈંધવ સૌવર્ચલ ત્રિફલ પિપ્પલી ગ્રંથિક ચિત્રક ચવ્ય મરીચ કર્કરૂ કુસ્તુત્રરિ કવરીતિ તિડીક પટુ ગ્રંથાજ મોડા મ્લેવેતસ પુષ્કરમૂલનારક જીરક હરીતકી વૃકી વિપુષા વિરચિત ચૂર્ણ મિદમશ્મરી હૃદય ગલરોધ વિવં ધાધ્માન હિકા વર્ધ્મ ગુદજ ગુલ્મ સકલ શૂલ પ્લેહ પાંડુ શ્વસન કસન દહન સદન વિરસના વિરતયે સમર્થતરમ્ ॥ ૧૮૪ ॥

હીંગ શેડીને, સાજીઆર, સિંધાણુ, જવઆર, સંચળ, ખી-ડઆર, પીપર, પીપળીમૂળ, ચિત્રકમૂળ, અવક, મરી, કચોરો, ધાણા, આસંદ, આમળીની છાલ, ઘોડાવજ, અજમા, ગરમાળાનો ગર, ડાપલેટ, સુંઠ, દાડમની છાલ, જીર, હરડે, પહાડમૂળ, અટથેરણી; એટલાનું સુર્ણ ગર્ભ પાણીમાં અથવા ચણાની ખાટીમાં પાણી મેળવી તેમાં ચુરણ ડાહી પીધાથી ઉપજા સર્વે રોગ દુરથાય.

કાઠાની મંદાગ્નિ એટલે ભુખ બેસીજવા ઊપર.

પ્રાણેશ્વરી પ્રિતતમે વદ કિં વદામિ તત્કાંત મોકિમુ મૃગાક્ષિ
યદગ્નિ કારી ॥ સમ્યક્ શૃણુ પ્રણયિની પ્રણયન્ શૃણો મિ સ્વાદેત્સ
નિંદુરસ સૈંધવ શૃંગ ચેરમ ॥ ૧૮૫ ॥

એ પ્રાણેશ્વરી—જિંબુ, અને આદાનો રસ તથા સિંધાળુશુ સરખે
ભાગે મેળવી જમવાની અગાઉ પીધાથી ભુખ ખુબશે.

ભુખ ઊઘડવા અને ઘેટના વાગોળા ઊપર.

હિંગુ વ્યોષાજમોદા દ્વિજરણ લવણં પ્રાક્ ભજે ત્સાજ્યમુક્તં કુર્યા
જ્જાજ્વલ્ય માનં જ્વલન મનિલજં ગુલ્મમે તન્નિહંતિ ॥ ૧૮૬ ॥

હીંગ શેકીને, સુંઠ, મરી, પીપર, અજમા, છરૂ, શહાછરૂ,
સિંધાળુશુ; એ આડેનું ચુરણ જમવા અગાઉ ધીમાં મેળવીને આ-
ટવાથી ઉપજા રોગ દૂર થાય તેને હીંગાટક ચુરણ કહેછે.

ભુખ ઊઘડવાનો ખીભે ઉપાય.

વૃક્ષામ્લં વન્હિપથ્યા ત્રિકટુ પટુ વિડંજંતુ જિજ્ઞીર યુગ્મં દિપ્યા
સૌવર્ચલં ચાચલ મપિ સકલં મસ્મ સાચ્ચર્ક રીતિ ॥ ૧૮૭ ॥

આમળીની છાલ, ચિત્રકમુળ, હરડે, સુંઠ, મરી, પીપર, સિંધાળુશુ,
ખીડખાર, વાવડીંગ, છરૂ, શહાછરૂ, અજમા, પોડીઅજમા, સં-
ચળ; એટલાનું ચુરણ પાણીમાં ડોહી પીધાથી પર્વતનું પણ ભરમ થાય
તો અખાદિકનું પચન થાય તેમાં શું સંધેહ.

ચેટને ડુંગરી, શુળ, ભુખ ઊધડવા, ચઢતા ગોળા ઊપર.

શૂઠી બાળ મિતા કણાર્ણવ મિતા દીપ્યાય વાન્યાઃ ક્રમાત્ ભાગાનાં
ત્રિતયં દ્વયંચ લવણાદ્વાગઃ શિવૈ તત્સમા ॥ કોષ્ટા ટોપ ગુલ્મ મલ
હદોલિવરાજો દિતશ્વૂર્ણો દ્રીનાપિ મસ્મ સાત્પ કસ્તે કિં ભોજનં
ભોજના ॥ ૧૮૮ ॥

સુંઠ તોલા પાંચ, પીપર ચાર તોલા, અન્નમો ત્રણ તોલા. મો-
ડીઅન્નમો એ તોલા, સિંધાળુણ એક તોલો, હરડે તોલા પંદરનું
ચુરણ કરી તેમાંથી થાકુંક પાણીમાં ડોહી પીધાથી પર્વતનું પાણી બસ્મ
થાય, ત્યારે જગ-તની શીકયા ? તેને લોજિંબરાજ ચુર્ણ કેહેછે.

અનેક ગુણ અને મુખે રૂચીકારક ઊપાય.

જિઘ્ઠા કંઠ હૃદાં વિશોધન કરં વૈસ્વર્ય શોફાં પહંપ્રા હિક્કા શ્વાસ
બલાસ કાસ ચલજિ દૃષ્યં કટૂષ્ણં લઘુ ॥ પાકે સ્વાદુ વિવંધનુત્
રુચિકરં ક્ષુદ્રો ધનં ભોજને ભોક્તવ્યં સહ સેંધવેનચ તથા નિંત્રૂ
દ્રવૈરાર્દ્રકમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

ઓ સુંદરી-જમવા અગાઉ લિંબુ, આદુ, સિંધાળુણ; ત્રણેની ચટણી
આધાથી જીભ, ગળુ, હૃદયની સુધી થાય. સ્વર મિદ અથવા સોઝાનો
તથા બંધ કોણ, આંશી, દમ, કફ, વાયુનો નાશથાય. એ વસ્તુ ધાતુ
વર્ધન કર્તા, તિખ્ખી, ઉષ્ણ, લઘુ, ખોરાક પાચન થતા મધુર, વાયુનો
નાશ, રૂચીકર્તા, ક્ષુદ્રબંધ કરનાર, એવા અનેક ગુણ કર્તાછે.

નામુર ઈત્યાદિ વીંધના રોગ ઊપર.

શીઘ્ર દોષ્ય વર્ણ દ્વિયામિની કુંજરા શન કૃતઃ કષાયકઃ ॥
બોલ ચૂર્ણ સહિતોં તરુત્થિતં વિદ્રાધિં વિદલ્યે દસંશયમ્ ॥ ૧૯૦ ॥

સેકરાની છાલ, અજમો, વાયવરણા, હળદ, દારૂહળદ, પીપગાની
છાલ; એટલાના ઉઝળો કરી તેમાં હોરાબોળનું ચુરણ મેળવી પી-
ધાથી ઉપલા રોગ દૂર થાય.

છાતી કે હયાંના રોગો ઊપર.

કમલ કુંડલ તુલ્ય પયોધર દ્વય સમાહિત હાર મનોરમે ॥

હૃદય રુક્ષ હિતં ઘૃતમર્જુન સ્વરસકલ્ક સૂ સાધિતમંગને ॥ ૧૯૧ ॥

એ કમળના ફુલની—કુંડળ આકારે દુધના ખેડું સ્તનો હૃદય
સોભીતા, ફુલોના હારોની સુગંધી બહેકતી પ્યારી મનોરમ—અર-
જુન નામે ગ્રાડના પાંતરાનો અંગરસ કહાડી તેમાં ઘી સિદ્ધ કરીને
પીધાથી છાતીના રોગ દૂર થાય.

દાંત મજબુત કરવાનો ઊપાય.

સાત્યં સુગંધિ મુકુલો વકુલો વિભાંતિ વૃક્ષાગ્રણીઃ પ્રિયતમે
મદનૈકવંધુઃ યસ્યત્વચૈવ ચિર ચર્ચિત યાસૂગાઠં દંતા ભવંતિ ચપલા
આપેવજ્જ તુલ્યાઃ ॥ ૧૯૨ ॥

એ પ્રિયતમ તમારા બગીચામાં દેખાવડું બકુળ કે મોરસગીના
ફુલનું ગ્રાડ ઘણું જ ગુણકારી છે તેના ફુલોની કટત સુગંધી મદનને
દીપાવે છે, તેસાથે તેની છાલ દરરોજ દાંતે ચાવી અથવા ઘસી તે
હલી ગયેલા દાંતો લોહબળીર બેવા થાય છે.

(૭૪)

લોહી ઝાડો, ઊલટી કે લોહી ઊઠાળા ઊપર.

મિદં તિકં કુંજર કુંભ પાલિં કિમવ્યયં વક્તિ રતેન વોદા ॥
સંત્રોધનં નુઃ કિમુરક્ત પિતં નિહંતિ કસ્ત નિવદત્વ મેતત્ ॥ ૧૯૩ ॥

સં હાથીનું ગંડસ્થળ કોણ કોણ હશે ? જવાબ—સિંહ. સં
જીવાન મૈરી રતુ વખતે કહયા અવ્યય કહેછે ? જાં તૂપ. સં
તે શબ્દોનો સંબોધન કહયા ? નહીતો એ તન્વિ તે ઉપરથી રક્તપિત્ત
રોગનો નાશકર્તા પદાર્થ કહયાછે તે ખતાવ ? જવાબ સિંહના એટલે
અડુશાછે તેનો અંગરસ અથવા ઉઠાળો રક્તપિત્તનો નાશકરેછે.

હેડકી ડચકીયા કે ઊચકી ઊપર.

વિશ્વા શિવા કળા ચૂર્ણઃ સસિતઃ સમધુઃ સ્મૃતઃ ॥
નસ્યવદ્વિશ્વ ગુડયો હિંક્તો ધિકાર કારકઃ ॥ ૧૯૪ ॥

સુંઠ, આંમળા, પીપર; ત્રણેનું ચુરણમાં ખડીયાકર અને મધ
મેળવી ચાટવું તથા સુંઠ, ગોળનો ઉઠાળો નાકમાં નાખેથી કાયદોથાય.
ધેલા થવાના ચિત્તબ્રમ રોગ ઊપર.

દુરાલભા કષાયસ્ય ઘૃત યુક્ત સ્ય સેવનાત્ ॥

ભ્રમઃ શામ્યતિ ગોવિંદ ચરણ સ્મરણા દિવ ॥ ૧૯૫ ॥

ધમાશાના ઉઠાળામાં ધી મેળવી પીધાથી ચિત્તબ્રમ નષ્ટ થાય.
જેમ ભગવત ભજને સંસાર સંબંધી ભ્રમ નહાસી જાયછે તેમ.

અકુસોશ અથવા દીલગીરીનો ઊપાય.

અયિ રત્નકલે કુરુમા કલહં કલહં સકલ ત્રસમાન ગતે ॥
શૃણુ મદ્વચનં વદ વૈદ્યમણે મદિરા મદિરાક્ષિ શૂચં શમયેત્ ॥ ૧૯૬ ॥

ઓ રત્નકળા—કોઈ પ્રેમ કહી કરીશ નહી, ખુશીમાં દિવસ
કહાડવાને હું કહું છઉં તે સાંભળ—ઓ મદિરાક્ષી સંતાપ દુઃ કરવાને
દરાખ ઇત્યાદિ ગુલાખી નખજો દારૂ પીવો.

વાયુ કાચે બેહુ પગે લુલા પડેલાને ઊપાય.

પુનર્નવા નાગર દારૂ પથ્યા મહાત્મક છિન્ન રૂઢાં કષાયઃ ॥
દશાંધ્રિ મિશ્રઃ પરિપેય ઈસ્તંભે થવા મૂત્ર દુર પ્રયોગઃ ॥ ૧૯૭ ॥

થાટોડીના મુળ, સુંઠ, દેવદાર, હરડે, ભીંજામો, ગરોળ; એટ-
લાના ઉકાળામાં દશમુલોનું ચુરણ મેળવી પીવું, અથવા ગાયના
મુત્રમાં સોંધેલો ગુગળ મેળવીને પીધાથી ઉરસ્તંભ રોગ દુર થાય.

પિશાખ અટકવાનો, પથરી બંધાવા ઇત્યાદિ રોગ ઊપર.

સક્ષોદ્રં કુશકાસ ગોક્ષૂર શિવા શમ્યાક પાષાણ મિટ્ટુ સ્પર્ગ પરિ
સેવિતં પરિહરે ત્સદો શ્મરીં દુસ્તરામ્ ॥ એલા પર્વત મિચ્છિલાજતુ
કળા ચૂર્ણ ગુડે નાન્વિતં યદ્વા તંદુલ ધાવનોદક યુતં સ્યા ન્મૂત્ર
કચ્છા પહમ્ ॥ ૧૯૮ ॥

દર્ભના મુળ, ધાસના મુળ, ગોખર, આંમળા, ગરમાળાનો ગર,
પાષાણુમેદ, ધમાસો; એટલાના ઉકાળામાં મધ મેળવી પીવું, અથવા
એકચી, પાષાણુમેદ, શિલાજીત, પીપર; એનું ચુરણ ગોળમાં મેળ-
વીને અથવા બારેલા ચોખાના એશામણમાં ડોહીને દરોજ પીવું;
એટલે પિશાખ અટકતો છુટશે અને પથરી બંધાઇ હોય તો ઝડીનશે.

(૭૬)

ખીજે અને તિજે ઊપાય.

વાસૈલા મધુકા શ્મભેદ ચપલા કૌંતી સૂરે રંડજઃ કાયઃ સાશ્મ
જતુ જયલ્યતિ તરાં કુચ્છા શ્મરી શર્કરાઃ ॥ કુચ્છે દાહ રૂજાં વિબંધ
સહિતે કાયો શ્મભિ ચેતકી યા સારગ્વધ ગોક્ષુરૈ વિરચિતો મધ્વન્વિતઃ
શસ્યતેઃ ॥ ૧૯૯ ॥

અડુંશાના પાંત્રા, એલચીદાણા, જેમીમધ, પાપાણુભેદ, પીપર,
કપીલો. એખરાના પાંત્રા, એરંડમુળના ઉકાળામાં શિત્તાછત મેળવી
પીધાથી શઙ્ગ પથરીની અત્તિ પીણ કે રેતી ન્વા કાંકરા પિશાખ-
માંથી પડતા હોય તે દુર થાય. પાપાણુભેદ, હરડે, ધમાસો,
ગરમાળાનો ગર, સરાટાના ઉકાળામાં મધ મેળવીને પીધાથી પિશાખની
ખળત્તરા દુરથર્ધ સાફ થાય.

મોહુ ઊપર કાળો કુહોડ થાયછે તેના ઊપાય.

ન્યગ્રોધાં કુર કુષ્ઠ રોધ્ર વિકસાં શ્યામા મસૂરા રૂણા શ્રીત્વંડે ત્પધસા
ન્વિતૈ વિરચિતં વ્યંગ્ન મુદ્વર્તનં ॥ લિપ્તં સપ્તદિનં મસૂરજસાસાર્વેઃ પયઃ
શાલિના વત્કં શારદ ચંદ્ર સુંદર તરં વ્યંગસ્ય મંગા દ્વિવેત્ ॥૨૦૦॥

પડ ઝાડની બટાના અંકુર, ડાઢ, લોધર, મજીઠ, સાવરીના
કાંટા, મસુરનો લોટ, અતિવિષ, સફેદ અંદન; સર્વેને ગાયના દુધમાં
ખલીને સાત દિવસ લેપ કરવાથી સુંદર કાંઠી થશે.

મોહુ ઊપર જીવાનીના ખીલ થાય તેના ઊપાય.

ઈંગુદ્યાઃ ફલ મજ્જકો જલયુતો લેપા ન્મુલે કાંતિદો રાધાગ્રા

ધનિકા નિહંતિ પિટિકા સ્તારૂપ્યજા લેપનાત્ ॥ હાર્ય રક્ત મરુ
ષિકા રુજિહિતો મૂત્રેણ લેપો થવા પિપ્પ્યા કસ્ય પુરાતન સ્ય શકતઃ
પાદા યુધસ્ય ધ્રૂવમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

૧ હ'ગોળી ઝાડનાં ફળનો મગજ થિતળ પાણીમાં ધસીને લેપ કરવો.
૨ લોધર, ઘોડાવજ, ધાણા; ત્રણેને પાણીમાં વાટી લેપકરવાથી દુરથાય.
૩ તે જગાએ અકેક જળો લગાડી લોહી કહડાવવું. ૪ તલની જુની
ખોળ ગાથના મુત્રમાં ધસીને લેપકરવો. ૫ મરઘાની હધારનો લેપકરવો.

સોઝાનો ઊપાય.

તૈલં શોક મપાર મપ્ય પહરે દૃશ્વીક રાસ્તા મહા મૈષજ્યા મર શૂષ્ક
મૂલકયુતં બ્રાહ્મી રસે સાધિતમ્ ॥ તદ્વ દ્વિશ્વ કિરાત તિક્તા મથવા
પાઠા નિશા ધાવની મુસ્તા જીરક પંચકોલ કરજઃ સંમિશ્ર મુળ્લાં
બુનાઃ ॥ ૨૦૨ ॥

દૃશ્વીક એટલે સફેદ વસુ, રાસના, સુંઠ, દેવદાર, કુમળા મુળાની
કાચરી; એટલા ઓપડોની ચટણીકરી, તેથી આઠઘણ્ય આલિનો
રસ, તેથી ચોમણું પાણી અને ચટણીના વજને તલનું તેલ મેળવી
ઉઠાવવું, સર્વે પાણી બળતાં ફક્ત તેજ આઠી રહેવાથી ગાળી લેવું.
તેમાંનું તેલ શરીરે મરદન કરેથી સોઝા ઉતરે. સુંઠ, કરીઆવું, કકું,
ત્રણેનું ચુરણ ગર્ભ પાણીમાં પીવું. પહાડમુળ, હળદ, રિંગણીમુળ,
નાગરમોથ, જીરું, પીપર, પીપળીમુળ, ચવક, ચિત્રક. સુંઠ; એટલાનું
ચુરણ ગર્ભ પાણીમાં ડોહી પીધાથી સોઝા ઉતરે.

(૭૮)

મસ્તકશુળા અથવા કાંતના રોગ ઊપર.

લેપ: પાઠા પટો લૌષધ રુબુક જટા શિમ્બુદ દુધ કુષ્ઠૈ ધાન્યા
મ્લેન પ્રપિઠૈ: પ્રશમયતિ મહા મૂર્દ્ધ રોગાન શેષાના॥ પત્રં પક્કં ઘૃતાક્તં
રવિભવ મનલે તાપિતં પોઢયે તત્તોયં કર્ણે નિષિક્તં દલયતિ સકલં
કર્ણ શૂલં સમૂલમ્ : ॥ ૨૦૩ ॥

પહાડમુળ, કડવું પંડોળું, મુંડ, એરંડમુળ, શેકરાની છાલ, તર-
વડના ખીજ, કોશ્ક; એટલા ઓપડોની અટણી કાંજીમાં વાટીને મ-
સ્તકે લેપ કરવાથી સંપૂર્ણ મસ્તકશુળ રોગ દુર થાય.

આંકડાના પાંદેના પાંત્રાને ધી લગાડી અગ્નિ ઉપર શેકી હાથે
મસળી તેનો રસ કાનમાં નાખવાથી કાનનો શુળ તરત દુર થાય.

વાયુના રોગો ઊપર.

ઘૃત તોક્ષ્ણ યુત: સૂરસા સ્વરસો લઘુરાજ મૃગાંક્રુક ઇતિ પ્રથિત: ॥
અપહંસ્ય નિલા ન્સવલ્ય ન્વહલા નિજ મક્ત મલાનિવ ચક્રધર: ॥ ૨૦૪ ॥

તુળસીના પાંત્રાનો રસ, ધી અને મરીનું ચુરણ મેળવી પીવું તેને
(લઘુરાજ મૃગાંક્રુક) કેહેછે. જેમ વિષયું પોતાના ભગતોનું પાપ
નિવારણ કરેછે તેમ શક્ત વાયુનો નાશ ઉપલું ઓપડ કરેછે.

ખીજે ઊપાય.

ચૂર્ણા: કષાયા ગુટિકા ઘૃતાનિ તૈલાનિ માગ્યેન વિયોજિતાનિ ॥
વિલાસિનાં વાત વિનાશનાય વિલાસિનીનાં પરિરંભણાનિ: ॥ ૨૦૫ ॥

(૭૬)

ચુરણ, ઉકાળો, ગોળી, ઘી, તેજાદિક પાક રૂપી દેવો એ હગવ્યાથી વાયુનો નાશ થાયછે. તેમજ વિળાસી પુરુષને વિળાસીની સ્ત્રિઓ સાથે મળ પુરુષકે કુશલી કરેથી વાયુ રોગ જાયછે.

પિત્તના રોગો ૭૫૨.

અમૃત મમૃત જં સિતા સમેતં ગુણવાતિ પિત્ત મપાકરોતિ સદ્ય ॥
તરૂણ ઈવ નિતંત્રિની નિતંત્રાંબર મતનુજ્વર જર્જરી કૃતાંગઃ ॥ ૨૦૬ ॥

ગરોળના અંગરસમાં ખડીશાકરનું ચુરણ અથવા ઘીમાં ખડીશાકરનું ચુરણ મેળવીને આટવાથી તરત પિત્તના રોગ દુરથાય.

કફના રોગો ૭૫૨.

માણં સિળી લોઅણ ચંદ્ર લચ્છી થૂલત્થળી શ્રોણિ તટામીલાભે ॥
કફ પ્રકોપસ્ય શમાય યોગ્યો યોગો યથા તેન તથા ન્યયોગા ॥ ૨૦૭ ॥

કફા દ્રુવતિ મોમીરૂ છિન્ના કાથો મધૂદરઃ ॥

અસ્યાર્થો લભતે નૈવ તન્વાંગિ તવ મધ્યવત્ઃ ॥ ૨૦૮ ॥

આ તન્વાંગિ—કફનો નાશ કરવાને એક ઉપાય તને કહું છું.
ગરોળના ઉકાળામાં મધ મેળવી પીધાથી કફનો નાશ થાયછે.

નપુસ્કને કામ ૭૫૩વનાર ૭૫૫.

તાંબૂલં મધુ કુસૂમ સ્રજો વિચિત્રાઃ કાંતારં સુત રૂવનં વિલાસ-
વયઃ ॥ ગીતાનિ શ્રવણ સુખાનિ મિષ્ટમન્નં ક્ષીત્રા નામપિ જનયંતિ
પંચ વાણમ્ : ॥ ૨૦૯ ॥

પાન સોપારી એલચી લવંગાદીકના ખીડા ખ્યારી મિત્રના હાથના ખાવા — આસવના એાષડા પીવા. સુગંધી ભરેલી જાણસોનો વાસલેયો. આગ ખગીઆમાં ફરવું. ખ્યારી અને રૂપાળી ઐરી સથે સંભાષણનો વિનોદ કરવો. મનોહર ગાયેન સાંભળવું. પુષ્ટીકારક મિટાન ખાવું પુરૂષાર્થ આવે તેવા ઉપાય કરવાથી નપુસકને કામવ્યાપેછે, ભારે અતરાપુને કામ વ્યાપે તેમાં નવાઈ થું ?

પુરૂષાર્થ વધવાનો ઊપાય.

સાહિતે ઘૃતેન મધુના મધુકે પરિ સેવિતે પિંબતિ યોનુપયઃ ॥ નવ સૂત્રુવાં સૂત્રકર સતતં બહુ વીજપૂર સાહિતો ભવાતિઃ ॥ ૨૧૦ ॥

જેઠીમધના ચુરણમાં ધી, મધ; મેળવી સાત દિવસ ચાટવું. તે ઉપર ગાયનું દુધ પીધાથી ધાતુનો વધારો થઇ બંધાયછે. ઘરડા પુરૂષે તેમ કીધાથી અનેક ઐરી ભાગવવા સમર્થછે.

ઘરડાને જીવાન બનવાનો ઊપાય.

મધુ યષ્ટિ કળા તુગા વરાવર ચૂર્ણ સિતયા સમન્વિતમ્ ॥ વલિતં પલિતં વિનાશયેન્માતે વીર્યા યુરકાર્ક્ય કારણમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

જેઠીમધ, પીપર, વંશલોચન, ભાયકોહલું; એ સર્વેનું ચુરણ ખીડી શાકર સાથે ખાધાથી ઘડપણ જઇ જીવાન બને.

ખીંજે ઊપાય.

અમૃતા મલકી ત્રિકંટકાનાં હવિષા શર્કરયાને ષેવળેન ॥ અજરા અમરા અપાર વીર્યા અલિ કેશા અદિતેઃ સૂતાઅ મૂવનૂઃ ૨૧૨ ॥

(૮૧)

ગગેળનો સત્વ, આંનળા, ગોખર; એ ત્રણેનું ચુરણ ધી અને
ખડીશાકરમાં કાલવીને આટવાથી ઘડપણ દુઃખ, બાળુની અપાર
વૃદ્ધી થાય; અને સરેદ વાળ યએલા કાળા થાય.

મરદાર્ઠ માટે ઊપાય.

ઝઞ્ઞાટા મર્કટા ગોક્ષુરૈ શ્વર્ણિતૈઃ ગર્કરા દુગ્ધ સંશ્રિતૈઃ પાચિતૈઃ॥
સેવિતૈર્વાર્ધકે માનવો માનિનીમાન મુચ્છે દ્રવ્યે ત્લિ પુનર્યૌવને॥૨૧૩॥

સરેદ ચણોટી, કપચળીજ, સરાચ; ત્રણેનું ચુરણ દુધ શાકરમાં
ઊકાળી ઘડા પુરવે હમેશા પીધાથી ખેડીના ધમની શાંતિ થાય; ત્યારે
જીવાને પીધાથી કેમ ન થાય.

જંજો સરશ ઊપાય.

મુક્તોઞ્ઞટાં ક્ષીરયુતાં વિલાસી મુંક્તે શતં સુંદરિ સંદરીણામ્ ॥
ત્વંતા વેદકા સિમયાતુ સાદ્ય મુક્તારતો પશ્ય કુતૂ હલંમેઃ॥ ૨૧૪ ॥

ઓ સુંદરી—સરેદ ચણોટીનું ચુરણ ગાયના દુધમાં હમેશા પીધાથી
એકસો ખેડીની શાંતી કરવા જોટલી સામર્થ્ય આવે.

તિજો ઊપાય.

ચૂર્ણ ઘટ ક્ષોદ્ર યુતં રસૈ સ્વૈર્વે ભાવિતાયા બહુધા વિદાર્યાઃ ॥
નિષે વ્યમાણોનું દિનં વિલાસી દશાંગ નાભિઃ સહરં રીતિઃ॥૨૧૫॥

મુક્રા ભાવકાલોલાના ચુરણ ને લોલા ભાવકાલોલાના રસના
૨૧ પુટ આવી દરેક વખતે મુક્રવર્ણ, તેમાંનું ચુરણ ધી અને મધમાં
મેળવી દરરાજ પુરવે આટવાથી દશ ખેડી ભાગવવાની સામર્થ્ય થાય.

અતિ ઘડાને મરદાર્ઠ ઊપર.

સહિતં ઘૃત દુગ્ધાભ્યાં વિદારી પ્રભવં રજઃ॥

ऊदुंबर मितं भुक्त्वा वृद्धोऽपि तरुणायतेः ॥ २१६ ॥

ભાગ્ય ક્રોડિજાનું ચુરણ અને ધી એક તોણા દુધમાં ડોકી
વૃદ્ધ પુરૂષે હમેશા પીધાથી વિશે વરચના જુવાન અને.

ધાતુ વધારનાર.

સૌભાગ્ય પુષ્ટિબલ શૂક્ર વિવર્ધનાનિ કિં સંતિનો ભુવિ વહનિ
રસાયનાતિ ॥ કેદર્પ વર્ધન કરાત્તુ સિતાજ્ય યુક્તા દુग्ધા દૃતે મમન
કોપિ મતઃ પ્રયોગઃ ॥ ૨૧૭ ॥

આ સોભાગ્યવતી—અળ, પુષ્ટિ, શુદ્ધધાતુને વધારનાર રસાયણ
ખુલ્યાદિ પૃથિય ઉપર અનેક વસ્તુઓ; પાણુ કામાતુરને અળ આપનાર
અડીચાકર, ધી, અને દુધ ત્રણે મળ્યા એવો ખીજો ઉપાય નથી.

રસાયણના આપણે નિચે લખેલાં, પણ રોગીએ કાષ્ટાદીક ઉપાય
કરીચુકા પછી લાંબા દિવસ સુધી પરોડેજ રાખી ચક્રાય તો સાન-
ચેતીથી રસાયણનો ઉપાય કરવો, એવો અંથ કરતાનો વીચારજ.

રસાયણ.

अधुना ब्रू महे सद्यश्चमत्कार करान् रसान् ॥

यतोन नीरमा भाति कावता कुल कामिनीः ॥ २१८ ॥

તરત અમઝાર ખતાવનારા અને અનુભવ મેળવેલા જે રસાય-
ણની માંત્રા તને કહું છઉં, જેથી મહારા શ્લોકોને સોભા મળશે.

તત્કાલર ઉપર વિશ્વતાપ હરણ.

पथ्या कणार्क विषातिं दुकदंति बीज तित्ता त्रिवृद्रस बलीन्
सदृशान विमर्द्य ॥ धूर्त्वा बुना सकल वास रमेव सूतः स्याद्विश्व

તાપ હરણો મિ નવજ્વરઘ્નઃ॥ વલ્લયુગ્મં મજ્જેદસ્ય શૃંગવેર રસા ન્વિતમ્॥
મુદ્રયુષા ન્વિતો મક્તો મોજનાય પ્રશસ્યતેઃ ॥ ૨૧૯ ॥

હરડો, પીપર. તાંબાની બરમ, ઝેરકચુરાના પીંજ, જોખાળા, કડું, તેડ, સોધેલો પારો, શુદ્ધકરણો ગંધક, સર્વ સરખા વજન લેવા. પ્રથમ પારો અને ગંધક ખલાને કળવી કરી આક્રીના ઓપડો વચ્ચેનાળ મેળવવા અને ધતુરાના રસમાં એક દિવસ ખલી ખંપે વાત્રની ગોળી આંધવી. તેમાંથી અઢેક આઘના રસમાં ડોહીને પીત્રાથી ઉપલો તાવ જાય; તેજીપર આફેજા મગ ને ખાત આવે.

એકાદિક ઈજ્જર ઊપર શીતારી.

શૂલ્કં ગંધક ટંકળૌ ગચ્છ ગતં તુલ્યં રસં સ્વર્પરં તાલં તુલ્ય મિદં
વિમર્દ્ય ગૃટિકા માત્રં સુષ્કળા રસૌઃ ॥ સૂતઃસ્વા ત્રિપુરા રિણા વિર-
ચિતઃ શીતારિ રિથં સ્મૃતે ગુંજા જાજિ સિતા યુતઃ પ્રશમયે દેકા
હિકા દીન્ જ્વરાન્ઃ ॥ ૨૨૦ ॥

તાંબાની બરમ, ગંધક, ટંકળુપાર કુલવેલો, વચનાગ, મોરચુધુ, પારાની બરમ, આપરીયો, હરતાળ બરમ; સર્વે શુદ્ધ કરેલા લઈ તેને કારેલાના પાંત્રાના રસમાં એક કજાક ખલાને ચણેલી જોટલી ગોળી આંધવી. તેમાંથી અઢેક ગોળી છૂંચ અને અડીશાકર સાથે આંધાથી ઉપલો તાવ જાય. એમાંત્રાનું નામ શીતારીમહાદેવે રાખેલું છે.

સંગ્રહણી, તાવ, અતિસાર, અગ્નિમાંંધ

ઈત્યાદિક ઊપર કનકસુંદર.

મરિચ ચાલિ હિંગુલૈ ગૈરલ પિપ્પલિ ટંકળૌઃ સુવર્ણ મવ વ્રીજકૈઃ
સમલ વૈદિના દ્વીવધિ ॥ જયા જલ વિમર્દિતૈઃ કનક સુંદરઃ સુંદરિ
સ્મૃતો ગ્રહણિકા જ્વરાતિ સ્મૃતિ વન્દિમાંંદ્યાપહઃ ॥ ૨૨૧ ॥

મગી, ગંધક, હિંગળો, વચનાગ, પીપર, ટંકણુઆર, ધંતુરાના
ખીજ; સર્વે એપડો સોધી ઝીણા ખલીને ભાંગના ઊઘાળાના સાત
પુટ આપી ચણેછી જેટલી ગાળીએ આંધરી તેમાંથી રોગનો નેર
અને શક્તિ પ્રમાણે એક એ ગાળી નિચે લખેલા અનુપાને આપી.

સંચાહણી, ક્ષય, અતિસાર, તાવ, ત્રિરોગ, પાંડુરોગ, દુધ,
અને માછલી તથા જાંબુ અને દુધ આધારી ઝેરીરોગ
અથવા અમ્લપિત્ત, હરશ, અગ્નિમાઘ
ઈત્યાદિક રોગો ઉપર પંચામૃત પર્પટી.

લોહા શ્વાર્ક રસં સમં દ્વિગુણિતં ગંધં પચેત્કોલિકા કાષ્ઠા ગ્ની
મૃદુલે નિધાય સકલં લોહસ્ય પાત્રે ભિષકુઃ ॥ સર્વં ગોમય મંડલે
વિનિહિતે રંભાદલે વિન્યસેત્ તસ્યોર્ધ્વં કદલી દલં દ્રુત તરં વૈદ્યે શ્વરો
વિન્યસેત્ ॥ સ્યા ત્વંચામૃત પર્પટી ગ્રહણિકા યશ્મા તિસાર જ્વર
સ્ત્રીરૂક્ પાંડુ ગરામ્લ પિત્ત ગુદજ ક્ષુન્માંશ્વ વિધ્વંસિનીઃ ॥ ગ્રહણ્યા
મનુપાનંતુ હિંગુ સૈંધવ જૈરકં ॥ જૈરક પાંડુ ગરયો રિત રેષુ
સ્વયુક્તિઃ ॥ ૨૨૨ ॥

લોહભસ્મ, અશ્વખભસ્મ, તાંબાની ભસ્મ, પારાની ભસ્મ, અકેક
તોલો; સુદકરેલો ગંધક આઠ તોલા મેળવી સારીરીતે ખત્તવું. તેપછી
સર્વેને લોહાની ટંકણામાં નાખી ચુગે મુકવું અને ખોરડીના લાકડાનો
ધોમો અગ્નિ કરવો. તેના રસ થાય એટલે ગાયનું છાણ ભાંય ઉપર
પાંચરી તેમાં કેળવું પાંચ મુકી આડોપાડી ઉપર આપડ તેમાં નાખી
ઠંડું પડ્યાથી વડી જેટલી ગાળી આંધરી. તેને પંચામૃતપર્પટી કહેછે.
સંચાહણી ઉપર હિંગ, સિંધાલુ અને જીર સાથે, પાંડુ અને ઝેરી
રોગ ઉપર જીરસાથે, મીઠા રોગોમાટે નિચે લખેલી રીતે ખવાડવું.

વાયુ, શુભ, અગ્નિમાત્ર ઊપર આલિય વટીકા.

વચ્ચા વિશ્વા જીરોષણ ગરલ બાહ્લીક દહન ત્વચાં કાર્યા વૈદ્યે
શ્વળક તુલિતા માર્ક વરસેઃ ॥ યથા માનો સ્તેજ સ્તિમિર નિકરં
કામિનિ તથા હરંચેતાઃ શૂલન્ય નિલ મનલગલાને પિચઃ ॥૨૨૩॥

ધોડાવજ, સુંઠ, જીરું, મરી, વચનાગ, હીંગ, ચીત્રક, તજ;
એટલા આપડોનું ચુરણ વચ્ચગાળ કરી બાંગરાના રસમાં ખલી
ચણેડી જેટલી ગોળી બાંધી આદાના રસમાં અંકેક બમે આધાથી
જેમ સુર્યના કીરણે આંધાર દુર થાય તેમ રોગ બાય.

પરમે દુર થવા, ધાતુ બાંધાવા અને મરદાઈ
માટે વિળાસિની વટલબ.

મમાન ભાગે વલિ શૂલિ વીજે તયોઃ સમાનં કનકસ્ય વીજમ્ ॥
ધતૂર તૈલેન વિમર્દ્ય સમ્યક્ વિલાસિની વલ્લભ નામ ધેયઃ ॥ સૂતો
ભવે દ્વલ્લયુગ પ્રમાણઃ સિતા યુતો મેહ સમૂહ હારી ॥ વીર્યસ્ય વંધં
કુરૂતે નરાણાં નિહંતિ દર્પેચ સૂલોચનાનાં : ॥૨૨૪॥

ધાતુરાના બીજને તેજમાં સારીશીતે ખલી તેના વજને ગંધક,
અને પારે સુદ્ધ મેળવી કરી ખલીને બમે વાલની ગોળી બાંધવી
તે દરોજ અંકેક સાંઝના ખડીશાકર સાથે આધાથી પરમે દુરથલ,
ધાતુ બધા અને બેશીઓના ગવ હરે.

રસાયણ ઈત્યાદીક આપડો ખાવાને અનુપાનો.

શૂલે હિંગ ધૃતા નિવતં મધુ યુતા કૃષ્ણા પુરાણ જ્વરે વાતે
સાઝ્ય રસોનકઃ શ્વસનકે ક્ષૌદ્રાનિવતં ત્ર્યૂષણં ॥ શીતેવ્યા લલતા દલં
સમરિચં મેહે વરાસો પલા દાષાણાં ત્રિતયે નુપાન મુચિતં સક્ષૌદ્ર
માર્દો દકમ્ : ॥ ૨૨૫ ॥

શાળ રોગો ઉપર—હિંગ અથવાં ધીમાં; જીર્ણ તાવ ઉપર મધ પીપરમાં; વાલુ રોગો ઉપર ધી અને લશણમાં; દમ અને હાડકા તથા ઘાસ ઉપર મધ. સૂક, ગરી, પીપરના ચુરણમાં; શીતવળતા હોય તો નાગરવેલી પાન અથવા મરીમાં; પરમા ઉપર હરડા બેહડા અને આમળા અથવા ખડીયાદર સાથે; વાલુ, પિત્ત અને કફ ઉપર આદાનો રસ અને મધમાં ઓપડો ખવાડવાં.

ખીન્ન અનુપાનો.

ધન પર્પટકં જ્વરે ગ્રહણ્યાં મથિતં હેમવિષે વમીષુ લાજાઃ ॥ કુટ
જોતિ સૃતૌ વૃષોસ્ત્ર પિત્તે ગુદકીલે ધ્વનલઃ કૃમૌ કૃમિદમ્ ॥૨૨૬॥

નાગરમાય અથવા પિત્તપાપડો તાવના ઓપડ સાથે અનુપાનોમાં શ્રેષ્ઠ. સંચહણીના ઝાડ ઉપર દણીનો મઠડો અથવા છાસ સાથે. ઝેર ઉપર સોનાના વર્ક સાથે. ઉલટી ઉપર ભાતળી ધાણી સાથે. અતિસાર ઉપર કુડાના ખીજ, છાલ, મુળના ઉકાળા સાથે. રક્ત પિત્તના લોહી ઝાડ કે ઉલટી ઉપર આડુશના પાંત્રાના રસ સાથે. હરથ ઉપર ભીત્રામાં સાથે. કર્મના જીવડાના રોગ ઉપર વાવડીંગનો ઉકાળો કે ચુરણ સાથે ઓપડ ખવાડવું.

સર્વે રોગ ઉપર સાધારણ ઉપાય.

નારાયણં ભજતરે જઠરેણ યુક્તા નારાયણં ભજતરે પવનેન યુક્તાઃ ॥
નારાયણં ભજતરે ભવમીતિ મૌતા નારાયણા ત્પરતરં નહિ કિંચિદ-
સ્તિઃ ॥ ૨૨૭ ॥

પેટના દુઃખથી પીડાયેલા રોગીઓ, તમે નારાયણ ચુરણ ખાવ. વાયુના રોગે પીડાયેલા લોકો તમે નારાયણ તેલનું સેવન કરા. સંસારી દુઃખી ગ્રહસ્થો તમે વડગુણેશ્વરસંપન્ન ભગવન્નારાયણનું ભજન કરો; સંસાર સમુદ્ર તરવાનો ઉપાય દયાળુ ઈશ્વર શિવાય ખીજો નથી.

सर्वे दुष्ट रोगो उपर नारायणं युज्यते.

चित्रकस्त्रिकला व्योषं जीरकं हपुषा वचा ॥ यवानी पिप्पली
मूलं शत पुष्पाज गंधिकाः ॥ अजमोदा सठी धान्यं विडंगं स्थूल
जीरकम् ॥ हेमावहा पौष्कर मूलं क्षारौ लवण पंचकम् ॥ कुष्ठं चेति
समांशानि विशाला श्यादद्विभागिकाः ॥ त्रिवृत्रिभाग विज्ञेया दंत्या
भाग त्रयं भवेत् चतुर्भागा सोतला स्यात्सर्वाण्येकत्र चूर्णयेत् ॥
पाचन स्नेह नादौश्च स्निग्ध कोष्ठस्य रोगिणः ॥ दद्याच्चूर्णं विरकाय
सर्व रोग प्रणाशनम् ॥ हृद्रोगे पांडु रोगेच कासे श्वासे भगंदरेः ॥
मंदे ग्नौच ज्वरे कुष्ठे ग्रहण्यांच गल ग्रहे ॥ दद्याद्दुक्तानुपानेन तथा
ध्माने सुरादिभिः ॥ गुल्मे बदर नीरेण विट्भगे दाघे मस्तुना ॥
ऊष्णांशु भिरजीर्णेच वृक्षाम्लैः परिकर्तितुः ॥ ऊष्ठी दुग्धे नोदरेषु तथा
तक्रेण वागवाम् ॥ प्रसन्नया वातरोगे दाडिमां भोभिः शीतिः ॥ द्विविधेच
विषे दद्यात् घृतेन विष नाशनम् ॥ चूर्णं नारायणं नाम दुष्ट रोग
गणा पहम् : ॥ २२८ ॥

अत्रिकमुण, हरडे, मेहडा, आंगणा, मुंड, मरी, पीपर, जूरे, शेरशा,
बोडावज, मोडी अजमो, पीपलीमुण, वरी आणी, रानी तुणसी, अ-
जमो, अशिरा, धाला, वावडी ग, काणीजरी, ओक, उपलेट, साजुआर,
जवआर, सिंधागुल, संयण, पीडआर, समुद्र मीठुं, आंगडआर,
डोड; आंगनतिस ओषडोमां अत्रिकमुण मेतोला, आश्रीना अडेक
तोला लेपां; तथा कडा हांदावलीना इण, नीशेतार अने सुद्ध करेला
नेपाणा त्रलु त्रलु तोला; पीपर, ओशारा युवरना मुण के पांत्रा अयार
तोला. सर्वे ओषडोनुं सुरल करी ले रोगीना डोडो सुहदाणो नहोय
तेने दाण थवा माटे आबु लेथी सर्वे रोग हर थाय. ६ द्रोग, पांडु-

રોગ, દમ, શ્વાસ, આંસી, બગંદર, અગ્નિમાંથીને લખેલા અનુપાનો સાથે ખાવું. પેટ કુગવાથી દારમાં, ચડતા ગોળાના ગુદમ રોગને ખોરડીના ઉકાળામાં, કોઠાની કપ્પણ્યત વાળાને દહીના પાણીમાં, અજીરણ રોગીને ગર્ભ પાણીમાં, યુદ્ધના દુઃખાવા ઉપર આમલીની છાળના ઉકાળામાં, પેટના ઉદરરોગીને ઊંઠણીના દુધ અથવા ગાયના દુધની જાસમાં, વાયુ રોગીને તાડીની આડીમાં, હરથના રોગીને ઘાડમના રસમાં ડોહીને પીવું. તેથી સર્વે દુષ્ટ રોગ દુરથાયછે. અથવા એ ચુરણ ધીમાં ચાટવાથી સ્થાપર કે જગમ જેર દુર થાયછે.

વાયુના સર્વે દુષ્ટ રોગો ઉપર નારાયણ તેલ.

અશ્વ ગંધા બલા ચિલ્વ પાટલા વૃહતી દ્વયં ॥ શ્વદંષ્ટ્રાતિવલા નિંવઃ સ્યોનાકશ્વ પુનર્નવાઃ ॥ પ્રસારિણી ચામ્રિમથઃ કુર્યા દ્રશ પલં પૃથક્ ॥ ચતુ દ્રોણે જલે પક્ત્વા પાદશોષં શૃતં નયેતઃ ॥ તૈલા ઢકોન સંયોજ્ય શતાવર્યા રસાઢકં ॥ ક્ષિપે તત્રચ ગોક્ષીરં તૈલા તસ્મા ચ્ચતુર્ગુણં ॥ શનૈ વિંપાચયે દેભિઃ કલ્કૈ દ્વિપાલિકૈઃ પૃથક્ ॥ કુષ્ઠૈલા ચંદનં મૂર્વા વચ્ચા માંસોસ સૈંધવૈઃ ॥ અશ્વ ગંધા બલા રાસ્ના શત પુષ્પેદ્ર દારુભિઃ ॥ પર્ણી ચતુષ્પથેનૈવ તગરે ણવ સાધયેત્ ॥ તત્તૈલં નાવને મ્યંગે પાને વસ્તીચ યોજયેત્ ॥ પક્ષાઘાતં હનુસ્તંભ મન્યાસ્તંભ ગલગ્રહં ॥ ચલ્લત્વં વધિરત્વંચ ગાતિ મંગં કાટિ ગ્રહં ॥ ગાત્ર શોષે દ્વિય ધ્વંસે અમૃક્ શુક્રે ક્ષયે જ્વરેઃ ॥ અંત્રવૃદ્ધિ કુરંડંચ દંતરોગં શિરો ગ્રહં ॥ પાર્શ્વ શૂલંચ પાંગુલ્યં બુદ્ધિ હાનિચ ગૃધ્રસીઃ ॥ અન્યાંશ્વ વિષામાન્ વાતાન્ જયે ત્સર્વાંગ સંસ્ત્રવાન્ ॥ અસ્ય પ્રમા વાદ્વંધ્યાપિ નારી પુત્રં પ્રસૂયતેઃ ॥ મર્ચ્યો ગજોત્વા તુરગ સ્તૈલામ્યંગાત્ સુલી ભવત્ ॥ યથા નારાયણો દેવો દુષ્ટ દૈત્ય વિનાશનઃ ॥ તથૈવં વાત રોગાણાં નાશનં તૈલ મુત્તમમ્ ॥ ૨૨૯ ॥

(૮૬)

આસન, ચિકણામુળ, બિઝફળ, પહાડમુળ શિંગણીમુળ, મોત-
શિંગણી, ગોખરં, અગિખળ, કડવો લિખડો, ટેકું, પુનર્નવા, આંદ-
વેલ. એરણુમુળ; એ તેર આંધડો ચાલીસ ચાલીસ તોલા કૂટીને
૪૦૬૬ તોલા પાણીમાં નાખી ઉકાળવા. પાણી બળતા એથે હિસ્સે
ખાકી રહેવાથી ગાળીલેવું. તેમાં તલનું તેલ ૨૫૬ તોલા, શતાવરીનો
અંગરસ ૨૫૬ તોલા; ગાયનું દુધ ૧૦૨૪ તોલા; ઝાઠ, એલચી,
સફેદ સુખડ, તજ, ઘોડાતજ, જટામાસી. સિંધાણુ, આસન,
ચિકણામુળ; રાસ્ના, વરિયાળી, દેવદાર, ગનીગાંનો, રાનીબાલ,
રાની મગ, રાનીઅડદ. તગર; એ સત્તર આંપડોની ચટણી આઠ
આઠ તોલા મેળવી સર્વેને હલકા અગિએ ફરી ઉકાળવું. પાણી બ-
ળતાં પાક સિદ્ધ થયાથી તેલ ગાળી લેવું. આંધડને તેલ વતગી
રહે તો તવું પાણી ખીચું નાખી ફરી ઉકાળવું. જ્યારે તેલ પાણી
સાથે બળે એટલે પાણી ફઠાડી ફરી ઉકાળવું. કકત તેલ ગ્રહવાથી
ઉપજા તેલમાં મેળવવું. તેને નાગયાણુ તેલ કેલેછે. એ તેલ નાકમાં
નાખવા, શરીરે મરદન કરવા, પીવા, ઝાડાની જગાએ પિચકારી
મારવાને ઉપયોગ પડેછે. અરધું શરીર લુલું પડવા ઉપર, દાદોનું
થુડીયું કે જડખું વાંકું થવાનો વાયુ. ગરદન અટકવાનો, ગળાનો
વાક, કંબરથી પગ લુલું પડવાનો, આંખાં શરીરે બેહર કે
સૂન્ય થવા ઉપર, ગતી બંગ થવાનો, ખૂંદો થવાનો, હાથ
પગો, આંખ કાતાદિક ઇંદ્રીયો શોષાત્ત જવાનો અથવા નુકશાન
થવાઉપર, લોહિવિકાર, ધાતુદોષ, તાવ, ક્ષયરોગ, વધરાણ, દાંતોના
રોગ, મસ્તક શુળ, પાંસળાનો શુળ, પગે પાંગળા થવાનો, બુદ્ધિ ભ્રમ
થવાનો, વિષમતાયુ, આંખા શરીરમાં નહાના મોહટા દુષ્ટ વાયુ
કોપે વેદના શુળો ઇલાદિક માટે ઉપયોગ કીધાથી કાયદો થાય. જ.
વાંઝણી બૈરીને એ તેલના પ્રતાપે છોકરાં થાય, ઝાગીને શરીરે સૂન્ય
થાય. તે વિધિ દૃષ્ટાંત જેમ નાગયાણુ દેવે દુષ્ટ અશુરોનો નાશકાર્યો
તેમજ સર્વે વાયુનો નાશ ઉપલુ તેજ કરેછે.

સમાપ્ત.

શ્લોક.	પૃષ્ઠ.	શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
૧ પ્રથમ શ્લોક મંગલાચરણ... ૧		૧ શબ્દ પરીક્ષા... .. ૧૨	
૨ એક ધડીમાં એકસો શ્લોક		૨ સ્પર્શ પરીક્ષા ૧૧	
૨ ચુંડી.....	૧૦	૩ પરંહુ રાખવાની જરૂર... .. ૧૧	
૩ દિવાદર અને સુવેદના પ્રતાપે	૧૧	૪ આરના યાત્રુ વિશે ૧૧	
વૈદજીવાણુ અથ રચ્યો... .. ૧૧		૫ વૈદ રોગીની તજવીજવિશે ૧૩	
૪ અથને દોષ મુકનારા વિશે... ૨	૧૩	૬ તાવની પરીક્ષા... .. ૧૧	
૫ ને પુરૂષો અંતકરણથી બેરી	૧૪	૭ તાવ પાછો થવાનો ઉપાય. ૧૪	
ઉપર ઓલી પડતા નથી.....	૧૫	૮ વાયુ, પિત્ત, કફના તાવઉપર ,,	
૬ ચરકાદીક રૂપીએ સર્વેની દયા	૧૬	૯ વાયુના તાવ ઉપર ૧૧	
ઉપજના વેદના અથ રચ્યો ,, ૧૭		૧૦ " " બીજો ઉપાય ૧૫	
૭ વૈદના લક્ષણવિશે ૩	૧૮	૧૧ વાયુ પિત્તના તાવ ઉપર... .. ૧૧	
૮ વૈદે રોગની પરીક્ષા કરવાવિશે ,, ૧૯		૧૨ પિત્તના તાવ ઉપર..... ૧૧	
૯ સુખ વૈદનુ ઓપડ નહી લેવું. ,, ૨૦		૧૩ " " બીજો ઉપાય ,,	
,, ઓપડો વાપરવા વિશે ૪	૨૧	૧૪ " " તિજો ઉપાય ૧૬	
,, ઓપડ આવાનો વખત ... ,, ૨૨		૧૫ " " ચોથો ઉપાય ,,	
,, ઓપડમાં ફેરફાર કરવાને પર ૩		૧૬ " " પાંચમો ઉપાય ,,	
,, ચુરણ દિકનું વજન ૬	૨૪	૧૭ " " છઠ્ઠો ઉપાય ૧૭	
,, ઉદાગા કવિયાદિક વિશે..... ૨૫		૧૮ " " સાતમો ઉપાય ,,	
,, સનેહપાક વિધી ૮	૨૬	૧૯ પિત્ત કફના તાવ ઉપર... .. ૧૧	
,, રશાયણ વિધો ૬	૨૭	૨૦ પિત્તના તાવમાં અતિ શરીર	
,, નાડી પરીક્ષા... .. ૧૦		અળતર ઉપર લેવ..... ૧૮	
,, પિશામની પરીક્ષા ૧૦	૨૮	,, " " બીજો લેવ... .. ૧૧	
,, આડાની પરીક્ષા... .. ૧૧	૨૯	,, " " તિજો લેવ અને જળક્રિડા ,,	
,, જીભની પરીક્ષા... .. ૩૦		કામાપુર તાવનો ઉપાય... ૧૯	
,, નેત્રની પરીક્ષા... .. ૩૧		,, " " બીજો ઉપાય ,,	
,, બેહરાની પરીક્ષા ૩૨		શરીર બળતરનો ઉપાય... .. ૧૧	

શ્લોક.	પૃષ્ઠ	શ્લોક.	પૃષ્ઠ
૩૩ ગુરુશો કે સંતાપનો ઉપાય ૨૦	૫૬	,, બીજો ઉપાય ૨૭	
૩૪ પ્રોહાત્રી બળતરનો ઉપાય ..	૫૭	સન્નિપાતનો, એકાંતરો,	
૩૫ થી ૩૬ પિત્ત કે કામજ્વર.. ..	,,	ત્રિજો અને ચોથીઓ તથા	
૩૭ આશક માશુકનો. ૨૧		હાડકગી તાવ ઉપર... .. ૨૮	
૩૮ વાયુપિત્તના તાવ ઉપર... ..	,,	૫૮ એકાંતર તાવ ઉપર... ..	,,
૩૯ દમ, સાંસ, આંસી સાથે		૫૯ ઉપલા તાવ ઉપર દુઃશ્વે.. ..	,,
કફના તાવ ઉપર... ..	,,	૬૦ બીજો જ્વરકરવાનો દુઃશ્વે ૨૯	
૪૦ દમ, તાવ, ભુખનાગળાઉપર ૨૨	૬૧	ત્રાયુવખતે અથવા ત્રિજો	
૪૧ તાવ અને આંસીઉપર... ..	,,	દિવસે આવતા તાવ ઉપર ..	,,
૪૨ આંસી, દમ, મુખરોગ, તા		૬૨ ચોથીયા તાવ ઉપર... ..	,,
વ, વાયુ અને કફરાગ, શુળ-	૬૩	,, બીજો ઉપાય ૩૦	
કમ, ગળાના રોગ ઉપર... ..	,,	૬૪ ,, ત્રિજો ઉપાય... ..	,,
૪૩ આંસી ઉપર... .. ૨૩	૬૫	,, ચોથો ઉપાય... ..	,,
૪૪ ,, બીજો ઉપાય ..	૬૬	ગ્રાહાડીઆ તાવ ઉપર... ૩૧	
૪૫ ,, ત્રિજો ઉપાય ..	૬૭	,, બીજો ઉપાય ..	,,
૪૬ થી ૪૭ સન્નિપાતનો તાવ,		૬૮ થી ૬૯ એકાંતર, બીજો,	
નાસુર, ઈલાદીક.	,,	ત્રિજો, ચોથીયા તાવ ઉપર ૩૨	
૪૮ બયકર સન્નિપાત, આંસી,		૭૦ શુષ્ક યુ વિષમજ્વર... ..	,,
દમ, શુભાવડીના રોગ... .. ૨૪	૭૧	એકાંતર, તીવ્ર, ચોથીયા	
૪૯ વાયુ, પિત્ત, કફનોસન્નિપાત,		તાવ ઉપર... ..	,,
તાવ, દમઉપર. ૨૫	૭૨	,, બીજો ઉપાય ૩૩	
૫૦ થી ૫૨ સન્નિપાત વિશે... ..	,,	૭૩ શુના વિષમજ્વર ઉપર... ..	,,
૫૩ કાન પાછળ ચતીગાંડો જો ૨૬	૭૪	,, બીજો ઉપાય ૩૪	
૫૪ આંસી શુળ, દમના હાડકગી	૭૫	,, ત્રિજો ઉપાય	,,
તાવ અને કૃમિ રોગ ઉપર ૨૭	૭૬	,, ચોથો ઉપાય... ..	,,
૫૫ કફસંહિત હાડકગી તાવઉપર ..	૭૭	,, પાંચમો ઉપાય... .. ૩૫	

શ્લોક.	પૃષ્ઠ	શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
૭૯ તાવઊપર ધુરીનાં ઊપાય ૩૫		તલખી, મુછાં ઊપર ૪૧	
૭૯ ગએલો તાવ પડેા આવે. ,,		૮૮ તાવ, શુળસાથે લોહીઝાડો,	
૮૦ વિષમજ્જર, ક્ષય, માયાં		ધત્વાદિ રાગો ઊપર ... .. ,,	
અને પાંચજાનો શુળ, અર-		૯૯ તૃષા, ખાંસી, દમ, તાવ,	
ચી, મુછાં, શેષ અને સાંધા		સોઝો, મુછાં, હેડકી, અખ	
નો ઉપચવાયુ..... ૦૦૦ ,,		દવેશ, ઉત્તરી, શુળરાગઊપર. ૪૨	
૮૧ આઠ પ્રકારના તાવ ઉપર. ૩૬		૧૦૦ થી ૧૦૧ જીનો અતિસાર,	
૮૨ " ખીન્નો ઉપાય ,,		લોહી સાથે ચપ્પ આમશુળ. ,,	
૮૩ રોગીએ ભોજન કરવાવિશે ૩૭		" સંઘ્રહણીનાઝાડાનીપરીક્ષા. ૪૩	
૮૪ તાવસાથે ઝાડા ઊપર..... ,,		૧૦૨ સંઘ્રહણીના ઝાડાઉપર... ,,	
૮૫ બળતર, શેષ, ઉત્તરી, ઝાડા		૧૦૩ હરથ, ઝાડા. ગોળા ઊપર ,,	
સાથે તાવ... .. ૦૦ ,,		૧૦૪ ઝાડાની મંદાગ્નિ, કલેબન-	
૮૬ થી ૮૭ તાવ, ઝાડા, ઉત્તરી,		નો, આમવાયુ ઝાડા ઉપર ,,	
ખાંસી, દમ, શુળરાગઊપર. ૩૮		૧૦૫ સંઘ્રહણી. અતિસારના	
૮૮ સોઝાસાથે તાવ અને ઝાડા. ,,		ભેદપ્રવાહિકાનો ઝાડો. લોહી	
૮૯ તાવ અને ઝાડા ઊપર... ૩૯		ઝાડો, પીડા, હરસ ઊપર... ૪૪	
૯૦ પિત્તનો તાવ. ઝાડા..... ,,		૧૦૬ શરીર પીણું થતાનો રોગ,	
૯૧ શબ્દ અતિસાર અને તાવ. ,,		તાવ, અતિસારના ઝાડા, અ-	
૯૨ તાવ સાથે અતિ બયંકર		ચી, કમળો, સંઘ્રહણીના	
ઝાડા ઊપર... .. ૦૦ ,,		ઝાડા, પેટમાં ચડતો ગોળો,	
૯૩ તાવ અને ઝાડા બંધ થઇ		પરમા ઊપર ... .. ૦૦ ,,	
જુખ ઊઘડવાને ૪૦		૧૦૭ થી ૧૦૮ પેટમાં ચડતો	
૯૪ તાવ અને લોહીઝાડા ઉપર ,,		ગોળો. ઝાડા, આમ વાયુ,	
૯૫ જીનો અતિસાર, તાવ ... ,,		હરથ ઊપર..... ૪૫	
૯૬ તાવસાથે લોહીઝાડા ઉપર. ૪૧		૧૦૯ ,, ખીન્નો ઉપાય... ,,	
૯૭ તાવ, લોહી ઝાડો, શેષ,		૧૧૦ કંકવાયુ કોપની સંઘ્રહણી ૪૬	

શ્લોક.	પૃષ્ઠ.શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
૧૧૧ શ્વપ્ત સંગ્રહણી ૪૬	૧૩૧	,, નયમો ઉપાય. ૫૩
૧૧૨ ઝાડા, પેટના રોગ, ગો- ૧૩૨	,, દસમો ઉપાય... ,,	
જાનો, હરશ, બુખ યેસી જ- ૧૩૩	,, અગ્ની આરમો ,,	
વાનો, ડાબા પડખાનારોગ ૪૭ ૧૩૪	,, આરમો ઉપાય ૫૪	
૧૧૩ લોહીઝાડો, આમ..... ,, ૧૩૫	,, તેરમો ઉપાય... ,,	
૧૧૪ આંસી, દમ ઉપર... .. ,, ૧૩૬	આમઆયુના ઝાડા તથા	
૧૧૫ ,, બીજો ઉપાય... ૪૮	શુળરોગ ઉપર ,,	
૧૧૬ ,, તિજો ઉપાય..... ,, ૧૩૭	,, બીજો ઉપાય. ૫૫	
૧૧૭ આંસી હરશ, તાવ, સળ- ૧૩૮	,, તિજો ઉપાય.. ,,	
કમ, ગોળો, ક્ષય ઉપર... .. ,, ૧૩૯	આંખના લોહી ધ્વ્યાદિક	
૧૧૮ આંસી, અને દમ ઉપર.. ૪૯	નિકાર ઉપર ,,	
૧૧૯ શ્વપ્ત દમ ઉપર..... ,, ૧૪૦	,, બીજો ઉપાય ૫૬	
૧૨૦ એકપહોરમાં આંસી બાંધ. ,, ૧૪૧	,, તિજો ઉપાય... ,,	
૧૨૧ સળકમ, આંખના રોગ, ૧૪૨	,, એથો ઉપાય.. ,,	
કાંતિનાશ, હઠઆનો રોગ, ૧૪૩	,, રાતઆંધળાનો ઉં ૫૭	
ઝાડા. બુખ યેસીજવાનો ૧૪૪	,, ડુલાં પડવાનો ઉં ,,	
રોગ, આંસી, દમઉપર... ૫૦	૧૪૫ આંખના સર્વે રોગ ઉપર ,,	
૧૨૨ ,, બીજો ઉપાય ... .. ,, ૧૪૬	કમળો અને પાંડુરોગ... ,,	
૧૨૩ આંસી દમ ઉપર..... ૫૧	૧૪૭ કમળાનો ઉપાય ૫૮	
૧૨૪ ,, બીજો ઉપાય.. ,, ૧૪૮	,, બીજો ઉપાય... ,,	
૧૨૫ ,, ત્રીજો ઉપાય.. ,, ૧૪૯	,, તિજો ઉપાય.... ,,	
૧૨૬ ,, એથો ઉપાય... ,, ૧૫૦	ઐરીને પિશાખની જગાએ	
૧૨૭ ,, પાંચમોઉપાય. ૫૨	થતા શુળ ઉપર ઉપાય..... ,,	
૧૨૮ ,, છઠ્ઠો ઉપાય... ,, ૧૫૧	,, બીજો ઉપાય.. ૫૯	
૧૨૯ ,, સાતમો ઉપાય ,, ૧૫૨	ઐરીનું દુધ બગડવાથી ઉં ,,	
૧૩૦ ,, આઠમોઉપાય. ૫૩	૧૫૩ ઐરીને પિશાખમાં જતી	

શ્લોક.	પૃષ્ઠ	૧૬૬	,,	ખીજો ઊપાય ૬૫
ધાત અથવા ધુપાણીના રોગ પ	૧૭૦	,,	તિજો ઊપાય...	,,
૧૫૪ ખીજો ઊપાય ૬૦	૧૭૧	શરીર સડાના મોટા વાત		
૧૫૫ તિજો ઊપાય..... ૫		પિત્ત રોગ ઊપર	,,	
૧૫૬ ઐડીને અટકાવ છુટવા	૧૭૨	,,	ખીજો ઊપાય...	૬૬
અને ગરબ પડવાનો ઉપાય.	૧૭૩	તૂષા, શ્વાપ અને ત્રણે		
૧૫૭ ઐડીને સેહિલાઈથી જાણવા		રોગની ઊલટી ઊપર.....	,,	
મોટે અને ગરબવાનને થતી	૧૭૪	મારચીના રોગ ઊપર.	૬૭	
ઉલટી બંધ થવાનો ઉપાય.	૬૧	૧૭૫ શરીર બગતરા ઊપર.....	,,	
૧૫૮ ગરબવાન, જાણેલી કે ખા	૧૭૬	અરજના કોડકાનો ઊપાય	,,	
ળકને લોહી પડતું હોય, તથા	૧૭૭	,,	ખીજો ઊપાય...	૬૮
આમાતીમારના ઝાડા કે ઊ	૧૭૮	હરશ, પાંડુરોગ, તાવ, શ		
લટી ઊપર	,,	રીંગ સડો, આંસી, દમ,		
૧૫૯ આળકને અતિશયના		ફેફસાના રોગ ઊપર ...	,,	
ઝાડા ઊપર	૬૨	૧૭૯ પગને ફેટો પડવા ઊપર.	,,	
૧૬૦ બળકને તાવ, ઝાડા, આ	૧૮૦	ગંડમાળાની ગાંઠોનો.	૬૯	
ફણ, આંસી. ઉલટી ઊપર	,,	૧૮૧ ગળાના સર્વે રોગો ઊપર	,,	
૧૬૧ ,, વધારે ઊપાયો	,,	૧૮૨ ,,	ખીજો ઊપાય	,,
૧૬૨ ક્ષયરોગ ઊપર.....	૬૩	૧૮૩ આમળપિત્ત ઊપર	,,	
૧૬૩ ,, ખીજો ઊપાય...	,,	૧૮૪ ફેફસે, હૃદયના રોગ, અ		
૧૬૪ નાશુર ધ્યાદિ વિધના		વાજાનો અટકાવ, ઝાડા પિ-		
રોગ ઊપર	,,	શાળનો અટકાવ, પેટકુળવા		
૧૬૫ જડા ગાણુમને ખાતળો		નો, હેડફી, ડચક્રીયા, વધ-		
કરવાનો ઊપાય.....	૬૪	રાળનો, હરશ, પેટ શુળનો,		
૧૬૬ કર્મના જીવડાનો રોગ	,,	ગોળાનો, ફેફસાનો, પીંડરોગ,		
૧૬૭ મોહોડું પાકવા ઊપર.....	,,	આંસી, દમ, બુખમસીજવા-		
૧૬૮ પરમા ઊપર.....	,,	નો, અરચી ઊપર.....	૭૦	

સ્થાનક.	પૃષ્ઠ.	સ્થાનક.	પૃષ્ઠ.
૧૮૫ ભુખ્ય ખેસીજવા ઊપર.	૭૧	૨૦૧ મોહ ઉપર જુવાનીના	
૧૮૬ ભુખ્ય ઉધડવા અને પેટના		ખીજ થાય તેના ઊપાય. ... ,	
વાગોળા ઊપર ... ,	૨૦૨	સોઝાનો ઊપાય ૭૭	
૧૮૭ , ખીજો ઊપાય..... ,	૨૦૩	મસ્તક શુળા અથવા કા-	
૧૮૮ પેટને કુગાસી, શુળ, ભુખ્ય		નના રોગ ઊપર..... ૭૮	
ઉધડવા, ચઢતા ગોળાઉપર ૭૨	૨૦૪	વાડુના રોગો ઊપર..... ,	
૧૮૯ અનેક ગુણુ અને મુખે	૨૦૫	" ખીજો ઊપાય. ,	
શ્ચીકારક ઊપાય-.... ,	૨૦૬	પિત્તના રોગે ઊપર..... ૭૯	
૧૯૦ નાસુર ઈત્યાદિ નિધના	૨૦૭	થી ૨૦૮ કફના રોગો ઉં. ,	
રોગ ઉપર ૭૩	૨૦૯	નપુસ્કને કામ ઉપજનવતાર. ,	
૧૯૧ છતી કે હયાનારોગો ઉં. ,	૨૧૦	પુરૂષાર્થ વધવાનો ઊપાય ૮૦	
૧૯૨ દાંત મળ્લુત કરવા ઉપર. ,	૨૧૧	ધરડાને જુવાનઅનવાનો. ,	
૧૯૩ લોહીઝાડો, ઉલટી કે લો	૨૧૨	" ખીજો ઊપાય.. ,	
હી ઊઢાળા ઊપર..... ૭૪	૨૧૩	મરદાષ માટે ઊપાય..... ૮૧	
૧૯૪ હેડકી, ડચકીયા કે ઉચ-	૨૧૪	" ખીજો ઊપાય ,	
કી ઊપર..... ,	૨૧૫	" તિજો ઊપાય ,	
૧૯૫ ઘેલા થવાના, ચિતખમ. ,	૨૧૬	અતિધરડાને મરદાષઉપર. ૮૨	
૧૯૬ દોલગીરીના ઊપાય..... ,	૨૧૭	ધાતુ વધારનાર..... ,	
૧૯૭ વાડુકામે બેહુ પગ લુલા	૨૧૮	રશાયણ..... ,	
થવાનો ઊપાય..... ૭૫	૨૧૯	નવજવર ઊપર..... ૮૩	
૧૯૮ પીશાબ અટકવાનો, પથ-	૨૨૦	એકાહિકાદિક જવર ઉપર ,	
રી અંધાવા ઈત્યાદિ રોગ ઉં. ,	૨૨૧	સંચલણી, તાવ, અતિ-	
૧૯૯ ખીજો અને તિજો ઊપાય ૭૬		સાર, અગ્નિ માધ્ય ૮૪	
૨૦૦ મોહ ઊપર કાળાકોહોડનો			
ઊપાય..... ,			

શ્લોક.	પૃષ્ઠ	શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
૨૨૨ સંગ્રહણી, ક્ષય, અતિસાર,		૨૨૫ રસાયણ હલ્યાદી આપડો	
તાવ, સ્થિરોગ પાંડુરોગ, દુધ		માટે અનુપાનો... ૮૬	
અને માંછલી તથા જાંઘુ અ		૨૨૬ " બીજા અનુપાનો.. "	
ને દુધ ખાંધાથી જેથી રોગ,		૨૨૭ સર્વે રોગો ઉપર સાધારણ ૮૭	
આમળપિત્ત, હરશ, અગ્નિ		૨૨૮ સર્વે દુષ્ટ રોગો ઉપર ના-	
માદ્ય હલ્યાદિક ઉપર..... "		રાયણ ચુરણ ..... "	
૨૨૩ વાયુ, શુળ, અગ્નિમાદ્ય ૮૫		૨૨૯ વાયુના સર્વે દુષ્ટ રોગો	
૨૨૪ પરમા દુરથવા, ધાતુ ખં-		ઉપર નારાયણ તેજ..... ૮૯	
ધાવા અને મરદાહ માટે... "			

જાહેર ખબર.

સારંગધર સંહિતા.

ટોલરા.

આરંભયત્રી અંતઃગી, જો આ ગ્રંથ બાણાય;
વિવિધ વ્યાધિ ઔષધતણો, અનુભવ ઉત્તમ યાવ. ૧

વૈદક શાસ્ત્રતણો અતિ, છે પ્રાચિન આ ગ્રંથ;
શિખતાં રનેહ સૂઝશે, પરમ સૂખનો પંથ. ૨

અવર જંતુ નિજરોગનાં, ઔષધ શોધો સાર;
નિજ તન રોગ રહિત કરે, એ આનૃપ અપાર. ૩

પણ માનવિ નિજ વ્યાધીનું, ઔષધ લહે નલેશ;
બણસાડે વપુ તેયત્રી, કાપે શ્રી પરમેશ. ૪

(માટે) સહુ સજ્જનને કારણે, કર્યો ગ્રંથ તૈયાર;
પાંચી વિગતથી પછી, શોધો તનસુખ સાર. ૫

આ પુસ્તક ત્રણે ખંડનું તૈયારછે તેની કિંમત રૂ. ૪)
મુંબઈમાં કાલકાદેવીના રસ્તે રામવાડી પાસે ઇશ્વરદાસ
ભાવજેરીમાંથી રોકડી કિંમતે મળશે.

